ILIRI

- Postanci -

BATHINVS

UDRUZENJE ZA PROUCAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEDA I DREVNIH I KLASICNIH CIVILIZACIJA

Salmedin Mesihović

Izdavač:
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog
naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija **"BATHINVS"**
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
http://bathinvs.com/

Za izdavača:
dr.sc. Edin Veletovac

Suizdavač:
O.D. "FONT" - Sarajevo

Glavni i odgovorni urednik:
dr.sc. Dženan Brigić

Recenzenti:
Prof.dr.sc. Gligor Samardžić
Doc.dr.sc. Mersiha Imamović

Autor predgovora:
Doc.dr.sc. Amra Šačić Beća

Lektura i korektura:
Dženana Kahriman, MA

DTP / Dizajn naslovnice:
Nadir Jažić

Elektronsko izdanje

Sarajevo, 2021. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497=291.6)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Iliri [Elektronski izvor] : postanci / Salmedin Mesihović. - El. knjiga. - Sarajevo : Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija BATHINVS : Font, 2021

Način pristupa (URL): https://unsa-ba.academia.edu/. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvor dana 14. 04. 2021.

ISBN 978-9926-8217-6-0 (BATHINVS)
ISBN 978-9926-480-10-3 (Font)

COBISS.BH-ID 43640582

SALMEDIN MESIHOVIĆ

ILIRI

- Postanci -

SARAJEVO, 2021.

Sadržaj

Predgovor

Danas imamo čitav spektar asocijacija na pojam „Iliri“. Većina tih asocijacija odavno je prevazišla okvire naučne spoznaje, pa se tako Iliri često pogrešno poistovjećuju sa savremenim konstruktima etničkih skupina poput Slavena, Germana ili Romana. Etno-nacionalni romantizam karakterističan za 19. stoljeće, ipak u velikom dijelu savremenog svijeta još uvijek nije iskorijenjen. Takav pristup se između ostalog očituje kroz izjednačavanje savremenih nacija sa nekim gotovo božanskim precima iz daleke prošlosti. Stoga ne čudi što i stanovnici jugoistočne Europe često koračaju tom stranputicom unutar svog historijskog prostora. U tom kontekstu knjige poput ove, koju je napisao ugledni sarajevski univerzitetski profesor Salmedin Mesihović, mogu nagnati čitatelje da počnu proispitivati svoje vlastite stavove u vezi sa razumijevanjem porijekla najstarijih stanovnika Balkanskog poluostrva. Kao iskusan autor, Mesihović je vješto popločao stazu svog spoznajnog kretanja u smjeru analize mišljenja različitih naučnika tražeći analogiju između ilirskim etničkim kompleksom iz željeznog doba i ranoga Principata. Time se jasno potvrđuje da autor čvrsto stoji na postulatima tradicionalne škole kojoj pripada čitava plejada regionalnih naučnih velikana poput Alojza Benca, Grge Novaka, Duje Rendića - Miočevića, Mate Suića, Esada Pašalića, Envera Imamovića, Miroslave Mirković i drugih.

Naslov jasno implicira da će na stranicama ove knjige biti ispisane različite teze i hipoteze zasnovane na širokom spektru autorovog kritičkog osvrta na mitologiju, arheologiju i narativna vrela. Treba istaći da je neosporna činjenica da je Mesihović vrstan poznavatelj narativne građe u čijem sadržaju traži dokaze za svoje zaključke. Vodeći se time ustrajava u svojim zaključcima o istovjetnosti panonskog i ilirskog kompleksa, odbacuje mogućnost rimskog konstrukta i poziva se na identitetsku spoznaju Ilira. Može se reći da je ovo prvi rad u kome ovaj bosankohercegovački naučnik otvoreno kritikuje, poststrukturalizam i postprocesualizam, nazivajući te pravce *dekonstruktivnim i relativizirajućim metodologijama*. U skladu sa tim u ovoj knjizi se brani ideja historijskog konstrukta i strukture *bez obzira da li su one rezultat stvarnog znanstvenog rada i istraživanja ili su nastajale pod određenim idejnim i ideološkim utjecajima i agendama.* To je razumljivo, jer govoriti o počecima Ilira bez konstrukcije i strukture sa polazišta sa kojeg kreće Mesihović, gotovo da je nemoguće. Slagali se mi ili ne slagali sa ovakvim zaključkom, neosporna je činjenica u svakom metodološkom pravcu u humanističkim naukama prisutni su tragovi određenih savremenih ideologija. To je vjerovatno i najveći nedostak metodološkog aprata u ovoj grani nauke.

O zajednicama koje su grčka mitologija i narativni izvori nazivali generičkim imenom Iliri, uglavnom danas znamo iz perspektivne njihovih susjeda, neprijatelja i okupatora. Izuzev arheološkog materijala te zajednice nisu o sebi ostavile nikakvog

traga. Naravno, konstruisati nečiji identitet na osnovu materijalnih ostataka je dosta nesigurno i danas u nauci prevaziđeno. Primarno jer određena zajednica putem trgovine, rata i drugih vrsta kontakata preuzima određene materijalne tekovine zajednice sa kojom je interakciji. U savremenom dobu na svim kontinentima ćemo pronaći njemačke automobile, ali njihovom upotrebom ne postajemo Nijemci. Kada govorimo o prahistoriji, ta akulturacija je puno kompleksnija, što nam otežava definisanje nekog identiteta. Isto važi i za antički period. Stari Grci i Rimljani su prepoznavali određene jezičke i kulturološke sličnosti među zajednicama sa istočne obale Jadrana i njegovog zaleđa. Shodno tome, svoje su zaključke utemeljene na predrasudama, površnoj informiranosti i kompleksu kulturne superiornosti projektovali na autohtone zajednice predstavljući to kao njihov iskonski identitet.

Geneza razvoja pojmova *Ilir*, *ilirski* i *Ilirik* još nije završena. Ti pojmovi su imali dosta različito značeno kroz različite vremenske epohe. U periodu helenizma Iliri su bili u percepciji njihovih susjeda Epirana, Makedonaca, Haonaca, stanovnika grčkih apokija i eporija na obali uglavnom stanovnici jadranskog priobalja. U ilirske zajednice u unutrašnjosti uglavnom su svrstavali one etničke skupine sa kojima su ratovali, ali ih nisu dovoljno dobro poznavali kao što su npr. Autarijati i Desareti. S druge strane, srednjobalkanske autohtone zajednice i priobalne sa kojima su ostvarivali intezivnije kulturološke kontakte poput Dardanaca, Peonaca i Daorsa, najčešće oslovljavaju njihovim imenom i vrlo rijetko za njih koriste generičko ime Iliri.

Dolazak novog vojno - političkog faktora na Jadran, Rimske Republike, dolazi i do promjene razumijevanja pojma „Iliri“. Prvobitno za Rimljane su svi narodi koji žive jugoistočnoj Europi (sa malim izuzetkom Kelta na sjeveru i Tračana istoku) zapravo Iliri. Oni čitav prostor od Dunava na sjeveru do Jadranskog mora na jugu nazivaju Ilirikom. Naravno, tako pojednostavljen pristup krije izuzetno komplikovanu pozadinu. Zavisno od historijskog trenutka, a usljed određenih kulturoloških sličnosti i teritorijalne povezanosti, manje zajednice su se grupisale u veće cjeline stvarajući neki novi identitet. U ovoj fazi Rim je preuzeo ulogu nekadašnje Ilirskog (Agronovog) Kraljevstva, čije formiranje je također izvršilo suštinsku promjenu na autohtone zajednice koje su mu pripale odnosno koje su se odupirale hegemoniji Agronove države.

Blizina neprijatelja neosporno je imala kohezioni efekat na manje zajednice unutar jednog etničkog korpusa poput Delmata ili Japoda. Te zajednice svako nisu „izmislili“ Rimljani, ali su zasigurno nesvjesno djelovali na njih motivišući ih na ujedinjenje ili obrnuto. Kada su pak uspostavili svoju vlast Rimljani su morali imati jači utjecaj na njihov identitet. U današnjem smislu riječi o nekom kolektivnom ilirskom identitetu u antičkom periodu ne možemo govoriti. U skladu sa tim, izučavanje pojma „ilirski“ u antičkom periodu iziskuje upotrebu metodoloških postavki antropologije i historije

socijologije kako bismo taj pojam razumjeli pravilno u kontekstu vremena koje izučavamo i time izbjegli zaključke temeljne na principima savremene idealogije.

Ipak treba imati na umu da se utjecaj nove kulture, u ovom slučaju rimske, na autohtone narode ne smije posmatrati kao jednosmjeran proces, već je riječ o izuzetno jakoj interakciji koja je svoj odraz našla i u kasnoj antici kada rimski carevi rođeni na području Balkana dobijaju epitet „ilirski carevi“. Ključnu ulogu u tom procesu odigrale su lokalne elite. Dajući eliti privilegije kao što su građanstvo i fukcija lokalnih magistrata (dekuriona, edila, duovira itd) Rimljani su nakon Velikog ilirskog ustanka gotovo bezbolno utišavali svijest o zasebnom identitetu autohtonog stanovništva.

Spominjanje Velikog ilirskog ili Batonovog ustanka u smislu identiteta je, također, važno. Mesihović, Ustanak u ovoj knjizi, prepoznaje kao jedan panilirski pokret. Takvo njegovo razumijenjanje zasnovano je na iscrpnoj analizi primarno Dionovog, a potom i Velejevog, Svetonijevog, Strabonov, Rufovog i drugih antičkih tekstova. Zaista su antički pisci na taj događaj gledali sa određenim simpatijama prema Ilirima koji se bore protiv nepravde. Međutim, postavlja se pitanje da li bi taj ustanak na taj način gledali da lovorike za njegovo gušenje nije dobio rimskim piscima omrženi princeps Tiberije? Da li bi taj antičko-romantičarski pogled na Ustanak bio drugačiji da je neko od careva iz dinastije Antonina ratovao protiv dvojice Batona? Šta je sa ličnim ambicijama vođa ustanka? Kao historičar starog kova, Mesihović ne ulazi u postmodernu analizu ustanka, te na osnovu onog što jasno piše u izvornoj građi prepoznaje da se ustanak ideološki izdigao iznad ekonomskih interesa i u njemu prepoznaje vrhunac etničkog identiteta Ilira. Mesihović je zasigurno jedan od vodećih stručnjaka za problematiku ustanka, te je njegov osvrt na ovo pitanje u knjizi zasigurno vrlo inspirativno.

Postavlja se pitanje otkud naziv Iliri ? Ono je starije od vremena do kojeg seže horizont historijografije, jer se pojavljuje u mitu o Kadmu i Harmoniji. Zasigurno je postojala neka prvobitna zajednica koja vjerovatno prva ostvarila kontakt sa Grcima, te njeno generičko ime koje se širilo kako se širila grčka kolonizacija prema sjeverozapadu postalo ime za gotovo sve autohtone zajednice jugoistočne Europe. Taj termin zasigurno nije izmišljen, ali se njegovo značenje kroz prošlost mjenjalo.

Na kraju treba podvući da knjiga koja je pred Vama zasigurno će Vas motivisati da se kritički odnosite prema antičkim vrelima i savremenim naučnim spoznajama. U pitanju je knjiga koja otvara mnoga važna pitanja iz etnogeneze Ilira i njima srodnih zajednica.

Cum sapienti viro libenter diserimus.

Doc.dr. sc. Amra Šačić Beća

Etnički kompleks i kontinuum

Iako su pojmovi pleme, narod, nacija, etnikum, etnička zajednica, rasa vrlo učestali u primjeni i diskursu i u postmoderni i u moderni, kao uostalom i u svim ranijim historijskim etapama, ipak još uvijek ne postoji općeprihvaćena definirana sadržina tih pojmova, nego ona varira zavisno od razdoblja, epohe, od zemlje, od politike, od historijskog iskustva, kolektivnog sjećanja, od utjecaja drugih činilaca (npr. jezika, religije, građanstva / državljanstva), osjećaja identitetske pripadnosti, tj. identitetskog koda, civilizacijskog osjećaja, kulturološke razine i osobenosti, te ekonomsko – socijalnih okolnosti i formacija..[1] Dobar primjer različitosti u određivanju saržina ovih pojmova pruža npr. definiranje šta je to biti Rimljanin, a šta je to biti Helen u epohi klasične civilizacije. Rimljanina je vrlo jednostavno definirati, to je svaki onaj čovjek koji je posjedovao rimsko građanstvo (*Civitas Romanae*), bez obzira na (etničko, narodnosno) porijeklo ili (ideološku, religijsku, jezičku, civilizacijsku, kulturološku) pripadnost. Tako je Rimljanin mogao biti i Italik i Nubijac tamne kože, i meditidski Numiđanin i Maur i crvenokosi Kaledonac, i djeca oslobođenika kao i oni čiji su pretci bili rimski građani u vrijeme osnivanja Republike. Ova jednostavnost je obrnuto proporcionalna složenosti definiranja šta je to biti Helen. U klasično - civilizacijskoj epohi postojalo je bukvalno na stotine različitih građanstava helenskih polisa, i nikada nisu bili ujedinjeni niti politički jedinstveni. Uglavnom im je identitet i interes polisa bio važniji od općehelenskog identiteta i interesa. Heleni su bili podijeljeni na četiri osnovna narječja: jonski, eolski, arkađanski/ahajski i dorski koji su se opet sastojali iz velikog broja dijalekata. Tako da sve do helenističkog doba nije postojao neki zajednički, kodificirani koine književni jezik (Ελληνιστική Κοινή). Ni grčko alfabetsko pismo nije bilo unificirano, nego su postojale varijante i podvarijante, zavisno nekada od polisa do polisa. Porijeklo Helena je isto bilo raznovrsno, posebice onih koji su živjeli u

---

[1] Za razliku od ovih pojmova, odrednicama tipa lingvistička zajednica (npr. indoeuropska : slavenska, germanska romanska, indoiranska; sinotibetanska; turskijska; ugrofinska; bantu; afroazijska : hamitska, semitska, kušitska), religijska ili ideološka zajednica (npr. abrahamistička : judejska, kršćanska:rimokatolička, pravoslavna, protestantska, islamska : sunitska, šiitska; hindu; olimpska; animistička; budistička; šintoistička; liberalno-demokratska, komunistička, socijaldemokratska, konzervativna), civilizacijska zajednica (npr. europsko – sjevernoamerička, latinskoamerička, istočnoazijska, južnoazijska, subsaharska, blisko i srednjoistočna), zemljopisna zajednica (npr. Balkan, Skandinavija, baltičke zemlje, srednja Europa, zapadna Europa, Levant, Magreb, Sahara, Polinezija....) je lakše odrediti te zajedničke sadržine i kroz epohe i kroz prostore i kroz identitete. Međutim, sa druge strane ove zajednice nemaju baš neke snažne gravitacione i centripetalne sile i nerijetko služe samo kao *terminus techicus* ili poradi određene pojmovno - sadržinske sistematizacije. Nema tu ni institucionaliziranosti ni političkog ujedinjavanja (koje je nerijetko vezano za pojmove kao što su pleme, narod, nacija, etnij/etnikum). I sama svjesnost o povezanosti je slaba ili nikakva i varira zavisno od zajednice do zajednice, pa tako npr. govornici slavenske lingvističke zajednice imaju izraženiju svjest o međusobnoj povezanosti u jezičkom smislu (koja se nekada i u pojedinim slučajevima, poradi političkih razloga, tumaći čak i etnička) nego što je to npr. slučaj sa njoj bliskim germanskom i romanskom zajednicom, makar ova posljenje spomenuta nastala kao posljedica višestoljetnog postojanja jedne velike, imperijalne (rimske) državne tvorevine dok npr. slavenska nikada nije bila politički ujedinjenja.

apoikijama i helenističkim naseobinama gdje su se vrlo intenzivno miješali sa domorodačkim stanovništvom. Ali ono što ih ujedinjava je bila njihova kultura, odnosno civilizacija.

Sa Ilirima stvar stoji znatno složenije, jer za njih trenutno raspolažemo sa ubjedljivo manje pokazatelja i ubjedljivo manje dostupne izvorne građe (naročito one koje se tiče njihove historije, politike, jezika, načina života, vjerovanja, topografije) u odnosu na npr. Helene, radi čega vezano za njih postoji prava mala inflacija teorija, teza, špekulacija, pretpostavki, sklonosti ka političkom, ideološkom, nacionalnom manipuliranju, nekritičkog i neznanstvenog ponašanja. U tom miljeu koje na jednoj strani obiluje labirintom preopširnih i šarolikih, nerijetko fantastičnih i manipuliziranih, teorija, teza, stavova a sa na drugoj strani premalo konkretnih činjenica iz izvorne građe, i najsavjesniji, najproniciljiviji, najstudiozniji i najodgovorniji istraživač se može lako izgubiti ili upasti u vir nihilističkog osjećaja da se ništa ne može postići. Zato je potrebno svu tu priču svesti na onaj opći početak, a to je odgovoriti na pitanje šta je to čiji se *origines* nastoje istražiti, razmatrati te eventualno donijeti neki ozbiljniji zaključci.

Da bi se određeni etnički kompleksi mogli kako – tako definirati, oni bi trebali da posjeduju bar neke osnovne zajedničke sadržioce. Osnovni sadržioci koji bi karakterizirali etničke komplekse, u konkretnom slučaju iz željeznog doba kada je evidentno postojanje Ilira[2], bi mogli biti sljedeći:

---

[2] Šta se podrazumijevalo pod terminima „Iliri“ i "ilirski" je jedno od najdiskutabilnijih pitanja u znanosti koja se bavila prapovijesti, protohistorijom i antičkom povijesti Jugoistočne Europe. O Ilirima je dosada stvoren čitav spektar teorija, teza i hipoteza, pozivalo se na pisanu građu, rezultate arheoloških istraživanja, filološko-lingvističke konstrukcije itd.

Kada se razmatra bilo kakva ilirološka problematika, potrebno je imati u vidu da se pod ilirskim imenom ne samo kroz historiju, nego čak i u klasično-civilizacijskoj epohi nailazi na različite sadržine, i to nekada i u toku istoga razdoblja. U klasično – civilizacijskoj epohi pod izrazom Iliri nailazi se na onu specifičnu zajednicu koja je bila ili eponim ili nukleus ilirskog etničkog kompleksa, zatim i na sam ilirski etnički kompleks, onda na ono što se naziva „Ilirska država“ ardijejske dinastije Agronida, onda na domorodačko stanovništvo Ilirika i onoga preaugustovskog i onoga augustovskog, na principatske ilirske provincije, na dominatske prefekture i dijeceze. Tako je flukturiralo ilirsko ime u klasično helensko – rimskoj epohi na jednom širokom području, da bi na kraju u IV. i V. st. n. e. skupno definiralo kompletnu jugoistočnu Europu i Podunavlje. U kasnijim epohama ono je isto bilo vrlo živo prisutno, poglavito u formi skupnog nazivlja za stanovništvo Zapadnog i središnjeg Balkana bez obzira na jezik, etnikum, narodnost, identitetski kod, političku pripadnost. Zato su i egzistirale ideje o antičko – srednjovjekovnom kontinuitetu, koje su se posebno razvijale u renesansi i baroku. Zato i je i monumentalno djelo „Il Regno degli Slavi" („Kraljevstvo Slavena“) koje je na italijanskom jezik 1601. god. objavio dubrovački benediktinski redovnik Mavro Orbini temeljeno, istina gledano sa današnjeg znanstvenog i metodološkog nivoa na prilično romantičarski i megalomanski način, na kontinuitetu Iliri – južni Slaveni. Mavro Orbini je jednostavno i antičke Makedonce predstavio kao Ilire, odnosno njegovom daljom logičkom konkluzijom kao Južne Slavene koji su pod svojim vladarem Aleksandrom nekada imali svjetsku imperiju. Kada je Napoleonova Francuska zagospodarila područjem južno od Save i slovenačkim pokrajima ona je tu uspostavila teritorijalnu i administrativno – upravnu jedinicu pod nazivom „Ilirske provincije“. Kada su u balkanskim zemljama započeli procesi nacionalnog stvaranja, u svrhu toga je inicijalno poslužilo ilirsko ime. Međutim, pošto su se nove zapadno-balkanske nacije sa slavenskim govornicima kao dominirajućim slojem odlučile više za primarno identificiranje za srednjovjekovnim državnim pojavama, nego sa svijetom balkanske

I. Zajednička jezična osnova sa najvišim stepenom međusobnog (naroda i plemena) razlikovanja na razini narječja ili dijalekta, ili čak i međusobno razumljivih ali već različito izdiferenciranih jezika koji imaju prepoznatljivo i jasno zajedničko blisko podrijetlo.[3]

II. Zajedničko podrijetlo izvedeno iz *genesis* procesa koji je otpočela (kao „incijalna kapisla“) jedna specifična zajednica, bilo biološkim širenjem, bilo asimiliranjem, apsorbiranjem i sinoikizmom ili separacijom pojedinih njenih dijelova koji bi se naseljavali na druga područja.

III. Jasna prepoznatljivost od strane susjeda kao zasebnog etničkog (ili samo istovrsnog jezičkog) kompleksa.

IV. Izvjesni stupanj kulturnog jedinstva ili bar proizilaženje (podrijetlo) originalnih kulturnih tekovina iz zajedničkog ili bar srodnog kulturnog jezgra.

V. Teritorija ili teritorije na kojima bi se lociralo i prepoznavalo funkcioniranje jednog takvog etničkog fenomena.[4]

---

antike, protohistorije i prapovijesti, ilirsko ime je privremeno zamjenjeno sa novim, skupnim jugoslavenskim imenom. To odbacivanje ilirskog imena od strane novih nacija sa slavenskim jezicima, poslužilo je izgradnji nove, albanske nacije koja je uzela, od strane južnoslavenskih govornika (bar onih na zapadnom dijelu poluotoka) odbačeno, ne samo ilirsko ime, nego i ilirsku tradiciju i historiju i etnički kompleks i prihvatila ga kao neki svoj prednacionalni demijurg i legitimitet autohtonosti. Nakon skoro jednog stoljeća odbačenosti, znanstvene elite, a kasnije i pučka javnosti, južnoslavenskih nacija sa Zapadnog Balkana konačno su shvatili su neprirodnost odbacivanja ilirstva kao nečega što i njima sa punim pravom pripada jer nije samo govorni jezik jedini, glavni i uvijek prisutni temelj nečijeg identitetskog koda. Tu ima i drugih odrednica koje utiču na nečiji identitetski kod. I zato se sve više ponovo počinje prihvatati i cijeniti ilirstvo i posebice ilirsko nasljeđe i među onima koji se danas nacionalno definiraju kao Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci.

Za naše istraživanje je bitno ono ilirstvo pod kojim su se podrazumijevale sadržine one specfične eponimske ili nukleus zajednice i one sadržine pod kojom se podrazumijevao etnički kompleks.

Nedoumice u vezi definiranja Ilira unosila je i činjenica da se u literarnim vrelima i u kasnijoj historiografiji pod pridjevom "ilirski" nalazila i oznaka za neku(e) politiju(e). U literarnim vrelima i to onim koji se odnose na povijest Makedoniju jasno se može izdiferencirati politija na granicama Makedonije koja se naziva ilirskom. Negdje na početku III. st. p. n. e. u spomenutim vrelima se gubi spominjanje ovog političkog entiteta. Pojava Rimljana na Balkanu u prvom redu se veže za ponovno spominjanje u literarnim vrelima politije koia isto nosi pridjev ilirski i koji traje od polovine III. st. p. n. e. sve do 167. god. p. n. e. Sudeći po kontekstu zbivanja, opisanim u literarnim vrelima i vezanim za politije koje grčko-rimska vrela nazivaju "ilirskim" vjerojatnije je da je riječ o dvije odvojene političke cjeline i dvije zasebne dinastije koje nemaju genetsku vezu. Agronidi (ili Pleuratidi) su uostalom ardijejska dinastija i nisu mogli biti povezani sa zbivanjima na makedonskoj granici u IV. st. p. n. e. Prilično detaljno razmatranje o tim političkim jedinicama koje antička vrela navode pod ilirskim imenom, nudi Cabanes u svojoj studiji "Iliri od Bardileja do Gencija", Zagreb, 2002, koja, pored nesumnjive autorove dobre analitičke sposobnosti i pronicljivosti, vrijedi i jer daje i osvrt i na do sad donesene zaključke po ovom pitanju.

[3] Po Strabonu jedan od bitnijih etničkih sadržilaca i odrednica je i jezik, odnosno jezička bliskost zajednica. *Strab. Geo*. VII, 3, 10; 13

[4] Kada se razmatra ovo pitanje potrebno je imati u vidu da narodi srodnog etničkog podrijetla nisu morali imati kontinuiranu, međusobnu teritorijalnu uvezanost, što znači da određeni etnički kompleksi nisu morali biti podudarni sa izvjesnim zemljama i teritorijama. Jedan etnički kompleks je, uslijed povijesnih, gospodarskih i

Svjesnost o pripadnosti tom zajedničkom etničkom kompleksu nije neophodna kao sadržilac definiranja šta je to određeni, specifični etnički kompleks.[5]

Slična analogija sa ilirskim etničkim kompleksom iz željeznog doba i ranoga Principata bi se mogla povući i sa jednim primjerom iz modernog doba, i to upravo na prostoru koji je zahvatao i ilirski etnički kompleks prije 2000 godina. Ilirski etnički kompleks bi tako u sebi sadržavao one zajedničke sadržioce, zbog kojih bi bio kao takav prepoznatljiv i prihvaćan, koje npr. sadržava južnoslavenski etnički kompleks. Ovaj južnoslavenski etnički kompleks je vrlo složeni skup različitih i diferenciranih nacija, naroda, snažnih regionalizama, religijskih zajednica, pa još uvijek i živuće plemenske organizacije. Ali, ono što im je zajedničko jeste lingvistička slavenska zajednica i okvirno zajedničko porijeklo. I kao što kod južnoslavenskog kompleksa postoji jezični kontinuum, sastavljen od čitavog niza jezika (uključujući i onaj štokavski sa više nacionalnih imena), narječja, dijalekata, lokalnih govora, to bi se isto moglo očekivati i u slučaju ilirskog etničkog kompleksa koji bi moguće isto imao neki sličan jezični kontinuum od jadranske i jonske obale pa do Dunava i Drave i od Epira do istočnih Alpa. I porijeklo unutar južnoslavenskog kompleksa je isto neka vrsta kontinuuma, jer iako u njima dominiraju genetički potomci onih skupina i pojedinaca koji su prebivali ili se doseljavali od paleolitika pa do zaključno ranoga srednjeg vijeka u jugoistočnu Europu, udjeli tih genetičkih nasljeđa na pojedinim područijima i među pojedinim zajednicama znaju značajno varirati, ali opet na osnovi oscilacijske ljestvice, npr. kako se ide prema sjeveru i istoku opada genetički udio I2a1, a povećava se npr. R1a1, kako se ide prema jugoistoku povećava se udio E V13...itd...Vjerojatno je slično bilo i sa ilirskim etničkim kompleksom, koji je isto imao slično genetičko porijeklo, ali za pojedina područja i pojedine zajednice sa različim udjelima dijelova toga porijekla.

I slično kako su se odvijali procesi unutar južnoslavenskog etničkog kompleksa (kontiuuma), sa čitavim nizom međusobnih prožimanja, preslojavanja, miješanja, te promjena kulturoloških tendencija, političkih okvira, društveno – ekonomskih i socijalnih struktura i identitetskih kodova, događalo se to i unutar ilirskog etničkog kompleksa (kontiuuma) u predrimsko doba.[6] Uostalom, postojanje kontiuuma je uobičajeno ne

---

drugih raznoraznih okolnosti, mogao imati svoje narodnosne zajednice situirane na različitim teritorijama, odvojene od teritorijalnih jezgri vlastitih etničkih kompleksa pojasima naroda koji su pripadali drugim etničkim kompleksima, čineći tako neku vrstu «etničkih otoka». Keltski narodi su od sredine III. st. p. n. e. npr. bili razbacani od središnje Male Azije do Britanije i Irske, često razdvojeni međusobno teritorijima drugih naroda. Ilustrativan je primjer i Britanije, gdje su trenutku rimskog dolaska još uvijek postojali narodi nekeltskog podrijetla.

[5] Etnički kompleksi se sami po sebi sastoje od manjih sastavnih dijelova, od kojih oni osnovni predstavljaju zajednice kojemo možemo nazvati «narodom". Za razliku od etničkog kompleksa, specifična zajednicu koja se pojmovno određuje kao narod mora da posjeduju zajedničku svijest o pripadnosti jednom narodu i njegovim interesima i razvitku.

[6] Interesantno je da su pojedina imena kao što su npr. Bisera, Damir, Jasna, Jasmina, Zlata, Zlatko, Zlatan, Srebren, Vesna zajednička Hrvatima, Bošnjacima, Srbima, Crnogorcima (koji imaju istu jezičnu osnovu), pa i

samo kod Ilira, nego kod i većine složenih etničkih kompleksa, a koji na bilo koji način politički ujedinjeni. Pa tako se može govoriti i o helenskom kontiuumu i u smislu jezika (sa četiri osnovna narječja i bezbroj dijalekata) i porijekla, i o keltskom kontiuumu koji se pruža od Irske pa do središnje Male Azije... itd...

Slovencima (čija osnova je vrlo bliska spomenutim narodima) i pored načelno različitih imenskih standarda koje upotrebljavaju spomenuti narodi (posebno izraženo kod Bošnjaka muslimana) te različitih religija, prošlosti, povijesnih iskustava (pa i trauma), i vlastite kulturne tradicije. Čak i Makedonci, pa i Bugari čija jezična osnova pripada istočnoj južnoslavenskoj komponenti upotrebljavaju imena Zlatko i Zlatan. Ta imena se ne sreću ni kod Italijana, Nijemaca, Mađara, Rumuna, Grka, Turaka i Albanaca, sve naroda koji okružuju spomenuto južnoslavensko područje, i pored toga što su pojedini od tih naroda ostvarivali interaktivne veze u skoro svim aspektima života sa pojedinim južnoslavenskim narodima koji čak dijele, sticajem povijesnih okolnosti, i neke opće kulturne karakteristike (ne samo u religiji) više sa nekim od tih nejužnoslavenskih naroda nego sa drugim južnoslavenskim komponentama i narodima.

Ali i pored svih tih različitosti najviše zahvaljujući jezičnoj bliskosti, koja svoj izraz ima i u onomastici, toponimiji i hidronimiji gore spomenuti narodi sačinjavaju jedinstven šire shvaćeni «južnoslavenski etnički kompleks». Tako da kojim slučajem od tog kompleksa ostane samo onoliko koliko je ostalo od ilirskog etničkog kompleksa, na osnovi njihove sačuvane onomastike, hidronimije i toponimije kao i povijesnih podataka (u onoj mjeri i kvaliteti koju imamo o Ilirima) te djelomično sačuvane materijalne kulture, mogli bismo isto izvući zaključak o njenom jedinstvenom postojanju i razvitku. Inače zapadna komponenta «južnoslavenskog etničkog kompleksa», posebno onaj njen dio koji govori štokavskim i čakavskim narječjima, zauzima prostor koji je dobrim dijelom podudaran sa nekadašnjim prostorom ilirskog etničkog kompleksa. Inače je ilirsko nasljeđe (često preko svoga već romaniziranog ili poluromanizirano segmenta) u velikoj mjeri učestvovalo u procesima *origines*, *genesis*, etnogeneze i politijogeneze kod svih sastavnica zapadne komponente južnoslavenskog kompleksa, a posebno kod zajednica koje su danas govornici štokavskog i čakavskog narječja.

„Prediliri, Protoiliri i Prailiri“

Prošlo je već više decenija od kako je akademik Alojz Benac u svoja dva rada iz 1964. i 1977. godine[7] postavio metodološke postavke o problematici porijekla onoga „zapadnobalkanskog“ etničkog kompleksa i kontiuuma koji se u izvornoj građi (i literarnoj i epigrafskoj) iz klasično – historijske epohe pojavljuje pod ilirskim imenom. Ovi radovi su još uvijek, kao metodološki pristup, nezamjenjivi za bilo kakav početak istraživanja ilirskih *origines* i nezaobilazni za bilo koji tip istraživanja (historijski, arheološki, filološko – lingvistički, demografski, mitografski, antropološki, genetički) koji bi se bavio Ilirima bilo posebno specijalistički bilo u interdisciplinarnoj konekciji.

Posebice su navedeni radovi A.Benca bitni u razumijevanju dvije ekstremne pozicije koje su u značajnoj mjeri domirale znanstvenim „ilirološkim“ radovima, i to panilirske teze (koja se uveliko zasnivala samo na tumačenju lingvističko – filoloških istraživanja i nalaza) i njoj suprotne mikroilirske ili panpanonske teze (koja se zasnivala samo na tumačenjima arheoloških istraživanja i nalaza).[8] Obje iznimno ektremističke pozicije ustvari se temelje na simplifikaciji ilirstva prapovijesti i protohistorije, kao jedne etničke zajednice koja ni u migracijama ne prolazi kroz složene etnogenetske i politijogenetske procese, naseljava određena područja sa kojih potiskuje ranije populacije, ima linearni etnokulturni (skoro bez

---

[7] Alojz Benac, Prediliri, Protoiliri i Prailiri. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *Naučno društvo (danas ANU) BiH, Posebna izdanja IV, CBI 1,* 59 – 94, Sarajevo, 1964; Alojz Benac, Prediliri, Protoiliri, Prailiri, neki novi aspekti, *Balcanika 8,* 1 – 16, Beograd, 1977.

Za one koje zanimaju ilirološka istraživanja i njihovi rezultati u zbirnom, sintetičkom i udžbeničkom vidu v. Papazoglu, 1969; Wilkes, 1969; Isto, 2001; Benac, 1973; Stipčević, sva tri izdanja 1974; 1989; 1991; Ćović, 1976; Cabanes, 2002; Mesihović, 2007; Isto, 2007A; Isto, 2011; Isto, 2011A; Isto, 2011B; Isto, 2014; Isto, 2014A; Isto, 2014B; Isto, 2018; Mesihović – Šačić, 2015.

[8] O panilirskoj tezi koja je u značajnoj mjeri domirala ranijim istraživanjima i zaključcima v. Benac, 1964:59-61; Čović, 1976:111- 116; Benac, 1987:754-755; Stipćević, 1989:16 – 27. O mikroilirskoj ili panpanonskoj tezi v. Marić, 1964; Isto, 1964A; Benac, 1964:61; Mesihović, 2007:84 - 85; Isto, 2007A, 111, fus. 36; Isto, 2014B:Autarijati, 84 – 85; Dezitijati, 111 – 138. Ova panilirska teza je Ilirima u smislu etničkog kompleksa prepuštala ne samo balkanska područja, nego i golemo prostratstvo Srednje Europe. Panilirska teza je kao svoju podvarijantu imala i teoriju o ilirsko – slavenskom kontinuitetu, pa i jedinstvu.

Od sredine 60-tih godina prošlog stoljeća Zdravko Marić je afirmirao novu teoriju (zasnovanu na rezultatima njegovih arheoloških istraživanja) koja je u odnosu na «panilirsku» teoriju zauzimala suprotnu krajnost. Po ovoj teoriji Iliri su svedeni na vrlo malo zemljopisno područje, dok se najveći dio zap. Balkana pripisivao panonskom etničkom kompleksu. Tako bi na osnovu ove «mikroilirske» ili «panpanonske» teze, a koja se temelji na teoriji o navodnom postojanju zasebne i kao takvog prepoznatljivog panonskog etničkog kompleksa koji bi bio odvojen od ilirskog etničkog kompleksa na isti način kao i od npr. Kelta ili Tračana, Iliri na teritoriju današnje BiH u željeznom dobu primarno bili naseljeni samo u jugoistočnoj Bosni i ist. Hercegovini!?. Po mikroilirskoj tezi od mnogih željeznodobnih kultura na prostoru današnje BiH, Ilirima bi nedvojbeno pripadala samo Glasinačka kultura sa svim svojim varijantama.

O panilirskoj i mikroilirskoj ili panpanonskoj tezi v. i odgovarajuće radovi sa Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, 1964, *Naučno društvo (danas ANU) BiH, Posebna izdanja IV, CBI 1.* i Simpozijum o Ilirima u antičko doba, 1967, *ANU BiH, Posebna izdanja V, CBI 2.*

povijesne perspektive) razvoj ili koja se usko i eksluzivno povezuje samo sa nekim kulturama ili kulturnim grupama ili samo sa pojedinim narodima čija su imena poznata iz klasičnocivilizacijskih vrela. Tako obje ekstremističke pozicije odriću prapovijesnom, protohistorijskom, pa i klasičnocivilizacijskom ilirstvu kompleksnost, razvojnost, slojevitost, samim tim i bilo kakve *genesis* procese. A da je bilo kakva simplifikacija ilirstva iz navedenih epoha i neprihvatljiva i neopravdana i neodrživa, dokazuje činjenice da još uvijek nije utvrđeno koji prostor je pripadao ilirstvima iz spomenutih epoha, koji su sve narodi sa poznatim imenima pripadali tim ilirstvima, da li su populacije iz tih ilirstava govorili jednim jezikom sa samo diferenciranim narječjima i dijalektima (ali koja su im bila međusobno funkcionalno razumljiva bez pomoći prevoditelja ili prevođenja), ili bar sličnim jezicima, koje su im sve kulture ili kulturne grupe pripadale. Previše je pitanja da bi se na njih dali jednostavni odgovori.

Zbunjujuće i ekstremne pozicije panilirizma i mikroilirizma, nedostatna i komplicirana, pa i nekada kontradiktorna izvorna građa, ali pojaviše promatranje samo sa jedne znanstvene grane (u konkretnom slučaju samo sa pozicija arheoloških istraživanja), su doveli i do nečega što bi se moglo nazvati nihiliziranjem ilirstva. U toku 60tih i 70tih godina prošlog stoljeća se tako razvilo i mišljenje po kome ilirsko ime poglavito zemljopisno značenje, da se ilirsko ime širilo uporedo sa širenjem interesa antičkog svijeta za pojedine zajednice i prostore na zapadnom i središnjem Balkanu.[9] Ova nihilistička pozicija je nastala i kao posljedica toga da se o svijetu ilirstva teško mogu dati eksplicitni zaključci, a da prevladaju implicitni zaključci, pretpostavke, pa i špekulacije, pa se onda kao jedno od konstruktivnih

[9] Benac, 1977:2: „Analizirajući minuciozno podatke Plinija Starijeg i Pomponija Mele koji se odnose na ilirske plemenske zajednice, M. Suić /1976 op. S.M./ je utvrdio, dalje, da je širenje ilirskog imena prošlo kroz nekoliko odredenih faza. Prvo je, po njegovom shvatanju, postojala jedna plemenska zajednica koja se zvala ilirskim imenom i tu zajednicu on naziva Iliri-Iliri. Iza toga je ovo ime obuhvatilo prostor izmedu Epira i rijeke Mati, na kojem je helenizacija bila uhvatila čvrstog korjena. Na tom prostoru su važnu ulogu igrali Taulanti, rano povezani sa Rimljanima i od njih ubrojeni među Ilire. Bio bi to prvobitni Ilirik. Nakon poraza Gentija 168. godine, Lucije Ancije je stvorio novi Ilirik u koji su bile uključne i oblasti do Kotorskog, zaljeva. I kako se dalje širio rimski Ilirik, tako su ilirskim imenom obuhvatane plemenske skupine prema sjevero-zapadu Balkana. Iz ove, sasvim slobodne, interpretacije zaključaka M. Suića izlazi da u sjeverozapadnom Balkanu ne možemo računati na jedinstvenu prvobitnu zajednicu koja bi pokrivala teritoriju rimskog Ilirika, odnosno teritoriju koja se u kasno republikansko i u carsko doba smatrala ilirskom teritorijom. Radilo se, zapravo, o čitavom nizu plemenskih skupina, od kojih je svaka imala svoje vlastito ime, dok „ je svijest o pripadnosti jednoj većoj ilirskoj zajednici vrlo sporo i kasno došla do izražaja. B. Čović u svom djelu „Od Butmira do Ilira" zastupa jedno, u stvari, slično stanovište kada navodi da prvobitno ilirsko jezgro treba locirati na prostoru između rijeke Vojuše, Ohridskog jezera i Jadranskog mora. Ilirska država se zatim širila do rijeke Neretve, da bi se kasnije ilirsko ime prenijelo do Cetine, pa do Krke i .do Istre. Prema njegovom shvatanju ilirsko ime ima, uglavnom, geografsko značenjea, što opet znači da ne možemo računati na jedinstvenu etničku zajednicu ni u mlađim a kamoli u starijim praistorijskim i protoistorijskim periodima. Slične stavove, u manje razrađenoj formi, zastupala su ova dva autora (kao i neki drugi) i na pomenutom simpozijumu u Sarajevu /iz 1964. Op. S.M.), tako da se ovdje radi o dragocjenoj daljoj razradi navedenog problema. Sasvim je prirodno da se ova razrada ne ograničava na M. Suiča i B. Čovića, ali sam ih naveo kao nosioce shvatanja koja danas u nauci dobivaju puno pravo građanstva."

rješenja ponudilo i to da ne postoji ilirski etnički kompleks, u onoj formi kako postoji helenski, trački, umbro-sabelski, keltski, germanski, slavenski, iranski i sl.

Pored navedenih teza, u posljednje vrijeme, a kao subprodukt neoliberalnog poretka, na ilirologiju se naslonila i radikalnost dekonstruktivnih i relativizirajućih metodologija. Neoliberalna destrukturalizacija, kao i svaka ideološka konstrukcija, nastoji koristeći uobičajene demagoške floskulu „kako se bori protiv ranijih ideologiziranih teza" urušiti sve ranije historiografske konstrukcije i strukture (bez obzira da li su one rezultat stvarnog znanstvenog rada i istraživanja ili su nastajale pod određenim idejnim i ideološkim utjecajima i agendama) kako bi na njihovim „zgarištima" izgradili sopstveno ideologizirano viđenje prošlosti. Taj moderni destrukturalizam ustvari služi samo kako bi eliminirao konkurenciju (i one zasnovane na metodama, ciljevima i agendama znanosti i onih zasnovanih na drugim ideološkim tendencijama) neoliberalnoj historiografiji. U slučaju ilirologije, ova destrukturalnost se ponajviše ispoljava u stalnom forsiranju teze da je ilirstvo prapovijesti, protohistorije i klasične civilizacije ustvari obični ili helenski ili rimski konstrukt bez veze sa stvarnim stanjem u etničkim, demografskim, kulturološkim, identitetskim, političkim stanjima na terenu. Po toj tezi takav konstrukt je rezultat nekih praktičnih interesa, zavisno od okolnosti, ili Helena ili Rimljana. Time se ustvari ilirstvu odriće postojanost, a onda se sukladno tome to prenosi i na ogranke ilirstva, u vidu pojedinih naroda čija se imena spominju u vrelima. Pošto Iliri nemaju postojanost, istu takvu postojanost nemaju ni narodi koji se svrstavaju u ilirski etnički kompleks, pa tako ne postoje ni Desitijati, ni Japodi, ni Delmati, ni Dardanci, i druge zajednice, nego su i oni ponajviše konstrukt stranaca, ponajviše Rimljana a u manjoj mjeri i Helena, poradi njihovih političkih, imperijalnih ili vojnih interesa i ciljeva.[10] Naravno da je ovakva teza, kao uostalom i svaka druga teza koja pretendira da se predstavi kao znanstvena / naučna, a u stvari je nusproizvod određene (i svjetovne i religiozne) ideologije, neprimjenjiva. Ako su i Britanci konstrukt svoga kolonijalnog Indijskog Carstva zasnivali na ranijim indijskim specifičnostima i identitskim određenjima, zašto to ne bi radili i Rimljani sa svojim provincijama i etnoidentitetskim i narodnosnoidentitetskim određenjima u njima. Uostalom, sve postrimske, kasnije imperijalne tvorevine u euromediteranskom pojasu i postkolumbovskoj Americi su obični surogati imperija rimskog naroda (bilo u njegovoj republikanskoj formi ili principatsko-dominatskoj formi). Ilirstvo prapovijesti, protohistorije i iz epohe klasične civilizacije stvarno postoji, jer je kao takvo prepoznato i tumačeno u izvornoj građi. Ta ilirstva su od vanjskih promatrača identificirana na osnovi određenih zajedničkih sadržilaca kojinaravno nisu uvijek bili isti niti apsolutni nego su se mijenjali u okvirima povijesnih parametara vrijeme – prostor i okolnosti te uzročno – posljedične zakonitosti. Tako i sve podatke iz izvorne građe koji govore o navedenim ilirstvima treba

[10] Za primjere dekonstruktivnog metodološkog pristupa, a koji se konkretno tiću Ilira i Desitijata, v. Džino, 2009; Isto, 2014.

promatrati samo u kontekstima vremena, prostora i okolnosti. Sadržina onoga što su npr. Hekatej iz Mileta i Herodot podrazumijevali pod ilirskim pojmom ne mora odražavati baš u potpunosti istu sadržinu onoga što su Polibije i Livije ili *Scriptores historiae augustae* i Amijan Marcelin podrazumijevali pod ilirskim pojmom. Da ilirski pojam kao skupno, identifikacijsko ime sigurno nije helenistički ili rimski produkt, upravo dokazuje Herodotovo (IV, 49) spominjanje „ilirske zemlje" iz koje teće prema sjeveru rijeka Angro (današnja Zapadna Morava): ἐξ Ἰλλυριῶν δὲ ῥέων πρὸς βορέην ἄνεμον Ἄγγρος ποταμὸς ἐσβάλλει ἐς πεδίον τὸ Τριβαλλικὸν καὶ ἐς ποταμὸν Βρόγγον, ὁ δὲ Βρόγγος ἐς τὸν Ἴστρον.
(„Iz ilirske zemlje teče prema sjeveru rijeka Angro i utiče u tribalskoj ravnici u rijeku Brongo /Velika Morava op. S.M./, a Brongo se ulijeva u Ister /Dunav op. S.M./, koji prima ove dvije rijeke u sebe").
Iz smisla teksta jasno je da se izraz „ilirska zemlja" ne odnosi na područje onih (H?)Ilira koji su bili eponim ili nukleus etničkog kompleksa, nego već na područje zahvata samoga toga kompleksa. Područje porječja Zapadne Morave u VI. i V. st. p. n. e. pripada zoni rasprostiranja Glasinačke kulture starijeg željeznog doba, odnosno narodima i politijama koje su bile nositelji te kulture, u prvom redu riječ je o Autarijatima, i suviše je duboko u kontinentalnoj unutrašnjosti i prema sjeveru u odnosu na zonu koja se u vrelima pripisuje kao stanište tim eponimnim ili nukleus (H?)Ilirima. Herodot je vjerojatno preuzeo informacije o Podunavlju i unutrašnjosti balkanskog poluotoka iz nedostupnog opusa Hekateja[11] iz Mileta, i one nisu mogle nastati nakon samog početka V st. p. n. e.[12]

U kontekstu opisivanja jednog babilonskog običaja u svezi sa biranjem partnerki za brak, Herodot (I, 196) ponovo spominje ilirsko ime kao skupni naziv. Tako on navodi da sličan običaj, „kako je on čuo", imaju i Eneti iz Ilirije, ili ilirski Eneti (Ἰλλυριῶν Ἐνετοὺς). Ovi Eneti su ustvari Veneti koji su prebivali na području sjevernog Jadrana i njegovog zaleđa,[13]

---

[11] Εκαταίος ο Μιλήσιος, živio cc. 550. – cc. 476. god. p. n. e.), bio je rani helenski logograf – historičar, genealog i geograf. Od njegovog značajnog opusa su dostupni za današnju znanost samo fragmenti. Konkretni podatak koji je moguće koristio Herodot poticao bi vjerojatno iz Hekatejevog zemljopisnog djela Περίοδος γῆς („Putovanje oko zemlje").

[12] Music, 1900, 12; Papazoglu, 1969, 48; Mesihović, Autarijati, 2007, 33; 87; 90; 92 – 93; 98; 110; 135.

[13] Ali postoji i mišljenje po kojem Herodot nije mislio na sjevernojadranske Venete, nego na narod Enete iz Peonije, odnosno današnje sjeverne Makedonije. O tome v. Stipčević (1989:26) : „Treće područje za koje se mislilo da je bilo nastanjeno Ilirima bio je sjeveroistočni dio Italije, gdje je živjelo veliko pleme Veneta. Pogrešno interpretirajući izraz u Herodota (Historiai, I, 196) „ilirski Eneti", videći u tim Enetima Venete na sjevernom Jadranu, a ne pleme Eneta u sjevernoj Makedoniji na koje je Herodot stvarno mislio, uključili su neki stariji stručnjaci, posebno filolozi, i Venete u krug ilirskih plemena. Tako je najbolji poznavalac njihova jezika *Karl Pauli* tvrdio da je i venetski jezik samo dio ilirskog. Prema Pauliju, prisutnost Ilira u tom dijelu Italije posljedica je trećeg (nakon onog u srednjoj Italiji i u Apuliji) ilirskog prodora prema Italiji. Nesporazum s Herodotovim Enetima objasnio je H. Krahe 1939., a u međuvremenu su i arheološka istraživanja, kao i analiza venetske onomastike i venetskog jezika, pokazali da o ilirskom karakteru nosilaca venetske kulture (zapravo Este-kulture, kako je arheolozi nazivaju) ne može biti ni govora." Međutim, Eneti koji se spominju kod Homera i Strabona, a na koje se misli kada se daje teza da je Herodot mislio na neke „makedonske ili peonske Enete" ustvari žive u maloazijskoj Paflagoniji.

konkretno više – manje korespondirajući sa modernom italijanskom regijom Veneto. Nejasno je odakle je Herodot preuzeo informaciju da su Veneti u Iliriji ili da su oni ilirski. Ovakvo dubinsko širenje ilirskog kao skupnog imena na sjevernom pravcu i to u V. st. p. n. e. je vrlo indikativno.

Inače sudeći po fragmentima (posebice onima koje prenosi u svome djelu Stefan Vizantinac) koji moguće potiću iz zemljopisnog djela Hekateja iz Mileta, on opisuje i jadransko – jonsku obalu, spominjući i pojedine narode sa ovoga područja (npr. Istre, Kaulike, Liburne, Mentores, Hitmite, Siope), a i ilirsko ime kao skupnu zemljopisnu ili etničku odrednicu za neke narode i zajednice (npr. poliseJapigiju i Oidantion, te narod Helidonce), dok se spominje i taulantski polis Sesaret i taulantski narod Abri.[14] Postavlja se pitanje da li je „ilirstvo" Veneta, Herodot preuzeo iz Hekateja, koji nesumnjivo koristi ilirsko ime kao skupni i etnički i zemljopisni naziv, ili na neki drugi način.

Stefan Vizantinac u svome djelu spominje, prema raspravi Aleksandra Kornelija o jednom djelu Alkmana[15], „Arakse ili Araksi, narod Ilirije".Nejasno je da li je pominjanje Araksaa kao naroda Ilirije prenešeno iz Alkmanovog djela ili je riječ o informaciji Aleksandra Kornelija[16] koju on unosi u tu svoju raspravu. Ako je podatak prenešen iz Alkmanovog opusa, onda bi se moglo smatrati da helensko korištenje ilirskog imena kao skupnog nazivlja za određeni kompleks i teritoriju se koristi stoljeće i pol ranije i od Hekatejevog vremena.

Uz navedene fragmente i eventualno spominjanje ilirskog u smislu skupnog imena u opusima Alkmana i Hekateja, ipak Herodotovo djelo predstavlja najstarije poznato i dostupno literarno vrelo, a koje pruža informacije u nefragmentiranoj formi o ilirskom kompleksu i omogućava time što on «ilirsko» prepoznaje i duboko u kontinentalnoj unutrašnjosti Balkana i tako omogućava da Ilire primarno definiramo kao jedan široki etnički kompleks, koji su kao takav prepoznavali i «priznavali» i stari Grci. Da je u V. st. p. n. e. ilirsko ime prihvaćeno i bilo opće poznato kao skupno ime za određeni etnički prepoznatljiv kompleks dokazuje i Tukidid (I, 24) kada Taulante (smislu već definirane diferencirane narodnosne pojave) koji žive u okolici Epidamna/Dirahija (današnji Drač) naziva ilirskim narodom (Ταυλάντιοι βάρβαροι, Ἰλλυρικὸν ἔθνος). I radi svega navedenog, bi se moglo sa pravom pretpostaviti da je ilirski pojam bio identifikacijsko skupno ime

[14] *FGH*, I, 4 – 5.

[15] Ἀλκμάν, (VII. st. p. n. e.) je bio drevni grčki lirski pjesnik iz Lakonije. On je najraniji predstavnik aleksandrijskog kanona od devet lirskih pjesnika.

[16] Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ; kasnije dobio ime i rimsko ime *Lucius Cornelius*; prva polovica I. st. p. n. e.) iz zapadnih dijelova Male Azije. On je bio dosta plodan i značajan pisac, ali su dostupni samo mali fragmenti njegovog bogatoga opusa. Njegovo najvažnije djelo se sastoji od 42 knjige historiografskih i zemljopisnih podataka skoro svih zemalja drevnog svijeta, između ostalih i o Rimu, Egiptu, Bitiniji, Crnom moru, Iliriji, Indiji i Haldejskoj historiji.

za određeni populacioni, zemljopisni i općekulturološki prostor još krajem arhajskog perioda grčke historije i civilizacije, a da je u V. st. p. n. e. sigurno riječ o afimiranom nominiranju. I drugi pisci, koji pišu u razdoblju prije uspostave rimskog Ilirika, bez obzira dokle protežu Ilire na sjever jadranskom linijom (Pseudo-Skilak, Eratosten, Pseudo-Skimno) ipak ilirskom pridaju i područje sjeverno od Neretve, što isto uvjetuje svjesnost o postojanju jednog etničkog kompleksa sa nizom narodnosnih sastavnica i politija, ali istovremeno ne potvrđuju da je riječ o političkom i narodnosnom jedinstvu populacionog fenomena koji nazivaju ilirskim imenom.[17] U helenističkom dobu, konkretno kod Polibija (XXVIII, 8), se primjećuje i prepoznatljivost jednoga jezika pod ilirskim imenom (καὶ τρίτον τὸν Ἰλλυριὸν διὰ τὸ τὴν διάλεκτον εἰδέναι τὴν Ἰλλυρίδα) i kojim se govori u Gencijevom kraljevstvu. Znači, najčešće se, do doba kada Republika dolazi u otvoreni sraz sa istočnojadranskim politijama i narodima, termin "Iliri" sa izvedenicama koristio za određivanje izvjesne etničke srodnosti koja je vladala među više naroda smještenih na istočnojadranskoj obali i kontinentalnom zaleđu. Koji su sve narodi ulazili u kompleks ilirskog etnikuma i preko kojih se zemalja prostirao, ne može se za sada potpuno odrediti.

Ni samo ilirsko ime nije konstrukt Helena ili Rimljana, jer je njegovo etimološko porijeklo vjerojatno upravo iz kompleksa koji je pripadao ilirstvima prapovijesti, protohistorije i epohe klasične civilizacije. Ono nije stvoreno od strane Helena, Rimljana ili drugih Italika (npr. Etruraca) i iz njihovih jezika, nego je od strane njih preuzeto kako bi dalo pojmovno skupno nazivlje. Naravno, to ne znači da su taj ilirski pojam kao skupno i identitetsko ime koristili i sami za sebe oni koje su Heleni i Rimljani u datim kontekstima vremena – prostora i okolnosti nazivali Ilirima. Najvjerojatnije je ilirsko ime kao skupno ime za sebe od onih, na koje su ga primjenjivali Heleni i Rimljani, prihvaćeno tek sa uspostavom rimske vlasti nad dinarskim masivom i panonskim bazenom.

Što se tiče pojedinačnih naroda, čija imena se spominju u vrelima, destrukturalizacija je isto neodrživa. Da su ti narodi rimski konstrukt, onda bi i njihova imena bila konstrukt. A to nije bilo tako, jer ta imena održavaju domaće porijeklo, i imaju domaće jasno značenje, poglavito totemskog karaktera. Uza sve to, takva imena se pojavljuju i na epigrafskim spomenicima čiji su naručitelji i tvorci bili pripadnici tih naroda, pa je jasno da su i oni sami sebe identificirali kao Desitijate, Delmate, Mezeje, Daorse, Dicione, Breuke, Japode, itd... To uvjetuje i postojanje zajedničkih odrednica koji ih definiraju kao pripadnike navedenih zajednica. U istina šturoj izvornoj građi, primjećuje se da su te

[17] *Ps. Scyl.* 21-27; *Eratos.* fr. III B, 112; *Pseudo-Skimnos*; Za pitanje pružanja ilirskog prostora v. i Cabanes, 2002, 7-10. Iz smisla opisa istočnojadranske obale u Pseudo – Skilakovom periplusu (nastalom sredinom IV. st. p. n. e.) kada se govori o Ilirima jasno je da je riječ o etničkom kompleksu, a ne nekom posebnom ili specifičnom narodu. Autor Periplusa Histre i Liburne ne smatra Ilirima, koje ovaj situira na obalni jadranski pojas od rijeke Katarbates (Krke) pa sve do epirske Haonije, nasuprot otoka Korkire (Krfa). I Livije (X, 2) govoreći o periodu 302/301. god. p. n. e. isto odvaja Ilire od Liburna i Histra, ali ih sve skupa naziva divljim narodima poznatim po gusarstvu.

zajednice imale i zajedničke institucije, kakvo - takvo zajedničko politijsko uređenje i zajedničko djelovanje i nastupanje prema vanjskom okruženju.

Samo na osnovi ovih šturih argumenata može se jasno uvidjeti zašto je metodologija dezintegriranja ilirstva prapovijesti, protohistorije i epohe klasične civilizacije te njihovih pojedinih narodnosnih inačica samo još jedna od onih ekstremnih pozicija kojima se nastoji pojednostaviti problematika ilirologije.

Radi svega iznesenog, jedini pravilni put u bilo kojem ilirološkom istraživanju je u tome da se ne bude vođen jednim od ovih isključivih i ekstremnih pozicija (panilirske, mikroilirske ili panpanonske i destrukturalnosti). Ova metodološke postavke, istraživanja vođena pod njihovim agendama i donesene zaključke ne treba po defaultu apsolutno odbacivati ili zanemarivati, nego se mora biti upoznat sa njima, ponajviše poradi činjenice da je veliki dio iliroloških istraživanja bio i vođen po agendama ovih metodoloških postavki. Neki rezultati ovih istraživanja mogu biti i od koristi.

Upravo dobre primjere kako se treba postaviti u sagledavanju iliroloških, pa uostalom i drugih historiografskih, problematika pružaju radovi akademika Benca o razvojnoj liniji Prediliri – Protoiliri – Prailiri, odnosno o ilirskim *origines*-postancima. Međutim, oba rada akademika Benca donose zaključke koji se zasnivaju na stupnjevima istraživanja i tehnoloških i drugih znanstvenih mogućnosti koji su bili dosegnuti u toku 60tih i 70tih godina prošlog stoljeća, te uglavnom na osnovi arheologije i promatranja nastanka, razvoja i širenja kultura i kulturnih grupa. Ali i pored navedenih nedostataka, i danas, skoro polja stoljeća udaljeni od nas, ovi radovi predstavljaju solidnu osnovu da se ponovo otvori poglavlje o ilirskim *origines*. Sada raspolažemo sa novim tehnološkim i znanstvenim mogućnostim, pa i disciplinama, kao što je genetička genealogija, te uslijed informatičko – tehnološke revolucije brzom, efikasnijom i kvalitetnijom razmjenom informacija, sa lakšom dostupnosti izvorne građe, literature, i usporedbama zaključaka i promoviranju razultata i ciljeva istraživanja i komparativnim mogućnostima. Pored toga, evidentno je da se više ilirski *origines* ne mogu tražiti i tumačiti samo ili prevashodno preko arheologije, nego da to mora biti iznimno interdisciplinarni pristup koji bi uključivao pored arheoloških istraživanja[18] i one mitografska historiografska (uključujući i literarna vrela i epigrafske spomenike), i lingvističko – filološka i posebice ona nova sa polja genetičke genealogije. I zato se može smatrati potrebitim da se nakon više decenija ponovo otvori poglavlje izučavanja ilirskih *origines*, odnosno kako je ranije nazivano etnogeneze Ilira, na znanstvenim, deideologiziranim osnovama i sa novim mogućnostima i znanjima.

---

[18] O arheološkim kulturama i kulturnim grupama eneolitika, brončanog i željeznog doba na području koje se u klasično – civilizacijskoj epohi pripisivalo Ilirima v. odgovarajuće članke i radove u : PJZ III-eneolit, 1979; PJZ IV-bronzano doba 1983; PJZ V-željezno doba, 1987 i Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine.

Kadmo, Harmonija i Apijanov „founder effect“

Pitanja o ilirskim *origines* postavljala su se još u davnoj starini, a tada su se odgovori na ta pitanja nudili u mitografiji. Od vjerojatno velikog broja mitskih i legendarnih priča koje su u protopovijesti i antici nastajale, oblikovale se i cirkulirale o tim ilirskim *origines*, i to vjerojatno potičući iz različitih etnokulturnih miljea (uključujući i one ilirske, helenske, italske ili neke druge neilirske provenijencije), do danas su dostupne i raspoložive samo dvije priče. Obje su do nas došle tako što su ili nastale i same u helenskom miljeu ili bi prošle kroz helenski filter i preoblikovanja, i u obje je središnja ličnost i os oko se odvijaju svi ti genesisi mitska eponimska osobnost Ilirija/Iliriosa (Ἰλλυριός, *Illyrius*).[19]

I. Vjerojatno starija verzija Ilirija uvezuje u mitski kadmejanski ciklus, koji govori o najstarijim periodima mitografskog svijeta starohelenske mitologije, koji se mogu datirati u rano ili srednje brončano doba.

Pseudo – Apolodor, Biblioteke, III, 5, 4: ὁ δὲ Κάδμος μετὰ Ἁρμονίας Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολεμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσειν, ἐὰν ἡγεμόνας Κάδμον καὶ Ἁρμονίαν ἔχωσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδμος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὖθις δὲ μετὰ Ἁρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἠλύσιον πεδίον ὑπὸ Διὸς ἐξεπέμφθη.
(„Ali Kadmo[20] i Harmonija napustili su Tebu i otišli Enhelejcima[21], Kada su Enhelejci bili napadnuti od Ilira, bog je proročanstvom objavio da će oni /Enhelejci op. S.M./ biti bolji

---

[19] O njemu v. Smith W., 1849:II, 570; PWRE, 1914, IX. 1, *col.* 1088 – 1089.

[20] Kadmo (Κάδμος; *Kadmos*) spada u red najstarijih mitskih heroja egejsko – južnobalkanskog svijeta (uobičajeno se datira na kraj III. milenijuma prije nove ere), iako je ustvari stranac i doseljenik u taj dio Mediterana. Kadmo je sin Agenora (Ἀγήνωρ; Smith W., 1867:I, 68; PWRE, 1894, I. 1-2, *col.* 773 – 775), koji je rođen u Egiptu, odakle je kasnije otišao u Fenikiju, gdje je postao vladar Tira. Kada je Zeus oteo njegovu sestru Europu i odnio je na Kretu, Kadma je njegov otac poslao u potragu. Nakon lutanja i bezuspješne potrage, on je došao do otoka Samotrake u sjevernom dijelu Egejskog mora. Ovaj otok je bio sveto mjesto, čije misterije su bile čuvene u drevnom svijetu. Kadmo je došao i u proročište Delfi, gdje mu je savjetovano da odustane od potrage i osnuje novi grad. Kadmo je tako osnovao grad Tebu, čiji je bio i prvi kralj. Tebanska citadela/akropolis/gradina se nazivala i u historijsko doba Kadmeja. Kadmo je oženio Harmoniju, kćerku boga Aresa, sa kojom je započeo novu dinastiju kojoj su pripadali i kasniji kraljevi Laj i Edip. Nakon nekog vremena, Kadmo i Harmonija su otišli u zemlju Enhelejaca kako bi im pomogli u ratu protiv Ilira. Nakon pobjede, su zavladali i njima. Tamo su dobili sina Ilirija. Kadmu se pripisivalo i osnivanje gradova *Bouthoe* (Βουθόη; današnja Budva) i *Lychnidos* (Λυχνιδός, današnji Ohrid). Na kraju su se Kadmo i Harmonija pretvorili u zmije. Pseudo – Skilak (24) spominje spomenike i svetilište Kadma i Harmonija kod današnjeg Risna u Boki Kotorskoj. Kadmejanski mitološki ciklus moguće je bio reminisencija na određeno doseljavanje skupina sa Levanta ili Egipta u egejsko – južnobalkansko područje i to najkasnije do kraja III. milenijuma prije nove ere, donoseći sa sobom i više kulturne, pa i civilizacijske vrijednosti. Iz smisla mitoloških priča je jasno da Kadmo nije u potragu za Europom, a kasnije u izgradnji Tebe, nije išao sam nego je vođa jedne skupine pratitelja. O njemu v. Smith W., 1867:I, 524; PWRE, 1919, X. 2, *col.* 1460 – 1472; ; Graves, 1966; 1999; 2012 ili bilo koje drugo izdanje „Grčkih mitova“, No. 58 – 59; Kaljanac, 2010.

od Ilira ako oni imaju Kadma i Harmoniju kao svoje vođe. Oni su mu vjerovali i učinili su ih svojim vođama protiv Ilira, i pobijedili su ih. I Kadmo je vladao nad Ilirima i sin Ilirije mu je rođen. Ali, nakon toga, /Kadmo op. S.M./ zajedno sa Harmonijom, se pretvorio u zmije i Zeus ga je poslao ja Elisejska polja.“)

I pored toga što se ovaj podatak često u historiografiji navodi kao primjer eponimskog tumaćenja ilirskog imena, on to ustvari nije. Jasno je da se u podatku spominje određena narodnosna zajednica pod ilirskim imenom, još prije nego što se uopće rodio Ilirije. Ako bi se sudilo strogo po informacionom kodu koji nudi ovaj podatak, Kadmo je svome sinu dao ime po narodu kojega je pobijedio i kojem je zavladao.[22] Ovo bi ilirsko ime stavljalo u još dalju davninu. Zanimljivo je da se u ovom podatku jasno vidi da su dva naroda u sukobu, Iliri i Enhelejci. Ovi potonji nesumnjivo pripadaju ilirskom etničkom kompleksu, ali po ovom podatku se ne smatraju Ilirima. Razlog je jednostavan, podatak bi se trebao odnositi na vrijeme kada se ilirsko ime još uvijek prenijelo na cijeli jedan etnički kompleks i kada je ono označavalo samo jednu specifičnu zajednicu. Nakon što se Kadmo i Harmonije pretvore u zmije, o čemu govore i drugi autori antike i što je vjerojatno mitografska metafora za kult zmije prisutan među Ilirima, nad ovim narodom nastavlja vladati Kadmov sin Ilirije. Pretvaranje Kadma i Harmonije u zmije, ukazuje i na snažnu prisutnost kulta zmije u okvirima ilirskog etničkog kompleksa. Kult zmije se jako dugo sačuvao u vjerovanjima naroda zapadnog i dijela centralnog Balkana preživjevši, u različitim oblicima sujevjerja i narodnih praznovjerica sve do danas. Pošto je Harmonija kćerka olimpskih božanstava Aresa i Afrodite, Iliriju se daje i određeno božansko porijeklo. Prisustvo Kadma i Harmonije u najraniji poznati mit o Ilirima, je zanimljivo sa obzirom na to da se kadmejanski ciklus može tumačiti kao daleka reminisencija na dolazak određene skupine sa istoka ili precizinije jugoistoka (Egipta ili Levanta), vjerojatno prekomorskim putem, u egejsko – južnobalkansko područje u III. milenijum prije nove ere. Ovi „Kadmejci“ ili „Kadmejanci“, ako bi se imalo vjerovalo starohelenskoj mitologiji, bi bili naseljeni među Pelazgima i apsorbirani u njih i kasnije tako učestovali u helenskim *origines*, a onda, zašto ne i u ilirskim *origines*. Herodot (V, 57 - 61) navodi da su, prema podacima do kojih je on došao, Kadmejci i Gefirani bili porijeklom Levantinci (Feničani) koji su sa Kadmom došli u zemlju koja se znatno kasnije nazvala Beotija.[23] Kadmejce su

---

[21] Enhelejci (Ἐγχέλιοι / Ἐγχελεῖς; *Enchelii / Encheleae*), narod koji je spadao u ilirski etnički kompleks i naseljavao šire područje oko Ohridskog jezera.

[22] Slično kao što su rimski republikanski vojskovođe, a kasnije princepsi i dominusi svojim imenima dodavali ili svojoj djeci davali latinizirani oblik imena etnija, naroda, grada, zemlje, države koju bi pobijedili.

[23] Po Tukididu (I, 12): Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν ἑξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ᾤκισαν ἦν δὲ αὐτῶν καὶ ἀποδασμὸς πρότερον ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, ἀφ᾽ ὧν καὶ ἐς Ἴλιον ἐστράτευσαν, Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον. („Sadašnji su Beočani, šezdesete godine iza zauzeća Iliona, protjerani iz Arne od Tesalaca, naselili sadašnju Beotiju, koja se prije zvala Kadmovom zemljom (jedan dio njih bijaše i prije u toj zemlji, odakle su i pošli u boj pod Ilion), a Dorani su osamdesete godine s Heraklidima zauzeli Peloponez.“)

protjerali Argivci (po mitografiji u vrijeme „Pohoda epigona na Tebu“, nešto prije Trojanskog rata)[24] i oni su pobjegli Enhelejcima (ἐπὶ τούτου δὴ τοῦ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέος μουναρχέοντος ἐξανιστέαται Καδμεῖοι ὑπ᾽ Ἀργείων καὶ τρέπονται ἐς τοὺς Ἐγχελέας), dok su kasnije Beočani protjerali i Gefirane koji su se naselili u Atiku.

Citirani podatak iz Pseudo - Apolodorove Biblioteke se usko može povezati i sa mitografskim podatcima iz Higinovih *Fabulae*.

184 : *Pentheus Echionis et Agaves filius Liberum negavit deum esse nec mysteria eius accipere voluit. ob hoc eum Agave mater cum sororibus Ino et Autonoe per insaniam a Libero obiectam membratim laniavit. Agave ut suae mentis compos facta est <et> vidit se Liberi impulsu tantum scelus admisisse, profugit ab Thebis atque errabunda in Illyriae fines devenit ad L<y>cot<h>ersen regem, quam L<y>cot<h>erses excepit.*
(„Pentej[25], sin Ehiona[26] i Agave[27], negirao je da je Liber[28] bio bog, i odbio se predstaviti na njegovim misterijama. Zbog toga ga je njegova majka Agava, zajedno sa svojim sestrama Ino i Autonoe, u ludilu koje im je poslao Liber, rastrgla dio po dio. Kada je Agava shvatila i vidjela kakav je zločin počinila na Liberov podsticaj, pobjegla je iz Tebe. U svojim lutanjima je došla na područje Ilirije, kralju Likotersu[29], koji ju je primio.“).

240 : *Agave Lyco<th>ersen in Illyria, ut regnum Cadmo patri daret.*
(„Agava je ubila Likotersa u Iliriji, kako bi dala vlast svome ocu Kadmu.“)

Iz navedenih mitografskih podataka iz Higinoviv *Fabulae*, dobija se precizniji opis dešavanja u koja su uključeni Kadmo, Iliri, Enhelejci. Agava je sigurno došla kod i udala se za Likotersa, kralja tih Ilira, koji bi bili eponim ili nukleus kasnijeg ilirskog etničkog kompleksa, prije nego što je njen otac dobio poziv od Enhelejaca. Likoters bi u ovom slučaju bio i najraniji poznati ilirski kralj i najraniji poznati Ilir po imenu, i to u periodu sa kraja III. milenijuma prije nove ere. Kada je došlo do rata između Enhelejaca i Kadmejaca na jednoj strani i Likotersovih Ilira na drugoj strani, Agava je kao prava kćerka svoga

[24] O argivskom pohodu v. *Paus*. VII, 3; IX, 5; 9. I po Pausaniji (IX, 5), izbjegli kadmejski stanovnici Tebe koje su porazili Epigoni su pobjegli u Iliriju: δὲ τῇ μάχῃ τῶν Ἀργείων Λαοδάμας σὺν τοῖς ἐθέλουσιν ἕπεσθαι Θηβαίων ὑπὸ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα ἀπεχώρησεν ἐς Ἰλλυριούς („Kako su međutim Argivci u boju pobijedili, Laodamant se sa nekim Tebancima, koji su ga dobrovoljno slijedili, pri nastupu noći povukao ka Ilirima.“). Kadmejskoj dinastiji su pripadali i Laj, i njegov sin Edip, te Eteokle i njegov sin Laodamant koji je pobjegao sa svojim Tebancima među Ilire.

[25] Πενθεύς, unuk Kadma i kralj Tebe.

[26] Ἐχίων, jedan od tzv. „posijanih“, suprug Agave i zet Kadma.

[27] Ἀγαύη, tebanska princeza i kćerka Kadma. O njoj v. Smith W., 1867:I, 66 – 67; PWRE, 1894, I. 1-2, *col*. 765 – 766.

[28] Ustvari ovo je *interpretatio romana* helenskog božanstva Dionisa, koji je po mitografiji bio u rodbinskim vezama sa Kadmom i Agavom, jer je njegova majka Semele kćerka Kadma i sestra Agave.

[29] O njemu v. PWRE, 1927, XIII. 2, *col*. 2432.

oca, ubila svoga drugog supruga. Tako je olakšana kadmejsko – enhelejska pobjedu nad eponimnim / nukleus Ilirima, kojima je zavladao Kadmo. Nakon Kadma, ovim područjem, tj. i Ilirima i Enhelejcima je zavladao Ilirije, najmlađi sin Kadma i Harmonije. Ustvari, sudeći po mitografiji Kadmo je ujedinio tako Enhelejce sa eponimnim/nukleus Ilirima. Istovremeno, ovi mitografski podaci o Kadmu, Ilirima i Enhelejcima kao da nude i pretpostavku da se neka skupina Kadmejaca[30] odvojila od svoje baze u južnobalkanskom području, i migrirala prema sjeverozapadu u prostor koji je u željeznomdobu pripadao ilirskom etničkom kompleksu. Tamo bi se ovi Kadmejci nametnuli kao elita domorodcima, ali bi se vremenom izmiješali i apsorbirali u njih.

Euripid[31] u svojoj drami *Bacchae* (1330 - 1340) pripovijeda o metarmofozi Kadma i Harmonija, te kako su oni vladali barbarima, i kako su oni zauzeli mnoge gradove sa snagom bezbrojne vojske. Ali kada su opljačkali svetilište Apolona, oni su doživjeli jadni povratak, ali da su Kadmo i Harmonija bili ipak zaštićeni od strane Aresa. Euripidovi barbari kojima su Kadmo i Harmonija vladali su nesumnjivo bili eponimni ili nukleus Iliri i Enhelejci. Ovaj Euripidov podatak je nesumnjivo sjećanje na neki veliki ilirski pljačkaški pohod na helenske zemlje i Delfe bilo u arhajskom ili čak homerskom periodu helenske povijesti.

Da je u helenskom svijetu postojala tradicija o vezama Kadmejaca, Enhelejaca i Beotije potvrđuje i niz podataka iz drugih literarnih vrelih. Tako šolijast na Aristofanovu komediju Lizistrata donosi informaciju, a koju prenosi iz knjige o Beotiji od Helanika sa Lesbosa.[32] Po ovoj informaciji u beotskom Kopaidskom jezeru su bile vrlo velike jegulje, te da su Beotiju nastanjivali ljudi koji su se zvali Enhelejci.[33] Diodor (XIX, 53, 4) : μετὰ γὰρ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν Κάδμου κτίσαντος τὴν ἀπ᾽ αὐτοῦ προσαγορευθεῖσαν Καδμείαν συνῆλθεν ἐπ᾽ αὐτὴν λαὸς ὃν τινὲς μὲν Σπαρτὸν προσηγόρευσαν διὰ τὸ πανταχόθεν συναχθῆναι, τινὲς δὲ Θηβαγενῆ διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς προειρημένης πόλεως ὄντα διὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐκπεσεῖν καὶ διασπαρῆναι. τοὺς οὖν τότε κατοικήσαντας ὕστερον Ἐγχελεῖς καταπολεμήσαντες ἐξέβαλον, ὅτε δὴ συνέβη καὶ τοὺς περὶ Κάδμον εἰς Ἰλλυριοὺς ἐκπεσεῖν. μετὰ δὲ ταῦτ᾽ Ἀμφίονος καὶ Ζήθου κρατησάντων τοῦ τόπου καὶ τότε πρῶτον τὸ ἄστυ κτισάντων, καθάπερ καὶ ὁ ποιητής φησινοἳ πρῶτοι Θήβης ἕδος ἔκτισαν

[30] Ovi Kadmejci ne bi predstavljali one Kadmejce doseljene na Balkan, nego one koji bi već bili značajno izmiješani sa južnobalkanskim starosjediocima, npr. Pelazgima. Jer ako se i desila migracija na kasnije ilirsko područje, ona se morala desiti nakon što su se doseljeni Kadmejci već etablirali na južnobalkanskom području i sigurno miješali sa domorodačkim stanovništvom.

[31] Εὐριπίδης (živio 480. – cc. 406. god. p. n. e.) je bio atenski pisac tragedija. O njemu v.Smith W., 1849: II, 103 - 107; PWRE, 1907, VI. 1, *col.* 1241 – 1281.

[32] Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος, ὁ Μυτιληναῖος (živio cc 490. – cc 405. god.p. n. e.), logograf koji je iza sebe ostavio veliki broj djela iz kronologije, zemljopisa, historije, ali koji su dostupni danas još uvijek samo u fragmentima.

[33] FGrH, *Hellanicos, Fr.* 50.

ἑπταπύλοιοτὸ δεύτερον οἱ κατοικήσαντες τὸν τόπον ἐξέπεσον κατελθόντος Πολυδώρου τοῦ Κάδμου καὶ καταφρονήσαντος τῶν πραγμάτων διὰ τὴν γενομένην τῷ Ἀμφίονι περὶ τὰ τέκνα συμφοράν.
(„Poslije poplave što je bila za Deukaliona, kad je Kadmo sagradio Kadmeju, što se prozvala po njemu, skupio se u njoj sa njim svijet koji su jedni nazvali Spartima, zato jer su bili skupljeni zajedno sa svih strana, a drugi su ga nazvali Tebagenima, tj. rodom iz Tebe jer je prvobitno potjecao iz spomenutoga grada, a poplava ga je odande izbacila i raspršila. Oni su se dakle tada tamo nastanili, a poslije su Enhelejci zavojštili na njih i izbacili ih; tada se dogodilo i to da je Kadmo sa svojim sljedbenicima pobjegao u zemlju Ilira. Kasnije su Amfion i Zet[34] postali gospodari ovoga prostora i zatim izgradili donji grad po prvi put, kako pjesnik kaže: „Prvi od njih ustanovili su Tebu od sedam kapija“. Zatim su stanovnici ovoga mjesta bili protjerani po drugi put, jer se Polidor, sin Kadma, vratio i bio nezadovoljan sa situacijom zbog nesreća koje su pogodile Amfiona u vezi sa njegovom djecom.“).

Pausanija (IX, 5) o starini beotske zemlje, njenim ranim stanovnicima, Kadmu i njegovim Kadmejcima, Ilirima i Enhelejcima govori sljedeće: γῆν δὲ τὴν Θηβαΐδα οἰκῆσαι πρῶτον λέγουσιν Ἕκτηνας, βασιλέα δὲ εἶναι τῶν Ἐκτήνων ἄνδρα αὐτόχθονα Ὤγυγον: καὶ ἀπὸ τούτου τοῖς πολλοῖς τῶν ποιητῶν ἐπίκλησις ἐς τὰς Θήβας ἐστὶν Ὠγύγιαι. καὶ τούτους μὲν ἀπολέσθαι λοιμώδει νόσῳ φασίν, ἐσοικίσασθαι δὲ μετὰ τοὺς Ἕκτηνας ἐς τὴν χώραν Ὕαντας καὶ Ἄονας, Βοιώτια ἐμοὶ δοκεῖν γένη καὶ οὐκ ἐπηλύδων ἀνθρώπων. Κάδμου δὲ καὶ τῆς Φοινίκων στρατιᾶς ἐπελθούσης μάχῃ νικηθέντες οἱ μὲν Ὕαντες ἐς τὴν νύκτα τὴν ἐπερχομένην ἐκδιδράσκουσι, τοὺς δὲ Ἄονας ὁ Κάδμος γενομένους ἱκέτας καταμεῖναι καὶ ἀναμιχθῆναι τοῖς Φοίνιξιν εἴασε. τοῖς μὲν οὖν Ἄοσι κατὰ κώμας ἔτι ἦσαν αἱ οἰκήσεις: Κάδμος δὲ τὴν πόλιν τὴν καλουμένην ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς Καδμείαν ᾤκισεν. αὐξηθείσης δὲ ὕστερον τῆς πόλεως, οὕτω τὴν Καδμείαν ἀκρόπολιν συνέβη τῶν κάτω γενέσθαι Θηβῶν. Κάδμῳ δὲ γάμος τε ἐπιφανὴς ὑπῆρξεν, εἰ δὴ θυγατέρα Ἀφροδίτης καὶ Ἄρεως κατὰ λόγον τὸν Ἑλλήνων ἔσχε, καὶ αἱ θυγατέρες εἰλήφασιν αὐτῷ φήμην, Σεμέλη μὲν τεκεῖν ἐκ Διός, Ἰνὼ δὲ θεῶν εἶναι τῶν θαλασσίων. ἐπὶ μὲν δὴ Κάδμου μέγιστον μετά γε αὐτὸν Κάδμον ἠδύναντο οἱ Σπαρτοί, Χθόνιος καὶ Ὑπερήνωρ καὶ Πέλωρος καὶ Οὐδαῖος: Ἐχίονα δὲ ὡς προέχοντα κατ᾽ ἀνδραγαθίαν γαμβρὸν ἠξίωσεν ὁ Κάδμος ποιήσασθαι. τοὺς δὲ ἄνδρας τούτους—οὐ γάρ τι ἠδυνάμην ἐς αὐτοὺς παρευρεῖν—ἕπομαι τῷ μύθῳ Σπαρτοὺς διὰ τὸν τρόπον ὅντινα ἐγένοντο ὀνομασθῆναι. Κάδμου δὲ ἐς Ἰλλυριοὺς καὶ Ἰλλυριῶν ἐς τοὺς καλουμένους Ἐγχελέας μετοικήσαντος Πολύδωρος ὁ Κάδμου τὴν ἀρχὴν ἔσχε. Πενθεὺς δὲ ὁ Ἐχίονος ἴσχυε μὲν καὶ αὐτὸς κατὰ γένους ἀξίωμα καὶ φιλίᾳ τοῦ βασιλέως: ὢν δὲ ἐς τὰ λοιπὰ ὑβριστὴς καὶ ἀσεβὴς Διονύσου, δίκην ἔσχεν ἐκ τοῦ θεοῦ. Πολυδώρου δὲ ἦν Λάβδακος: ἔμελλε δὲ ἄρα αὐτόν, ὥς οἱ παρίστατο ἡ τελευτή, παῖδα ἔτι ἀπολείψειν, καὶ ἐπιτρέπει τόν τε

[34] Po Homerovoj Odiseji (XI, 263) Amfion i Zet su zauzeli Tebu kako bi se osvetili zbog okrutnog tretmana njihove majke od Lika, kralja Tebe. Zatim su oni izgradili gradske zidine.

υἱὸν καὶ τὴν ἀρχὴν Νυκτεῖ. τὰ δὲ ἐφεξῆς μοι τοῦ λόγου προεδήλωσεν ἡ Σικυωνία συγγραφή, τοῦ τε Νυκτέως τὸν θάνατον, ὅντινα γένοιτο τρόπον, καὶ ὡς ἐς Λύκον ἀδελφὸν Νυκτέως ἥ τε ἐπιμέλεια τοῦ παιδὸς περιῆλθε καὶ ἡ Θηβαίων δυναστεία. Λύκος δὲ παρέδωκε μὲν αὐξηθέντι Λαβδάκῳ τὴν ἀρχήν: γενομένης δὲ οὐ μετὰ πολὺ καὶ τούτῳ τῆς τελευτῆς, ὁ δὲ ἐπετρόπευσεν αὖθις Λάιον Λαβδάκου παῖδα. Λύκου δὲ ἐπιτροπεύοντος δεύτερον κατίασιν Ἀμφίων καὶ Ζῆθος δύναμιν ἀγείραντες. καὶ Λάιον μὲν ὑπεκκλέπτουσιν οἷς ἦν ἐπιμελὲς μὴ γενέσθαι τὸ Κάδμου γένος ἐς τοὺς ἔπειτα ἀνώνυμον, Λάκου δὲ οἱ τῆς Ἀντιόπης παῖδες τῇ μάχῃ κρατοῦσιν: ὡς δὲ ἐβασίλευσαν, τὴν πόλιν τὴν κάτω προσῴκισαν τῇ Καδμείᾳ καὶ Θήβας ὄνομα ἔθεντο κατὰ συγγένειαν τὴν Θήβης. μαρτυρεῖ δέ μοι τῷ λόγῳ καὶ Ὅμηρος ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ: "οἳ πρῶτοι Θήβης ἕδος ἔκτισαν ἑπταπύλοιο πύργωσάν τ', ἐπεὶ οὐ μὲν ἀπύργωτόν γ' ἐδύναντο ναιέμεν εὐρύχορον Θήβην, κρατερώ περ ἐόντε. ὅτι δὲ Ἀμφίων ᾖδε καὶ τὸ τεῖχος ἐξειργάζετο πρὸς τὴν λύραν, οὐδένα ἐποιήσατο λόγον ἐν τοῖς ἔπεσι: δόξαν δὲ ἔσχεν Ἀμφίων ἐπὶ μουσικῇ, τήν τε ἁρμονίαν τὴν Λυδῶν κατὰ κῆδος τὸ Ταντάλου παρ' αὐτῶν μαθὼν καὶ χορδὰς ἐπὶ τέσσαρσι ταῖς πρότερον τρεῖς ἀνευρών. ὁ δὲ τὰ ἔπη τὰ ἐς Εὐρώπην ποιήσας φησὶν Ἀμφίονα χρήσασθαι λύρᾳ πρῶτον Ἑρμοῦ διδάξαντος: πεποίηκε δὲ καὶ περὶ λίθων καὶ θηρίων, ὅτι καὶ ταῦτα ᾄδων ἦγε. Μυρὼ δὲ Βυζαντία, ποιήσασα ἔπη καὶ ἐλεγεῖα, Ἑρμῇ βωμόν φησιν ἱδρύσασθαι πρῶτον Ἀμφίονα καὶ ἐπὶ τούτῳ λύραν παρ' αὐτοῦ λαβεῖν. λέγεται δὲ καὶ ὡς ἐν Ἅιδου δίκην δίδωσιν ὁ Ἀμφίων ὧν ἐς Λητὼ καὶ τοὺς παῖδας καὶ αὐτὸς ἀπέρριψε: κατὰ δὲ τὴν τιμωρίαν τοῦ Ἀμφίονος ἔστιν ἔπη ποιήσεως Μινυάδος, ἔχει δὲ ἐς Ἀμφίονα κοινῶς καὶ ἐς τὸν Θρᾷκα Θάμυριν. ὡς δὲ τὸν οἶκον τὸν Ἀμφίονος καὶ Ζήθου τὸν μὲν ἡ νόσος ἡ λοιμώδης ἠρήμωσε, Ζήθῳ δὲ τὸν παῖδα ἀπέκτεινεν ἡ τεκοῦσα κατὰ δή τινα ἁμαρτίαν, ἐτεθνήκει δὲ ὑπὸ λύπης καὶ αὐτὸς ὁ Ζῆθος, οὕτω Λάιον ἐπὶ βασιλείᾳ κατάγουσιν οἱ Θηβαῖοι.

(„Govore da su Tebansku zemlju prvo naselili Ekteni, a da je Ektenima kralj bio Ogig, čovjek koji je nikao u tom kraju. Po njemu su mnogi pjesnici za Tebu uzimali pridjevak Ogigova. Ektene je, pničaju, uništila kuga, a poslije njih su se u zemlju naselili Hijanti i Aoni koji su, čini mi se, bili beotskog roda a ne došljaci. Kad je vojska Feničana pod Kadmom navalila na zemlju, oni su bili pobijedeni i Hijanti su, kad je pala noć, pobjegli iz zemlje, a Kadmo je Aonima, koji su ga zamoilli za milost, dozvolio da ostanu i da se pomiješaju s Feničanima. Aoni su još živjeli po selima, a Kadmo je sagradio grad koji se još i danas zove Kadmeja. Kad se grad poslije povećao, Kadmeja je postala akropola donje Tebe. Kadmo se sjajno oženio ako je on, kako helenska priča kaže, uzeo kćerku Afrodite i Aresa. I njegove kćeri su mu pribavile slavu: Semela je rodila dijete Zeusu, a Ina je postala jedno od morskih božanstava. U vrijeme Kadmovo najveću moć poslije samoga Kadma su imali u Sparti: Htonij, Hiperenor, Pelor i Udej. Ehiona, koji se odlikovao čestitošću, počastio je da mu bude zet. Kako o tim ljudima nisam mogao ništa nova otkriti, slijedim mit o Spartima koji govori na koji su način oni dobili ime. Kad se Kadmo preselio među Ilire, među takozvane Enheleje, vlast je preuzeo njegov sin Polidor. I Ehionov sin Pentej je bio takoder moćan i zbog svog porijekla i zbog prijateljstva s kraljem. Kako je ovaj inače bio

obijestan i kako je pokazivao nepoštovanje proma Dionisu, bog ga je kaznio. Polidor je imao sina Labdaka. Kad se Polidoru približavala smrt, Labdak je još bio dijete, pa je Polidor sina i vlast povjerio Nikteju. Nastavak ove priče iznio sam u poglavlju o Sikionu: kako je Niktej umro i kako je briga za dijete i za upravu Tebe prešla na Niktejeva brata Lika. Kad je Labdak narastao, Lik mu je dao vlast. Kad je i Labdak nakon malo vremena umro, Lik je opet postao staratelj Labdakovom sinu Laju. Dok je Lik po drugi put bio skrbnik, Amfion i Zet su se na čelu sakupljene vojske vratili u Tebu. Oni, kojima je bilo brinuti se da Kadmov rod potomstvu ne ostane nepoznat, potajno su sklonili Laja, a sinovi Antiopini su pobijedili Lika u boju. Kad su oni kao kraljevi zavladali, donji grad su pridružili Kadmeji i dali mu ime Teba zbog svoje srodnosti sa Tebom. Ovo mi posvjedoćuje i Homer u Odiseji: „Koji sedmovratnu Tebu sagradiše prvi i zatim / Kulama utvrde nju, jer ne bi u širokoj Tebi / Mogli živjet bez kula iako su bili junaci.“ On ipak ne spominje u svojim stihovima da je Amfion pjevao i da je uz liru zid podigao. Amfion je stekao slavu u muzici jer je skladbu Liđana kod samih njih naučio budući da je bio u srodstvu s Tantalom, i što je na prijašnje četiri strune dodao tri. Pisac pjesme o Europi kaže da je Amfion bio prvi svirač na liri i da mu je Hermes bio učitelj. On je također u pjesmi rekao da je Amfion pjevajući pokretao kamenje i divlje zvijeri za sobom. Mira iz Bizanta, koja je pjevala epske pjesme i elegije, kaže da je Amfion prvi sagradio Hermesu žrtvenik i da je zbog toga od njega primio liru. Govori se također da Amfion trpi kaznu u Hadu zato što se i on rugao Leti i njenoj djeci. Kazna Amfinova je sadržana u epu Minijadi i tu je Amfion stavljen u isti red s Tračaninom Tamirisom. Kad je kuću Amfiona i Zeta pogodila bol te je teška bolest učinila praznom kuću Amfiona, a Zetova sina zbog neke greške ubila njegova vlastita majka, i Zet je umro od žalosti, pa su tako Tebanci na prijestolje doveli Laja.“).

Jovan Malala (49), pozivajući se na Kefalona(*Cephalion*)[35], navodi sljedeće: καὶ εὐθέως Ἀμφίων ὁ λυρικὸς κτίζει πόλιν μεγάλην πάνυ, δωδεκάπυλον, τὴν πρώην μὲν οὖσαν κώμην λεγομένην Ἐνχιλίαν· ἣν ὠνόμασαν οἱ αὐτοὶ ἀδελφοὶ πόλιν Θήβας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ αὐτῶν πατρὸς κατὰ κέλευσιν τῆς αὐτῶν μητρός, τῆς Ἀντιόπης.
(„Amfion, svirač lire, odmah je izgradio veoma veliki grad koji je imao 12 kapija i koji je ranije bio selo poznato kao Enhilija. Braća /Amfion i Zet op. S.M./ su na zvala ovaj grad Teba po svome ocu, na zahtjev svoje majke Antiope.“).

I Jovan iz Lidije (VIII, 1-6) ponavlja da su Amfion i Zet sazidali grad po imenu Eutalija (ΕυΘαλειαν) ili Enhelija (Ἐγχέλειαν).

[35] Kefalion je živio u vrijeme principsa Hadrijana, i napisao je historiju Asirije od Nina i Semiramide do Aleksandra Velikog u devet knjiga nazvanih po muzama.

Kadmejanskog Ilirija spominju još:

1. Stefan Vizantinac u svome djelu *Ethnica*, pod natuknicom <Ἰλλυρία,> χώρα πλησίον τοῦ Παγγαίου, ἀπὸ Ἰλλυρίου τοῦ Κάδμου παιδός. οἱ οἰκήτορες Ἰλλυριοί καὶ Ἰλλυρίς καὶ Ἰλλυριάς καὶ Ἰλλυρία καὶ Ἰλλύριον. καὶ ἰλλυρίζω ἰλλυριστί Ἰλλυρικός.
2. *Scholia in Dionysii periegetae orbis descriptionem* (*scholia vetera) (olim sub auctore Demetrio Lampsaceno*), 388: <Ἰλλυρικὴν περὶ χέρσον>] Κάτω τῆς Ἰλλυρίας κεῖται ὁ τύμβος τῶν περὶ Ἁρμονίαν καὶ Κάδμον, οἵτινες εἰς ὄφεις μετεβλήθησαν. Ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Ἀπολλωνίῳ ἐν τῷ δ΄. Ἰστέον δὲ ὅτι Ἰλλυριὸς υἱὸς Κάδμου καὶ Ἁρμονίας, ἀφ' οὗ Ἰλλυριοὶ ὀνομάζονται.[36]
3. *Scholia veronensia, Aen.* I, 243: *Cadmus, Agenoris filius, relictis Thebis comite Harmonia coniuge fortunae iniurias sustinens fines Macedoniae supergressus parvulum filium, qui iuxta Illyricum fluvium ab Harmonia editus fuerat, dereliquit. Hunc serpens spiris suis innexuit et, doneo ad adultos veniret annos, amplexu corporis fovit imbuitque viribus, quibus omnem illam regionem sibi subdidit. Hic ex vocobulo suo Illyrium denominavit.*

II. Druga verzija je već pravi eponimski mit o Ilirima i mitski *genesis* pojedinih, specifičnih ilirskih naroda, i nju prenosi Apijan na samome početku svoje knjige o Ilirskim ratovima.

Apijan, *Ill.* 1 – 2: Ἰλλυριοὺς Ἕλληνες ἡγοῦνται τοὺς ὑπέρ τε Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην ἀπὸ Χαόνων καὶ Θεσπρωτῶν ἐπὶ ποταμὸν Ἴστρον. καὶ τοῦτ᾽ ἐστὶ τῆς χώρας τὸ μῆκος, εὖρος δ᾽ ἐκ Μακεδόνων τε καὶ Θρᾳκῶν τῶν ὀρείων ἐπὶ Παιονας καὶ τὸν Ἰόνιον καὶ τὰ πρόποδα τῶν Ἄλπεων. καὶ ἔστι τὸ μὲν εὖρος ἡμερῶν πέντε, τὸ δὲ μῆκος τριάκοντα, καθὰ καὶ τοῖς Ἕλλησιν εἴρηται. Ῥωμαίων δὲ τὴν χώραν μετρησαμένων ἔστιν ὑπὲρ ἑξακισχιλίους σταδίους τὸ μῆκος, καὶ τὸ πλάτος ἀμφὶ τοὺς χιλίους καὶ διακοσίους.φασὶ δὲ τὴν μὲν χώραν ἐπώνυμον Ἰλλυριοῦ τοῦ Πολυφήμου γενέσθαι: Πολυφήμῳ γὰρ τῷ Κύκλωπι καὶ Γαλατείᾳ Κελτὸν καὶ Ἰλλυριὸν καὶ Γάλαν παῖδας ὄντας ἐξορμῆσαι Σικελίας, καὶ ἄρξαι τῶν δι᾽ αὐτοὺς Κελτῶν καὶ Ἰλλυριῶν καὶ Γαλατῶν λεγομένων. καὶ τόδε μοι μάλιστα, πολλὰ μυθευόντων ἕτερα πολλῶν, ἀρέσκει. Ἰλλυριῷ δὲ παῖδας Ἐγχέλεα καὶ Αὐταριέα καὶ Δάρδανον καὶ Μαῖδον καὶ Ταύλαντα καὶ Περραιβὸν γενέσθαι, καὶ θυγατέρας Παρθὼ καὶ Δαορθὼ καὶ Δασσαρὼ καὶ ἑτέρας, ὅθεν εἰσὶ Ταυλάντιοί τε καὶ Περραιβοὶ καὶ Ἐγχέλεες καὶ Αὐταριεῖς καὶ Δάρδανοι καὶ Παρθηνοὶ καὶ Δασσαρήτιοι καὶ Δάρσιοι. Αὐταριεῖ δὲ αὐτῷ Παννόνιον ἡγοῦνται παῖδα ἢ Παίονα γενέσθαι, καὶ Σκορδίσκον Παίονι καὶ Τριβαλλόν, ὧν ὁμοίως τὰ ἔθνη παρώνυμα εἶναι. καὶ τάδε μὲν τοῖς ἀρχαιολογοῦσι μεθείσθω.

[36] U Dionisije Putnik, 1861, *Geographi Graeci minores,* 2.

(„Heleni nazivaju Ilirima one narode koji naseljavaju predio iza Makedonije i Trakije od Haonije[37] i Tesprotije[38] do rijeke Dunav. To je duljina zemlje. Njena širina je od Makedonije i tračkih planina do Panonije i Jadranskog mora i podnožja Alpa. Njena širina je pet dana putovanja, a dužine 30 dana, kako helenski pisci kažu. Rimljani su izmjerili zemlju i ustanovili da se njezina duljina povećala do 6000 stadija[39], a širina oko 1200.[40] Oni kažu da je zemlja dobila ime po Iliriju, sinu Polifema. Kiklopi Polifem i njega supruga Galateja su imali tri sina: Kelta, Ilirija i Galata, od kojih su sva trojica migrirala sa Sicilije. I narodi zvani Keltima, Ilirima i Galatima su imali svoje podrijetlo od njih.

---

[37] Sjeverni dio Epira.

[38] Zapadno od Haonije, isto dio Epira.

[39] Starohelenska mjera za dužinu, lokalno je varirala između 179 i 213 m. U Olimpiji je iznosila 192 m. U helenističko vrijeme bilo je i kraćih stadija. Po ovome bi duljina ilirskih zemalja koje su Rimljani izmjerili iznosila cc 1150 km, a širina oko 230 km.

Naravno postavlja se pitanje što se to podrazumijevalo pod dužinom ili širinom u konkretnom slučaju, pošto je to iz Apijanovog podatka prilično nejasno na osnovi čega su Rimljani izmjerili ilirske zemlje, odnosno s kojih početnih tačaka su bazirali svoje mjerenje i na osnovi čega i kuda su pružali svoje dužinske i širinske linije.

Po Wilkesu (2001, 103), dužina je 750, a širina 150 rimskih milja, što bi ako bi jedna rimska milja iznosila 1497 m, iznosilo po dužini 1122/3 km, a po širini 224/5 km.

Po Pliniju Starijem (III, 150): *Illyrici latitudo qua maxima est CCCXXV p. colligit, longitudo a flumine Arsia ad flumen Drinium DXXX. a Drinio ad promunturium Acroceraunium CLXXV Agrippa prodidit, universum autem sinum Italiae et Illyrici ambitu|XVII|. in eo duo maria quo distinximus fine, Ionium in prima parte, iinterius Hadriaticum, quod Superum vocant*»
(„Širina Ilirika na najširem mjestu iznosi 325 /rimskih op. S.M./ milja, a dužina od rijeke Raše do rijeke Drinius 530 milja. Udaljenost od Drinius do Akrokeraunijskog rta, prema Agripi iznoai 175 milja, a čitav zaliv, koji omeđuju Italija i Ilirik ima 1700 milja. U ovom zalivu, prema granicama koje smo iscrtali, su dva mora, Jonsko u prvom dijelu i Jadransko koje se proteže više u unutrašnjost i zvano je Gornje More.“).
Znači od rijeke Raše u Istri pa do Akrokeraunijskog rta (do kojeg se po smislu izlaganja ovog Plinijevog podatka pruža Ilirik) udaljenost iznosi 705 milja, znači između 1037-1058 km, dok je širina Ilirika 325 milja, znači između 478-488 km, što je znatno više od «Apijanove» širine. Spomenuta rijeka *Drinium/Drinio* je Drim, a ne Drina, jer je njeno spominjanje povezano sa lokalitetom «Akrokeraunijski rt», od kojeg je udaljena 175 milja, što može odražavati udaljenost do Drima, a ne do Drine jer bi u tom slučaju udaljenost bila znatno veća, dok bi udaljenost od Raše do spomenute rijeke morala biti manja, a ne 530 milja. Uostalom udaljenost od Raše do naše rijeke predstavlja 3/4 ukupne dužine po Pliniju Starijem predstavljene dužine Ilirika, a ona od naše rijeke do Akrokeraunijskog rta iznosi 1/4 dužine, što u slučaju da je riječ o Drini ne bi baš moglo biti. Akrokeraunijski rt se nalazi prilično na jugu današnje Albanije, na području koje je za vrijeme ustanka, administrativno pripadalo provinciji Makedoniji, a ne Iliriku (*Plin NH* III, 97; 145; 150; IV, 1; 2; 4; 52). Ipak sudeći po nekim indicijama, izgleda da često oni antički pisci koji nisu imali direktni uvid u zapadni Balkan, i to posebno njegovu unutrašnjost, miješaju (poradi sličnosti njihovih imena i relativne zemljopisne blizine ali ujedno i značaja kao hidronima koji su imala ova dva toka) Drinu (*Drinius*) i Drim (*Drilon*), što je možda bilo i razlogom činjenice da se na Pojtingerovoj karti (VI, 3) *Drinum fl.* ulijeva i u Savu (ili Sava i Drava u nju) i u Jadransko more. U konkretnom podatku Pliniju Starijem je kao vrelo služila velika karta svijeta (*Orbis descriptio*) koju je dao izraditi Marka Vipsanije Agripe (i koja je bila izložena u trijemu zvanom *porticus Vipsania*), što je dovoljan dokaz da zavisno od vrela koje koristi za konkretni podatak, Plinije Stariji ima drugačije viđenje onoga što se podrazumijeva pod Ilirikom, tj. izgleda da on prosto mehanički (modernim rječnikom rečeno načelnom primjenom sustava copy-paste) u svoje djelo unosi pojedine podatke koje donose različiti autori. O Agripinoj karti v. Imamović, 1980, 49 – 50; Domić Kunić, 2004, 130; 150; 154.

[40] Ovaj odnos između dužine i širine na osnovi rimskih mjerenja načelno se podudara sa procjenama helenskih pisaca, odnosno o okvirnom odnosu dužine i širine od 5 ili 6 : 1.

Među mnogim mitovima koji preovladavaju među ovim narodima ovo mi izgleda najvjerojatnije. Ilirije je imao šest sinova i to Enheleja, Autarija, Dardana, Meda, Taulanta i Pereba, također kćerke Partho, Daortho, Dasaro i druge, od kojih su proizašli Taulanti, Perebi, Enhelejci, Autarijati, Dardanci, Partheni i Desareti i Daorsi. Autarije je imao sinove Panonija ili Peona, a potonji je imao sinove Skordiska i Tribala, od kojih su izvedeni narodi sa sličnim imenima. Ali ove stvari ostavljam antikvarima.“).

Apijanov podatak ustvari predstavlja mitsku genealogiju koja potiće od Ilirija. Riječ je o tipičnoj mitskoj genealogiji po načelu „founder effect“ po agnatskoj liniji. Indikativno je da u ovoj verziji u njegove potomke se uvrštavaju i eponimi onih naroda i zajednica koje sigurno nisu ulazile u okvire ilirskog etničkog kompleksa. Tako u prvoj generaciji se spominju Pereb kao rodonačelnik Pereba, sjevernotesalijske zajednice koja je moguće izvorno pelaškog porijekla. Ostali narodi čiji se eponimi spominju u prvoj generaciji su nesumnjivo ilirske etničke pripadnosti (Taulanti, Enhelejci, Autarijati, Dardanci, Partheni, Desareti i Daorsi). Za Meda se u Apijanovom podatku ne navodi da je bio bilo čiji eponim. Indikativno da se u ovoj prvoj generaciji navode samo eponimi onih naroda za koje postoji neki mainstream konsenzus da je riječ o sastavnicima ilirskog etničkog kompleksa, dok nedostaju spomeni onih naroda za koje postoje nedoumice da li su sastavnice ilirskog kompleksa, nekoga panonskog kompleksa, ili panonske varijante ilirskog kompleksa ili su čak neki posebni etnikum (neindoeuropskog porijekla), kao što su npr. Desitijati, Breuci, Andizeti, Dicioni, Pirusti, Mezeji, Delmati, Japodi, Liburni... Inače svi ovi narodi su bili sjevernije i zapadnije smještenije u odnosu na one narode spomenute u prvoj generaciji ove Ilirijeve genealogije, pa su bili i udaljeniji od helenskog svijeta.

Druga i treća generacija, od koje se navode samo potomci Autarija, odnosno preneseno Autarijata, je iznimno zanimljiva. To što se spominje samo Autarije, eponim Autarijata, je moguće objasniti već time što su oni nekada bili, kako to Strabon izriće u svome podatku VII, 5, 11, „najveći i najmoćniji ilirski narod“. Vrijeme njihove hegemonije nad drugim ilirskim i neilirskim zajednice na Zapadnom i dijelu središnjeg balkana vjerojatno pripada unutar razdoblja od VI. pa do sredine IV. stoljeća p. n. e. I tek nakon završetka njihove hegemonije, uslijed postupnog dekadensa, napada agrijanskog kralja Langara i najezde Kelta, ojačali su drugi ilirski narodi (npr. Dardanci i Ardijejci), zauzimajući svoje mjesto na historijskoj pozornici jugoistočne Europe.[41] Stavljanje Autarija u prvu generaciju Ilirovih potomaka, i to na drugo mjesto, odmah iza Enheleja, dokazuje i da su za stare Helene Autarijati jedan od starijih ilirskih naroda, koji se rano izdiferencirao kao zaseban narod. I Enheleji se dosta rano susreću u povijesti i zato ne bi trebalo da nas čudi da se samo njihov eponim navodi ispred Autarija iza kojeg tek onda dolaze eponimi drugih ilirskih naroda. To dovoljno govori da su se Heleni vjerojatno dosta rano upoznali sa Autarijatima i prepoznali ih kao jedan od samosvojnih ilirskih naroda.

[41] O Autarijatima više v. Mesihović, 2007; Isto, 2014; Isto, 2014B: Autarijati.

Autarije je imao sina Panonija ili Peona, koji bi metaforčki predstavljao ili Panone ili Peonce. Apijanovo, ili njegovog vrela, nesnalaženje u tome kako se Autarijev sin stvarno zove je razumljivo ako se ima u vidu da su se u literarnim vrelima Panoni i Peonci, zbog sličnosti imena, miješali.Ipak, možda bi ipak bilo u ovom slučaju pravilnije smatrati da se mislilo na Panonija kao sina Autarija, a ne na Peona, i to iz razloga što se njegovi sinovi navode Skordisk i Tribal. Skordisci su bili keltski narod, ali u značajnoj mjeri izmiješani i sa ilirskim, panonskim i tračkim elementom. Tribali su vjerojatno spadali u tračkí etnički kompleks, ali su se nalazili na samoj granici sa ilirskim kompleksom sa kojim su imali izražene odnose. Kelti su na Balkan došli upravo iz pravca Panonske nizije, a i Skordisci su djelimično bili naseljeni na južnim obodima Panonskog bazena. Tribali su opet sa jedne svoje strane gravitirali i prema Podunavlju. Vrlo je zanimljivo da se u ovoj mitskoj genealogiji upravo Autarije smješta kao otac Panonija. Autarijati su izvorno bili naseljeni na području pružanja Glasinačke kulture starijeg željeznog doba, i bili bi tako na graničnom području prema predjelima koja bi u kasnijim razdobljima naseljavali oni narodi koji se u pojedinim literarnim vrelima navode da su Panoni. Da li su možda Autarijati, odnosno nositelji Glasinačke kulture na neki način bili vezani, i ako jesu na koji način i u kolikoj mjeri (i kvantitativno i kvalitativno), sa onima koji se u vrelima nazivaju Panonima, je pitanje na koje za sada se ne može precizno odgovoriti ni preko historigrafije ni preko arheologije.[42] Može se samo špekulirati da je bilo utjecaja, i da su možda stvarno nositelji Glasinačke kulture svojim gorštačkim migracijama i polumigracijama, slično kao u slučaju italskog „svetoga proljeća“, utjecali na širenje ilirskog imena i na panonska područja, kao i na eventualni oblik neke ilirizacije dublje kontinentalne unutrašnjosti na dinarsko-panonskom području. U prvom redu to bi se onda odnosilo na narod koji se u vrelima pojavljuje za razdoblja znatno kasnija u odnosu na ona kada su Autarijati imali hegemoniju, a to su bili Desitijati[43], prvi zapadni susjed Glasinačke kulture.Moglo bi se špekulirati i da su Autarijati, tj. autarijatske zajednice svoju ekspanziju, uz potvrđeni istočni i južni pravac, usmjeravali i prema sjeveru i zapadu. Pa bi to kao posljedicu imalo i iliroautarijatsku političku, narodnosnu i kulturnu ekspanziju i na neke prostore Panonije. Iako se na prostorima rasprostiranja bosutske, i daljske kulturne grupe, sredinom I. milenijuma p. n. e. javljaju novi elementi u materijalnoj kulturi, u znatnoj mjeri prožeti odlikama glasinačke kulture starijeg željeznog doba, ipak to nisu dovoljni dokazi kako bi se eksplicitno moglo tvrditi da je to rezultat prodora iliro-autarijatske ekspanzije, migracije na ova područja.

[42] Nesumnjivo je da mitološka svijest u sebi sadržava bar neko zrnce stvarnog stanja, koje se uslijed stalnog prenošenja sa generacije na generaciju prilično izobličilo, što bi onda sugeriralo da je neka veza između ilirskih Autarijata i Panona možda postojala. Indikativno je u razmatranju ovog pitanja i to da su Autarijati bili ilirska kulturna, narodnosna i politička zajednica čija je egzistencija pripadala ranijim razdobljima ilirske povijesti, a njena destrukcija predstavlja na neki način i točku na kojoj se završava razvitak starijeg željeznog doba na ilirskom prostoru. Samim tim, ako je veza sa Panonima postojala, ona je morala nastati i egzistirati u starijim periodima, sigurno prije autarijatskog ulaska u interakciju sa Tribalima i Keltima.

[43] O Desitijatima v. Mesihović, 2007A; Isto, 2014B: Desitijati; Isto, 2018.

Ovi novi «glasinački» kulturni elementi su mogli dospjeti na sjever o razmjenom dobara ili prenošenjem određenih kulturnih utjecaja sa autarijatskog dijela Balkana.[44] Naravno, moguće je da su se Panoni u ovoj genealogiji našli uvezani po agnatskoj liniji sa Autarijatima jer je postojala među njima neka stvarna etnička, jezička ili neka druga bliskost (porijeklo, kultura).

Spominjanje Skordiska, kao Autarijevog unuka, je objašnjivo imajući u vidu da su Kelti bili ti koji su srušili autarijatsku polityju cc 310. god. p. n. e. i što su Skordisci i sami bili miješana narodnosna zajednica.[45] Mitološko-genealošku vezu Ilira sa Keltima ne čini samo pojavljivanje Skordiska u trećoj generaciji, nego možda i bitnije navođenje Kelta i Galata kao braće Ilirija. To što se Tribal, eponim Tribala, spominje kao unuk Autarija, je moguće reminisencija na stvarna povijesna dešavanja, osvjedočena u historijskim izvorima. Autarijati su nekada u toku prve polovice V. stoljeća p. n. e. pokrenuli ekspanziju prema istoku, ka Pomoravlju, i djelimično potčinili, a djelimično potisnuli tribalske zajednice.[46]

[44] Vasić, 1987, 532; Isto, 1987 A, 533; Isto, 1987 B, 557-558; Benac, 1987, 795-796; Mesihović, Autarijati, 2007, 149 – 151; Isto, 2014.

[45] O Skordiscima v. Todorović, 1968; Isto, 1974.

[46] O autarijatskoj ekspanziji prema istoku, sukobu sa Tribalima i pobjedi nad njima v. Mesihović, 2014: 70 – 77.

Kulturološka staza ilirskih *origines*

Iliri, odnosno narodi, plemena, zajednice koje helenski i rimski pisci individualno ili skupno nazivaju ilirskim imenom, pridodaju im ilirsko porijeklo, određuju u ilirsku zajednicu, smatraju ih ilirskim etnijem, uključuju u provinciju Ilirik i njene daljnje upravno – teritorijalne izvedenice, nisu nastali *ex nihilo*. Oni su samo jedna od mnogih etapa demografskih i populacionih procesa kod ljudskih zajednica koje su prebivale na istočnim obalama Jadranskog i Jonskog mora, njihovim kontinetalnim zaleđima i u južnoj Panoniji još iz duboke davnine Paleolitika pa sve do danas. Ali ta „ilirska“ etapa je bitna jer tada ove zemlje iz dugačkog trajanja prapovijesti, preko prelazne protohistorije, ulaze u orbitu historijskog razvitka. Iliri, odnosno njihove narodnosne i plemenske sastavnice, su najraniji stanovnici ovoga područja čija imena znamo. Ilirska etapa je doba kada su za izučavanje prošlosti ljudskog bivstvovanja, pored arheologije potrebni još i historiografija, lingvistika, mitografija. Iliri se tako nalaze na razdjelnici između dva svijeta, i faktički predstavljaju temelje naše historije, prvi po imenu poznati stratum na koji su se samo u kasnijim etapama i epohama nadograđivali drugi stratumi i tako sve do naše moderne i postmoderne.

Do danas pronađeni i obrađeni arheološki nalazi potvrđuju prisustvo i bivstvovanje *homo erectusa*, njegove izvedenice *homo heidelbergensisa* i u „ilirskim zemljama.“[47] Direktni evolucijski nasljednik hajdelberškog čovjeka je bio neandertalac (*Homo neanderthalensis*), ljudska vrsta koja je dominirala Europom stotinama hiljada godina. Neandertalac na prostoru „ilirskih zemalja“ nije za sobom ostavio kao svjedočanstva samo materijal musterijenske kulture, nego i svoje biološke ostatke (Hušnjakovo brdo kod Krapine i pećina Vindija). Nakon izumiranja i apsorbiranja neandertalca, u kasnom paleolitiku dominira moderni čovjek (*homo sapiens*) i u „ilirskim zemljama“. U Europi, uključujući i jugoistočnu Europu, smjena iz neandertalske Europe u onu *homo sapiensa* odvija se procesualno sporo u periodu 40.000 – 30.000 godina prije sadašnjosti, i nesumnjivo u sebi asimilira u određenom (manjem) procentu i ranije starosjedilačke ljudske vrste. Do danas je u „ilirskim zemljama“ evidentiran veliki broj nalazišta koja pripadaju kasnopaleolitskim kulturama (orinjačka, gravetijen sa svojim izvedenicama, magdalenijenska)[48], sa i nalazima umjetnosti (npr. u pećini Badanj kod Stoca i pećini Podlipe kod Sokoca). Usporedno sa solitrejskom i magdalenijskom kulturom, na Sredozemlju i u dijelovima središnje i istočne Europe traje epigravetijen, koji je započeo prije nekih 20.000 godina i traje u ilirskim zemljama sve do kraja paleolitika. Ovome epigravetijenu pripada i Badanj kod Stoca. U kasnom paleolitiku se desio i posljednji glacijalni vrhunac i doba hladnije klime (cc 18.000 – cc 13.000 godina

[47] Njihovo prisustvo se detektira zahvaljujući nalazila alata koji pripadaju oldovanskoj i ašelskoj tehnologiji.

[48] Orinjačka kultura je prva prava kasnopaleolitička kultura, za njom slijed gravetijenska kultura, pa solitrejska i na kraju najmlađa kasnopaleolitička kultura→magdalenijska koja zahvata razdoblje posljednjeg glacijalnog vrhunca.

prije sadašnjosti) koji je uveliko utjecao, pa i presudno utjecao na buduće populacione, demografske i genetske procese u jugoistočnoj Europi.[49] Nakon završetka posljednjeg glacijalnog vrhunca i uspostavljanja zemljopisnog krajolika i obalnih crta koje su slične današnjim, završava se i pleistocen i započinje holocen, geološka epoha u kojoj i danas živimo i radimo.

U jugoistočnoj Europi, prvi milenijumi holocena se poklapaju sa srednjim kamenim dobom ili mezolitikom. U „ilirskim zemljama" mezolitik je trajao od cc 12.000 do cc 8.000 prije sadašnjosti. Od nalazišta vrijedi istaći niz nalazišta u Hrvatskoj, zatim Crvenu stijenu i Odmut u Crnoj Gori, pećinu Konispol u južnoj Albaniji i osobito kulturu Lepenskog vira iz posljednjeg mezolitičkog perioda i već na samome početku neolitika.[50] Za mezolitičke i ranoneolitičke komunikacije i migracije u jugoistočnoj Europi je osobito bitan lokalitet pećine Franchthi na Peloponezu, gdje je značajan nalaz opsidijana koji se donosio pomorskim putem sa egejskog otoka Melosa. Privredna osnova stanovništva su i nadalje lov, ribolov i sakupljanje plodova, ali populacija već ima ustaljenija boravišta. Moglo bi se pretpostaviti da je epigravetijenska populacija, predstavljala i glavnu, razvijeniju osnovu kasnije mezolitičke populacije u „ilirskim zemljama".

Jugoistočna Europa je i prva europska oblast koja se upoznaje sa neolitičkim kulturološkim vrijednostima (u prvom redu onim temeljnim kao to su poljoprivreda i keramika) i koja ih ne samo prihvata, nego i razvija u novim pravcima i dostignućima. Neolitik, uslijed novih ekonomskih uvjeta, novih sredstava za proizvodnju, razvijenijih društvenih i političkih struktura, već afimiranog sjedilačkog načina života u velikim selima i protourbanim naseljima dovodi do značajnog povećanja populacije. Vezano za fenomen širenja neolitičkih vrijednosti u jugoistočnoj Europi, postavlja se pitanje da li se to dešavalo zbog masovnijih migracija neolitičkih zajednica iz Male Azije i sa Levanta ili je, po intenzitetu manje migracije, riječ o difuziji tih vrijednosti među većinski starosjedilačkim, mezolitičkih stanovništvom koje je i samo bilo uglavnom od epigravetijenskih starosjedilačkih elemenata koji su preživjeli posljednji glacijalni maksimum. U podunavskom dijelu Balkana i lokalitet Lepenski vir nastavlja svoje postojanje i u toku ranoga neolitika, dok na jugu u Tesaliji i egejskoj Makedoniji nastaje Sesklo kultura, i to iz svojih PreSesklo i ProtoSesklo faza. Inače neolitičko širenje se kreće u dva osnovna pravca, i to prvim pravcem prema središnjem Balkanu i Podunavlju i drugim pravcem uzduž obala i otoka Mediterana i duž njegovog zaleđa. U središnjem Balkanu i podunavskim prostorima u ranom neolitiku dominira starčevačka kultura (trajala cc 6200. – cc 5400. god. p. n. e.). Ova kultura je dio

[49] O paleoltiku u „ilirskim zemljama" v. Praistorija jugoslovenskih zemalja, 1979, knjiga I – Paleolit i mezolit; Wilkes, 2001: 42 – 43; Karavanić, 2006; Isto, 2015; Janković – Karavanić, 2009; Marriner – French – Rajkovača, 2011.

[50] O mezolitiku u ilirskim zemljama v. Praistorija jugoslovenskih zemalja, 1979, knjiga I – Paleolit i mezolit; Wilkes, 2001: 43 – 44.

velikog kompleksa ranoneolitičkih kulturnih grupa Starčevo – Körös – Kriş, koji spada u grupu najranijih neolitičkih kultura u umjerenoj klimi Europe.U daljim razvojnim fazama, starčevačku kulturu nasljeđuje vinačanska kultura (od posljednjih stoljeća VI. pa do početka IV. milenijuma prije nove ere), koja postaje jedna od tehnološki i kulturološki najvažnijih i naprednijih neolitičkih kultura Europe i zahvata široki prostorni obujam središnjeg i zapadnog Balkana, kao i Podunavlja.[51] U ovom podunavskom i panonskom području je aktivna i sopotska kultura. Na velikom nalazištu kod Smiličića kod Zadra otkrivena je impresso keramika slična onoj u južnoj Italiji, a slična keramika je pronađena i na Kvarneru i u drugim dijelovima istočnojadranske obale. Ova mediteranska kultura impresso keramike[52] prodire od početka VI. milenijuma prije nove ere sa obala Jadranskog i Jonskog mora prema dinarskoj unutrašnjosti, i u središnjem predjelu sjeverne i srednje Bosne se miješa sa podunavskim kulturnim tekovinama.

U kontinentalnom, dinarskom pojasu razvija se niz kultura kao što su danilska (V. milenijum prije nove ere) u primorju, a u Gornjoj Bosni je to kakanjska kultura, koju nasljeđuje osebujna butmirska kultura (V. milenijum prije nove ere) iza koje su ostala materijalom bogata nalazišta. U posljednjem neolitičkom periodu u ovim dalmatinsko – hercegovačkim i južnobosanskim oblastima dominira hvarsko – lisičička kultura. Najprominentnija neolitička kultura na prostoru današnje Albanije je Maliq, sa nalazištem Vashtëmi koje je jedan od najstarijih poljoprivrednih lokaliteta u Europi. U Tesaliji egzistira Dimini kultura. Iz ove izrazito sažetog i dosta okvirnog predstavljanja neolitičkih kultura u jugoistočnoj Europi, jasno se primjećuje vrlo živ i bujan život lokalnih, i to za tu epohu, brojnih i razvijenih i sofisticiranih zajednica.[53]

Sljedeća eneolitička povijesna epoha je ključna za buduće općekulturološke, demografsko – populacione, ekonomske i društvene procese u jugoistočnoj Europi, uključujući i „ilirske zemlje". Stari neolitički svijet je nepovratno nestao, a migracije, preslojavanja, preuzimanje novih tehnoloških mogučnosti i novih vrijednosti i načina života doveli su do stvaranja novih nove kulturnih, etničkih, društvenih, političkih i narodnosnih realnosti. Od tada počinje da dominira gradinski način življenja, koji je u „ilirskim zemljama" ostao sve do rimskog doba, a glavna privredna grana je stočarstvo. Na prostorima „ilirskih zemalja" od samog kraja IV. i početka III. milenijuma pa do samog početka II. milenijuma prije nove

[51] Ova je kultura najpoznatija po izuzetno bogatoj proizvodnji antropomorfne plastike. Od ranog neolitika čovjek je vjerovao u plodnost utjelovljenu u liku bujne žene. Vrlo je vjerojatno da su mnogobrojne figurice s izraženim ženskim atributima upravo prikazi Velike Božice ili Velike Majke te da su povezane s kultom plodnosti. Međutim, često su pronađene figurice i u kućama, što bi moglo značiti da su bile i zaštitnice kuća.

[52] Ime je dobila prema načinu ukrašavanja keramičkih posuda utiskivanjem.

[53] O neolitiku v. Čović, 1976: Praistorija jugoslavenskih zemalja, 1979, II tom – neolit; *Kulturna historija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, II izdanje, Sarajevo; Wilkes, 2001:44 – 47; Hofmann – Kujundžić – Müller – Rassmann – Müller, 2009.

ere egzistiralo je više kultura. Na sjeverozapadnom Balkanu kao prva od tih eneolitičkih kultura pojavljuje se lasinjska kultura, za kojom slijedi Retz-gajarska kultura, dokna krajevima današnje istočne Slavonije i Srijema evidentni su utjecaji i Bodrogkereszturske kulture. U Podunavlju i sjevernom Balkanu nešto kasnije egzistira badenska kultura, za koju bi se moglo reći da su njeni nositelji predstavnici najranijih zajednica indoeuropskih govornika u središnjoj Europi. Ova kultura je prodrla u panonski bazen u IV. milenijumu prije nove ere.[54] Badensku kulturu nasljeđuje kostolačka kultura sa širim prostornim obujmom, uključujući i karpatski pojas i središnji Balkan. Za „ilirske zemlje“, bar za one sjevernije i zapadno situirane, najbitnija eneolitička i ranobrončanodobna kultura je ona nazvana vučedolskom i domirala je u III. milenijumu prije nove ere. Ova kultura se toliko prostorno proširila na sjever sve do današnjeg Praga, na zapad sve do istočnoalpskog prostor, na jugu preko Bosne i Hercegovine i Crne Gore sve do jadranske obale, i na istok preko Šumadije do Banata. Na „ilirske zemlje“ su utjecali i kasnoeneolitički i ranobrončanodobni srednjoeuropski kulturni kompleks vrpčaste keramike i zapadnoeuropska kultura zvonastih pehara. U razdoblju od samoga kraja balkanskog neolitika, te u toku eneolitika i ranoga brončanog dobase pojavio određeni populacioni i općekulturološki supstrat koji bi bio predstavljao osnovu na kojem su se nadalje razvijali oni uzročno – posljedični procesi koji su se ispoljili i u postojanju one etničke zajednice koju su Heleni već na kraju svoje arhajske periode nazivali ilirskim imenom.[55]Posebice bi to izgleda izrazilo na lingvističkom polju, odnosno tada bi se stvorile pretpostavke iz kojih su se razvili ilirski jezik/narječja/dijalekti željeznog doba i prvih stoljeća rimske uprave. To bi podrazumijevalo da se tada odvojila ona grana indoeuropske lingvističke familije koja bi izrasla u zasebni jezik, koji bi se mogao nazvati ilirskim, naravno sa svojim više ili manje razumljivim narječjima i dijalektima. Moguće je da je nastanak ovakvih *origines* i *genesis* procesa posljedica migracionih kretanja, koji su se nekada tumačili i „indoeuropskim“ seobama, preslojavanjima neolitičkih starosjedilaca ili miješanjem sa njima, te suštinskim i radikalnim općekulturološkim preobrazbama u tranzicijskom dobu prelaska iz mlađeg kamenog doba u metalno doba.

Po A. Benac (1964: 64-65): „H.Hencken smatra da su euro-azijske stepe najvažniji centar indoevropske i indoiranske kulturne skupine, što je, bez sumnje, veoma dobra misao.

[54] Sa badenskom kulturom u Podunavlje i jugoistočnu Europu se ponovo doselio konj koji je nestao s tog područje u starijem kamenom dobu. Tada su došla i zaprežna kola s četiri kotača.

[55] Benac, 1977:1, rezimirajući zaključke iz svoga prvog rada o porijeklu Ilira iz 1964 navodi sljedeće: „Podsjetiću prvo na četiri pretpostavljene faze u razvoju ilirskih plemenskih zajednica: prva — stvaranje osnovnog supstrata u kojem su učestvovale nove grupe poslije propasti neolitskog svijeta (badenska, kostolačka i vučedolska grupa, grupa sa vrpčastom keramikom i grupa zvonastih pehara), to su Prediliri; druga — mirni razvoj supstratnih elemenata, uz određen kulturni uticaj iz Podunavlja, Karpatske oblasti i istočnog Balkana, u bronzanom dobu — to su Protoiliri; treća - kretanja u toku egejske seobe, koja su dovela do pojačane asimilacije pojedinih zajednica u veće skupine to su Prailiri; četvrta — ilirska epoha željeznog doba u kojoj su čvršće došle do izražaja zajednice plemena, čija su nam imena poznata iz istorijskih izvora.“

Prema tome, masovno seljenje ovih indoevropskih grupa u razne dijelove Evrope nosilo je sa sobom i seljenje određenih jezičkih elemenata. Mislim da je i to jedan put kojim bi trebalo poći u razjašnjavanju nekih jezičkih pojava koje su dovele do onako široke evropske ilirizacije. Već je Jan Filip došao na misao (na osnovu posmatranja arheološkog materijala!) da razni toponimi mogu biti čak i stariji od indoevropskih imena. Ako Filip ide tako daleko u prošlost, onda mi se čini još prihvatljivijim pretpostavka da su mnogi toponimi rašireni na evropskim područijima baš u toku pomenute indoevropske dijaspore, koja se desila u sumrak evropskog neolitskog svijeta. U toku tih događaja stvoren je u sjeverozapadnom Balkanu i osnovni supstrat za kasniju etnogenezu ilirskih plemena na ovom području. Vidjeli smo da su tome učestvovale i neke grupe iz centralne Evrope i iz Podunavlja, što je od osobitog interesa za lingvistička razmatranja. Nije ovdje mjesto da se raspravlja u kolikoj su mjeri doseljene grupe izvršile asimilaciju domaćeg stanovništva (a bilo je i toga), ali za stvaranje ovoga supstrata i za razvoj kasnije etničke strukture u sjeverozapadnom Balkanu svakako su upravo nove grupe odigrale najvažniju ulogu. U tome periodu se još ne može govoriti o bilo kakvim Ilirima. Sve su to predilirske grupe sjeverozapadnog Balkana koje možemo jednostavno nazvati Predilirima."

Iz navedenog zaključka Akademik Benac nastanak ovoga „predilirskog" supstrata je uzročno doveo u vezu sa eneolitičkim i ranobrončanodobnim seobama, migracijama, koje on deterektira da se odvijale iz dva pravca iz euroazijskih stepa (i to veže za nositelje indoeuropskih govora) i iz središnje Europe i iz Podunavlja (i to veže za nositelje kulture zvonastih pehara). On novim, doseljenim grupama iz seoba sa istoka i sa zapada daje „najvažniju ulogu" u stvaranju „ovoga supstrata i za razvoj kasnije etničke /ilirske op. S.M./ strukture". Za akademika A.Benca, taj populacioni činilac, sa kojim započinje *origines* i *genesis* Ilira, se očituje preko eneolitičkih i ranobrončanih kultura kao što su badenska, kostolačka i vučedolska grupa, grupa sa vrpčastom keramikom i već spomenuta kultura zvonastih pehara. Iako rad A.Benca obiluje odličnim metodološkim i znanstvenim zaključcima, ipak se ne bi moglo složiti sa njegovim evidentnim zanemarivanjem ili stavljanjem u sekundarnu ili čak tercijarnu poziciju domaćeg, predseobenog stanovništva u stvaranju onoga supstrata koji on naziva predilirskim. Razvijene jugoistočnoeuropske neolitičke kulture sa značajnim i demografskim kapacitetom, kap što su npr. Vinčanska, Butmirska i Hvarsko - Lisičićka su i same doprinosile u toku enelitičkih procesa doprinijeti u gradnji kasnijeg brončanodobnog supstrata ilirskih *origines*.[56] Taj jugoistočnoeuropski starosjedilački sloj, koji bi se mogao nazvati i Pelazgima ili Pelastima[57] je morao imati bitnu ulogu u svim etnogenetskim i politijogenetskim procesima na našem poluotoku.[58]

[56] O eventualnim udjelima neolitskih kultura u etnogenezi metalnodopskih zajednica v. Benac, 1991.

[57] O nazivu Pelasti v. Budimir, 1950.

[58] Herodot u svojim Historijama (I, 56 - 59) prenosi vjerojatno atičku tradiciju po kojoj su Atenjani pelaškog porijekla: τούτοισι ἐλθοῦσι τοῖσι ἔπεσι ὁ Κροῖσος πολλόν τι μάλιστα πάντων ἥσθη, ἐλπίζων ἡμίονον οὐδαμὰ

ἀντ᾽ ἀνδρὸς βασιλεύσειν Μήδων, οὐδ᾽ ὦν αὐτὸς οὐδὲ οἱ ἐξ αὐτοῦ παύσεσθαι κοτὲ τῆς ἀρχῆς. μετὰ δὲ ταῦτα ἐφρόντιζε ἱστορέων τοὺς ἂν Ἑλλήνων δυνατωτάτους ἐόντας προσκτήσαιτο φίλους, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας τοὺς μὲν τοῦ Δωρικοῦ γένεος τοὺς δὲ τοῦ Ἰωνικοῦ. ταῦτα γὰρ ἦν τὰ προκεκριμένα, ἐόντα τὸ ἀρχαῖον τὸ μὲν Πελασγικὸν τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος. καὶ τὸ μὲν οὐδαμῇ κω ἐξεχώρησε, τὸ δὲ πολυπλάνητον κάρτα. ἐπὶ μὲν γὰρ Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμπον χώρην, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν: ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον: ἐνθεῦτεν δὲ αὖτις ἐς τὴν Δρυοπίδα μετέβη καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελοπόννησον ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη. ἥντινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἰπεῖν. εἰ δὲ χρεόν ἐστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρηστῶνα πόλιν οἰκεόντων, οἳ ὅμουροι κοτὲ ἦσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι （οἴκεον δὲ τηνικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιῶτιν καλεομένην）, καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκησάντων ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἳ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγικὰ ἐόντα πολίσματα τὸ οὔνομα μετέβαλε: εἰ τούτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες. εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὸν Πελασγικὸν ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἕλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε. καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κρηστωνιῆται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφέας περιοικεόντων εἰσὶ ὁμόγλωσσοι οὔτε οἱ Πλακιηνοί, σφίσι δὲ ὁμόγλωσσοι: δηλοῦσί τε ὅτι τὸν ἠνείκαντο γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσι ἐν φυλακῇ. τὸ δὲ Ἑλληνικὸν γλώσσῃ μὲν ἐπείτε ἐγένετο αἰεί κοτε τῇ αὐτῇ διαχρᾶται, ὡς ἐμοὶ καταφαίνεται εἶναι: ἀποσχισθὲν μέντοι ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ ἐόν ἀσθενές, ἀπό σμικροῦ τεο τὴν ἀρχὴν ὁρμώμενον αὔξηται ἐς πλῆθος τῶν ἐθνέων, Πελασγῶν μάλιστα προσκεχωρηκότων αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐθνέων βαρβάρων συχνῶν. πρόσθε δὲ ὦν ἔμοιγε δοκέει οὐδὲ τὸ Πελασγικὸν ἔθνος, ἐὸν βάρβαρον, οὐδαμὰ μεγάλως αὐξηθῆναι.

(„Ovim riječima, kada su stigle, /lidijski kralj op. S.M./ Krez se najviše obradovao, više nego svim dotada, jer je mislio da nikada mazga neće vladati u Mediji umjesto čovjeka, i da neće zbog toga ni on ni oni poslije njega prestati da vladaju. Poslije toga se raspitivao koji su najmoćniji među Helenima, da bi ih pridobio za prijatelje. Raspitujući se, doznao je da su Lakedemonjani i Atenjani ispred svih. Lakedemonjani su dorskog porijekla, a Atenjani jonskog. Oba ova naroda isticala su se iznad ostalih helenskih naroda. Atenjani su vodili porijeklo od Pelazga, a Lakedemonjani su helenskog porijekla. Atenjani nisu nikud izlazili iz zemlje, dok su Lakedemonjani jako poznati po svojim lutanjima i putovanjima. Za vrijeme kralja Deukaliona stanovali su u zemlji Ftijotidi, a za vrijeme Dora, sina Helenova, u zemlji ispod Ose i Olimpa, zvanoj Histijeotidi. Kada su ih Kadmejci protjerali, nastanili su se u oblasti Pinda pod imenom Makedonci. Odatle su, opet, prešli u Driopidu, a iz Driopide dođu tako na Peloponez i dobiju ime Dorci. Kojim su jezikom Pelazgi govorili, nisam u stanju tačno da kažem. Ako je pravilno da, zaključujemo po onim Pelazgima koji i sada /sredina V. st. p. n. e. op. S.M./ postoje i stanuju iznad Tirsena u Krestonu, a koji su nekada bili susjedi sadašnjih Doraca (a stanovali su u to doba u zemlji koja se sada zove Tesaliotida), ili po Pelazgima koji su zajedno sa Atenjanima osnovali Plakiju i Skilaku na Helespontu i po mnogim pelaškim gradovima, koji su kasnije promijenili svoje ime, iako se time možemo poslužiti kao dokazom. Pelazgi su govorili barbarskim jezikom. Ako se zaista tako desilo sa Pelazgima, onda je atički narod kao pelaški, pretapajući se u Helene, zaboravio svoj stari i naučio helenski jezik. I zaista, ni Krestonci ni Plakejci ne govore istim jezikom kojim govore narodi koji sada stanuju oko njih, a to dokazuje da oni još uvijek govore kao nekada kada su se u te zemlje naseljavali. A Heleni, kako mi se čini, oduvijek su govorili istim. Dok je bio odvojen od Pelazga, ovaj narod je ispočetka bio slab, ali od nekada maloga postao je veliki i silan narod, pošto je pretopio u sebe u prvom redu Pelazge i mnoge druge barbarske narode. Čini mi se, nasuprot tome, da se pelaški narod baš zbog toga nije nikada brojno povećao što je uvijek ostao barbarski narod /u smislu da su mnogi asimilirali u helensku etničku zajednicu, pa se broj onih koji su nastavili da govore svojim jezikom nije povećavao. op. S.M./“).

Herodotov podatak vrlo ilustrativno pokazuje značajno, pa i obimno i sudbinski suštinsko učešće Pelazga u stvaranju helenskog etnosa, sa konstatacijom da su Heleni postali veliki i silni upravo zbog asimiliranja Pelazga. Uostalom, sami Atenjani koji su u Herodotovo vrijeme na vrhuncu svoje moći, slave, snage, ugleda i bogatstva, i koji su općenito bili glavni svjetionik helenski civilizacije i njenih dostignuća i vrijednosti, su izgleda imali tradiciju da porijeklom starosjedioci, Pelazgi i da su bili helenizirani. U ovom podatku se pokazuje i proces prihvatanja onih indoeuropskih govora koji su kasnije postali poznati kao grčki jezik (uključivo sa svoja četiri glavna narječja : ahajski/arkađanski, jonski, eolski, dorski), i to upravo na primjeru atičkih Pelazga koji su „zaboravili svoj stari, i naučili helenski jezik“. Naravno, ovo sigurno nije bio u potpunosti jednosmjerni utjecaj, i pelaški govori su u određenoj mjeri morali utjecati na gradnju grčkog jezika i njegovih narječja. Ovakvi isti ili slični procesi asimiliranja, sinkretiziranja, simbioziranja, amlgamiziranja su se odvijali širom jugoistočne

Kada se inače govori o procesima etnogeneza i politijogeneza, potrebno je uvijek razlučiti da stvaranje određene zajednice može, ali ne i mora podrazumijevati fizički nestanak ranije populacije ili njeno totalno preslojavanje sa novom zajednicom. Nekada je moguće samo u određenoj zajednici izmijeniti njen identitetski kod koristeći se nekim drugim mogućnostima, a ne samo masovnim naseljavanjem ili dovođenjem i etabliranjem nove strane elite.[59] U prvom redu je identitetski kod moguće izmijeniti jezičkom asimilacijom ili samo ciljanom kulturološkom, političkom, ideološkom ili religijskom[60] preobrazbom.[61]

Europe, pa ne bi trebalo misliti da je i na prostoru koji je kasnije prepoznat kao ilirski bilo drugačije u odnosu na prostor koji je postao helenski. Uostalom, helenstvo i ilirstvo su bili usko povezaniu mnogim sferama bivstvovanja, posebice u svojim *origines* fazama.

[59] Npr. zamjena anglosaksonske elite sa onom normanskom koja je bila frankofonska, nakon bitke kod Hastinga 1066. god. nije promijenila identitetski kod Engleza, nego je naprotiv normanska elita promijenila, istina nakon par stoljeća, svoj identitetski kod i preobrazila se u englesku, anglofonsku elitu. Sa druge strane, npr. bosansko – humsko plemstvo srednjovjekovnog perioda i bosanskohercegovački begovat osmanskog perioda, iako su većinski bili istoga ili sličnoga etničkog, jezičkog i narodnosnog porijekla i pripadnosti imali su različite identitetske kodove i povezanosti za određene interese, države, i civilizacijsko – kulturne obrasce.

Iako je nesumnjivo najlakši način da se nekome promijeni identitetski kod jezička asimilacija, ipak postoje i primjeri gdje ni jezička asimilacija nije bila taj ključni element nečije promjene identitetskog koda. Dobar primjer pružaju Irci, Velšani i Škoti koji iako u svojoj velikoj većini kao maternji jezik koriste engleski jezik ili neka njegova narječja, nikada se nisu identificirali ili identitetski uvezali sa Englezima. Tu je ključna stavka identitetskog koda bio ne jezik, nego nešto drugo, kod Iraca religijska denominacija, kod Velšana i Škota porijeklo i tradicija. Dobar primjer pružaju i Alzašani, koji govore germanskim jezikom, ali su izrazito bili profrancuski raspoloženi i smatrali se Francuzima ili Mazurci u nekadašnjoj istočnoj Pruskoj, koji su bili zapadnoslavenskog porijekla, govorili nekim poljskim dijalektom, ali su se smatrali Nijemcima po identitetskom kodu, ponajviše poradi višestoljetnog življenja u okvirima Pruske države i svoje protestantske denominacije koja ih je odvajala od susjednih većinski rimokatoličkih Poljaka i većinski pravoslavnih Bjelorusa.

[60] Nestajanje klasične helensko – rimske civilizacije na kraju antike i sa početcima srednjeg vijeka, a što je uvjetovano prelaskom na abrahamistički religijski obrazac, doveo je i do određene promjene identitetskog koda za stanovnike Euromediterana i Srednjeg istoka. Oni su tako kao svoje usvojili starohebrejsku mitologiju, starohebrejske genealogije i *origines*, kao i određenu historiju kakva je zapisana u Starom zavjetu, a odbaciti svoje stare origines, mitove, tradicije i sl. I sva ta promjena identitetskog koda kada se od vezanosti za npr. svetu lozu trojansku prebacilo na svetu lozu Davidovu, se desila a da ti stanovnici nisu postali Jevreji niti su prihvatili aramejski ili hebrejski jezik. Ustvari, paradoksalno da su upravo oni koji su za sebe prisvojili dobar dio hebrejske mitologije, genealogije i tradicije postali sa vremena na vrijeme i ogorčeni neprijatelji Jevreja, ne libeći se ni pokolja i progona.

[61] Vrlo dobre primjere ciljane politike ka promjeni identitetskog koda, a koja ne bi uključivala neke radikalne i teške poteze preseljavanja, migracija, porobljavanja, demografske zamjene, istrebljivanja ili protjerivanja elite, zabrane određene kulture, jezika i načina života pruža rimsko djelovanje u kome se otvaraju škole za sinove lokalnih elita, a sve sa ciljem da se u tim školama izmijeni njihov identitetski kod i oni civilizacijsko – kulturološkim nitima uvežu sa Rimskom državom i onim što ona predstavlja i za šta se zalažu, tj. da oni rimski svijet, njegovu državnu tvorevinu i helensko – rimsku klasičnu civilizaciju usvoje i shvate kao svoju, kao neotuđivi dio sopstvenog bitka. Plutarh u životopisu Sertorija (14) navodi kako je ovaj rimski vojskovođa i političar u hispanskom gradu Osca osnovao i financirao školu za djecu lokalne elite, „postavivši im za učitelje helenskih i rimskih nauka“. Tacit u Analima (III, 43) spominje državnu školu za sinove najuglednijih Gala u *Augustodunumu*, a u djelu Agrikola (21) opisuje kako je njegov tast, kao namjesnik provincije Britanije smišljeno osigurao i obrazovanje (u rimsko – mediteranskom stilu) za sinove britanskih prvaka. Sve ove škole su značajno doprinijele promjeni identitetskog koda u Hispaniji, Galiji i Britaniji i uvezivanju ovih zemalja u helensko – rimsku civilizaciju i davanje prednosti njoj i rimskom identitetu na uštrb domorodačkih, u konkretnom slučaju keltskih i keltskoiberskih, tradicija i identiteta.

Tako se formirao jedan kompleks kulturno, etnički i po porijeklu srodnih zajednica koji se pružao od Jadranskog mora pa do srednjeg Podunavlja a koji je na ovom području, u brončanom dobu, održavao dominaciju čitav milenijum dugu. Jedna od bitnijih rano i srednje brončanodobnih kultura na istočnojadranskoj obali i njenom kontinetalnom zaleđu je bila cetinska kultura.[62] Istodobno u južnoj Panoniji je bila vinkovačka kultura. U srednjobrončanom dobu u južnoj Panoniji i sjevernom Balkanu dominira vatinska kultura (uključujući i svoju varijantu Belotić – Bela Crkva). Brončanodobni supstrat ilirskih *origines* je definitivno u srednjem brončanom dobu bio kulturno (možda i etnički?) vezan ne samo za zapadni Balkan nego i za Podunavlje. To dokazuje prije svega činjenica da „glasinački" materijal (a koji je nesumnjivo pripadao tom etničkom i općekulturnom supstratu) iz srednjeg brončanog i starije faze kasnog brončanog doba pokazuje ne samo sličnosti nego i podudarnosti sa onim pronađenim u srednjem pa i dijelu gornjeg Podunavlja. Sve navedeno potvrđuje bliske veze između populacija srednje i jugoistočne Bosne sa onim naseljenim na Dunavu u navedenom razdoblju.[63] Naravno unutar ovog kompleksa su se tijekom toga dugog razdoblja (iz raznoraznih faktora) razvili određeni općekulturni specifikumi i podvarijante, kao što su to na primjer bili "južnobosanska kulturna grupa brončanog doba" i "srednjobosanskakulturna grupa brončanog doba". Pojedini arheološki nalazi iz vremena brončanog doba govore i u prilog izraženih veza ovoga brončanodobnog supstrata ilirskih *origines* sa egejskim svijetom Minojaca i Mikenjana. I ti nalazi ne potiću samo iz priobalja ili iz južnih predjela, nego i iz kontinentalne dubine naseljenosti ovoga supstrata. Tako su na lokalitetu naseobinskog kompleksa Debelo brdo – Soukbunar – Zlatište u Sarajevu, u kasnobrončanodobnom stratumu, pronađeni su nalazi mikenske keramike. Nesumnjivo je i u brončanom dobu bilo ne samo kontakta, nego i međusobnih prožimanja među različitim etničkim, kulturološkim i civilizacijskim strukturama koje su bivstvovale u jugoistočnoj Europi. Naravno, najizraženiji odnosi bi bili na graničnom ili prelaznom području između različitih etničkih i kulturnih, pa i civilizacijskih stratuma i kontinuuma.[64]

---

[62] Marović – Čović, 1983; Govedarica, 1989.

[63] Benac-Čović, 1956, 26-30; 36;38; Isto, 1957, 55. Naravno sve ovo se tvrdi na osnovu do sada pronađenog materijala i možda bi nove istraživačke kampanje proizvele i neke nove zaključke.

[64] Po Wilkes, 2001:51 – 52 : „U Albaniji dokazi iz srednjeg i kasnijeg brončanog doba (c. 2000-1200 pr. Kr.) dolaze uglavnom sa Maliqa i iz drugih nalazišta u bazenu Korce i iz doline Mat na sjeverozapadu. U Maliqu je došlo do prekida kontinuiteta s ranijim kulturama, koje neki povezuju s dolaskom naroda koji su govorili indoeuropske jezike u bazenu Korce. Njthova pojava naznačena je keramikom s vrpčastim ukrasima, a slijedio ju je proces stapanja s postojećim zajednicama. To je razdoblje svjedokom početaka pokapanja u grobnim humcima u Pazhoku u dolini Devoll i malo kasnije u Barcu u bazenu Korce. Smatra se da srednje brončano doba (poistovjećeno s fazom Maliq IIIc) predstavlja razdoblje "učvrščenja" i prisutno je takoder u pećini Nezir u dolini Mat. U to su doba vanjske veze pretežno s egejskim kulturama, odakle uvezeni predmeti predstavljaju mačeve, bodeže, vrhove koplja, noževe i srpove. Različiti i elegantni oblici keramike kasnog brončanog doba (Maliq IIId: petnaesto-dvanaesto stoljeće pr. Kr.) ukrašeni su crvenom i oker bojom u geometrijskim motivima, koje albanski arheolozi nazivaju "devollska roba" i vjeruju da su se upotrebljavali nepromijenjeni sve do kraja

Ovaj formirani brončanodobni supstrat ilirskih *origines*, sudeći po dosadašnjim arheološkim nalazima, imao je na dobrom dijelu zapadnog Balkana, kontinuirani i radikalno neometani razvitak u toku većeg dijela trajanja brončanog doba. Sljedeći značajniji i veći poremećaj desio se tek u kasnom brončanom dobu, otprilike u XII. st. p. n. e., sa seobom nosilaca žarnih polja koja se, uslijed domino efekta, transformirala u dorsku seobu i migracije pomorskih naroda. Ovaj veliki etnički, politički, migracioni, vojni, kulturološki poremećaj je doveo do krize i rušenja brončanodobnog sustava na širokom Euromediteranskom pojasu, uključujući i razvijene civilizacije južnog Balkana, Male Azije i Levanta, sve do samih granica faraonskog Egipta i Delte Nila. Što se tiće prostora na kojima se nalazio brončanodobni supstrat ilirskih *origines*, akademik Benac prilično vješto sažima ranija istraživanja i nalaze materijalne kulture u sljedećem odjeljku (1964:68 - 69) : „Ako se uzme u obzir da je sama seoba pošla iz srednjeg Podunavlja da je djelimično išla i dolinom Save, sasvim je normalno da se ona odrazila i na teritorij sjeverozapacinog Balkana. Prije svega, nosioci kulture žarnih polja prodrli su južno od Save i zaposjeli neke tačke pored ove rijeke ili tačke u dolinama rijeka koje se ulijevaju u Savu. To su: Donja Dolina, Vis, Gradina u Kulašima, Barice i druge stanice. Dalje prema jugozapadu elementi kulture žarnih polja se postepeno gube, a1i se njihov uticaj može osjetiti sve do centralne Bosne. Prema tome,u vremenu panonsko-balkanske seobe došlo je do dodira i uticaja, a vjerovatno i do sukoba, izmadu nosilaca kulture žarnih polja iz Panonije i protoilirskih elemenata sa Balkana. Ovo. je bila slijedeća mogućnost za preuzimanje, odnosno miješanje nekih kulturnih i jezičkih elemenata. U naučnoj literaturi postoji prilično rasprostranjeno mišljenje da su u tzv. dorskoj seobi učestvovala i ilirska plemena. Ako odbacimo miš1jenje H. Bengstona da su Iliri putovali iz ugarske ravnice prema jugu (dakle, da su započeli dorsku seobu), ili mišljenje A. Mozsolics da su u toku ove seobe stigli u svoja kasnija sjedišta na Balkanu, ostaje ipak otvoreno pitanje da li su i u kojoj su mjeri Iliri uzeli učešća u događajima koji su se tada odigravali izmedu Panonije i Grčke. Wilhelm Kraiker drži da je među tri glavna plernena, koja su učestvovala u pljačkaškom pohodu prema jugu, bilo i pleme Hylleis sa jakom ilirskom primjesom. V. Milojčić je pokušao ustanoviti tri različita vala ove seobe: prvi u 13. vijeku (koji je dopro samo do Makedonije), drugi u 11. vijeku, a treći u 9/8. vijeku. Po njegovoj ocjeni materijalnih nalaza u Grčkoj, Iliri iz Bosne su bili među glavnim pokretačima njegove treće seobe. M. Garašanin opet da su Protoiliri zapadnog Balkana uzeli učešća u drugoj od pomenutih seoba, koje je pokušao odrediti V. Milojčić. Činjenica je da su i Milojčić i Garašanin čitav niz elemenata koji su, vjerovatno, porijeklom sa područja sjeverozapadnog BaIkana. Zbog toga smatram da su i naši Protoiliri bar u nekom vidu učestvovali u ovim zbivanjima. Sasvim je moguće da su

---

željeznog doba. Šira distribucija ove robe u Makedoniji i Epiru osnova je za mišljenje o kretanju ilirskih naroda prema jugu i istoku. Velika količina brončanih predmeta iz grobnih humaka, od kojih su neki stalno u upotrebi nekoliko stoljeća, uključuje neke domaće tipove, osobito sjekire tipa "Skodran" nađene u sjevernoj Albaniji, zajedno s uvezenim dvojnim sjekirama i mačevima. Kasnije će ti egejski oblici biti zamijenjeni sjevemim tipovima, medu kojima se nalaze rupičaste sjekire i mačevi s jezičastom drškom.“

nalazi metalnih predmeta u grčkim svetilištima, koje je Milojčić označio kao ilirske (i koji bi to i mogli biti), samo darovi tamošnjim svetilištima. No, i to ukazuje na određene odnose Ilira i Grčke. U vrijeme panonsko-balkanske seobe za naš problem svakako je mnogo važnija tendencija prodora određenih etničkih grupa iz sjeverozapadnog Balkana preko Jadranskog mora, odnosno prodora prema italijanskom kopnu. M. Pallotino izražava uvjerenje da se dolazak Ilira u južnu Italiju desio na prelazu XII u XI vijek. Tada — a to znači u vremenu najbližem željeznom dobu, kaže Pallotino — desila se čitava serija pokreta, među kojima i pokret IIira prema zapadu. F. Schachermeyr, opet, veli da su ilirska plemena prešla u Italiju oko 1000. god. pr.n.e. i da se otada i nalaze ilirska :imena u nekirn dijelovima Apeninskog poluostrva. Podvlačim na ovom mjestu da ilirska plemena potpuno odvajam od nosilaca kulture žarnih'polja, koje su neki autori tako često miješali s Ilirima."

Izvorna građa ukazuje da brončanodobni supstrat ilirskih *origines* nije bio samo objekt kasnobrončane seobe, nego se u pojedinim svojim dijelovima pretvarao i u aktivnog subjekta, sudionika te velike seobe. Te skupine brončanodobnog supstrata ilirskih *origines* su uslijed djelovanja migracionog domino – efekta, su se otisnule na seobe i kretanja, prema jugu Balkanskog poluotok,[65] preko Jadranskog mora u jugoistočne dijelove Apeninskog poluotoka i možda čak i na zapadne prostore Male Azije. Dok su one zajednice koje su prodrle na područje Mikenske civilizacije, apsobirane vremenom u helensku etničku zajednicu i kulturno – civilizacijsku matricu, ove zajednice na zapadnoj obali Jadranskoj mora izgleda, i pored toga što su se simbiozirale sa zatečenim stanovništvom, su očuvale svoje određene ilirsko – balkanske značajke i historijskom dobu kada su padale pod hegemoniju Rimske Republike. I tek su sa ulaskom u sferu rimskog svijeta one postale podložne procesu romanizacije. Te zajednice su poznate po imenima Ἰάπυγες / *Iapyges* / Japigi, *Messapii* / Mesapi, *Peucetii* ili *Poedicli* ili *Pediculans* / Peuketi i *Daunii* / Dauni na jugoistoku Italije. Inače se Mesapi, Peuketi i Dauni, sa svim svojim drugim imenskim izvedenicama i nazivima, nekada uključuju u kontekst etničkog kompleksa Japiga u širem smislu. Starohelenska mitologija i tradicija i ove narode predstavlja kao zajednice pelaškog ili grčkog/starohelenskog porijekla. Inače Rimljani su ove jugoistočne stanovnike Italije zvali i *Apuli, Salentini* (ili *Sallentini*) i *Calabri*.[66] Ako su neke skupine brončanodobnog

[65] Nije nemoguće pretpostaviti da je u ovom periodu došlo i do pomjeranja proto-ilirske granice dublje prema jugu na uštrb drugih etno-kulturnih fenomena koje bi tako bile prisiljene na lančano pomjeranje prema egejskom svijetu i Mediteranu. O eventualnom pokretanju ilirskih zajednica prema jugu v. Wilkes, 2001:105.

[66] Predrimsko ilirsko, etničko prisustvo na italijanskoj obali Jadrana predstavlja posebnu problematiku u ilirologiji. Već su antički pisci (Plinije Stariji, Rufije Fest) primjećivali da pojedine zajednice, plemena, pa i čitavi narodi na u Italiji imaju ilirsko podrijetlo. O Ilirima u Italiji v. Stipčević, 1974, 32-35; Isto, 1989, 24-26; Bojanovski, 1988, 23-25; Benac, 1988 (koji značajno relativizira eventualnu migracija ilirskih zajednica, posebno Japoda na italijansku obalu). Sama prisutnost Ilira na zapadnoj obali Jadrana je nesumnjiva (vrlo zanimljivu analogiju po ovom pitanju pruža i slučaj dardanskog plemena *Galabri* sa južnoitalskim *Calabri*), ali u kojem opsegu i načinu i kvaliteti prisutnosti je još uvijek diskutabilno. Da li Peligni (*Paeligni*), Dauni, Japigi, Mesapi, Salentini, Dardi i druge zajednice u Italiji u nekoj mjeri predstavljaju dio ilirskog etničkog stabla ili ne, i

supstrata ilirskih *origines*i prelazile na maloazijsko tlo, taj njihov protoilirski identitet bi ubrzo iščezao, ostavivši moguće neke tragove eventualno samo u etnonimiji.

Ali nisu se nositelji brončanodobnog supstrata ilirskih *origines* samo iseljavali sa svoga matičnog područja. Kontinuitet materijalne zaostavštine i umjetnosti i načina života Glasinačke kulture iz brončanog doba sa onom iz starijeg željeznog doba, jasno ukazuje da na ovom području nije bilo masovnijih,a niti podčinjavajućih inkursa nositelja kulture žarnih polja ili drugih elemenata koji bi dolazili sa zapada i sjevera. Nositelji ove značajne i milenijumske kulture su se uspjeli oduprijeti izazovima koji su proisticali iz dešavanja u ovom iznimno turbulentnom i opasnom razdoblju. I tako su ove gorštačke zajednice uspjele u onome u čemu nisu uspjele razvijene, pa i državotvorne formacije mikenske Grčke, Male Azije i Levanta.

Kasnobrončano dobne migracijske turbulencije su uvelike utjecale i brončanodobni supstrat ilirskih *origines*, jer je prvo došlo do nove situacije na terenu, prvo sa poremećajem rasporeda naseljenosti starijih zajednica, zatim sa prisustvom novih zajednica koje su tu došle kao posljedicom raznih seoba, neke su zajednice moguće i nestale, bilo uništavanjem raspršivanjem ili apsorbiranjem, neke nove su nastajale, neke zajednice su moguće i povećale bilo sopstvenim širenjem političke hegemonije, ekspanzijom, apsorbiranjem, sinoikizmom. Neke su se zajednice ujedinjavale radi zajedničke odbrane ili zajedničke migracije, neke su se razjedinjavale poradi poraza, brzine migriranja ili utapanja u druge zajednice. Iz svega izloženog jasno je da je to bilo i razdoblje intenzivnog etničkog, političkog i općekulturološkog preslojavanja, asimiliranja i uzajamnog prožimanja. Došlo je i do uzajamnih miješanja i to i genetskog materijala i jezika i kulture i načina života, i religijskog života, i vjerovanja, tradicija, pa i mitologija. Stvorene su i nove ekonomske, društvene, socijalne i političke realnosti i strukture. Sve bi to onda bilo dobra podloga za nestajanje, transfomiranje, prilagođavanje ranijih identitetskih kodova na jednoj strani i stvaranje novih identitetskih kodova. I oni stariji, preživjeli ali i značajno modificirani, i ovi novi su se u ovom periodu mogli i širiti, ali i autarkično zatvarati. Samim tim je i taj kasnobrončanodobni supstrat ilirskih *origines*

---

ako su oni bili sastavnice ilirskog kompleksa, na koji način su bili uključeni u nju, sa kojim zajedničkim sadržiocima i koliko su se pod utjecajem italskog okruženja preoblikovali.

Vrlo sažet i informativan pregled o etnografskoj slici jugoistočne Italije daje H. Thurston (1898: "Apulia"): "A district which included, in its widest signification, the whole of the southeast of Italy from the river Frento to the promontory Iapygium. In its narrower sense it was the country east of Samnium, on both sides of the Aufidus, the Daunia and Peucetia of the Greeks; the southeast part was called Calabria by the Romans. The Greeks gave the name of Daunia to the north part of the country from the Frento to the Aufidus, of Peucetia to the country from the Aufidus to Tarentum and Brundusium, and of Iapygia or Messapia to the whole of the remaining southern part; though they sometimes included under Iapygia all Apulia in its widest meaning. The country was very fertile, especially in the neighbourhood of Tarentum, and the mountains afforded excellent pasturage. The population was of a mixed nature: they were for the most part of Illyrian origin, and are said to have settled in the country under the guidance of Iapyx, Daunius, and Peucetius, three sons of an Illyrian king, Lycaon..."

bio izmijenjen, transformiran, i po akademiku Bencu (1964:70) nazvan je „prailirskom zajednicom, barem na području istočne Bosne, Hercegovine i jednog dijela Dalmacije". U zaključku svoga razmatranja kasnobrončanodobnih migracija i turbulencija akademik Benac (1964:70) dodatno podvlači autohtonističku tezu o ilirskim *origines* i odbacuje ideju da su se Iliri, odnosno njihovi preci, doselili na Zapadni Balkan u ovom razdoblju: „Na ovom mjestu treba podvući činjenicu koja nas prvenstveno interesuje u vezi sa našom temom. To je činjenica da danas nema nikakvog osnova za pretnostavku da su Iliri u ovom periodu došli u svoja kasnija sjedišta i da su ovdje dovršili svoju „svjetsko-istorijsku" misiju. Mislim, naprotiv, da je danas više nego očito da su oni na ovom prostoru izrastali i dospijevali postepeno do tačke na kojoj ih možemo tretirati kao širu ilirsku zajednicu. Panonsko-balkanska seoba je, međutim, uslovila (podvlačim još jednom) čitav niz dodira sa podunavskim grupama, i to je još jedna prilika ta razmjenu jezičkog i kulturnog blaga, treća po redu i, svakako, ne tako značajna kao one prethodne."

Međutim, iako su citirani stavovi akademika Benca na mjestu i u svojoj osnovi dobar pokazatelj procesa i razvitaka, ipak su, uslijed već spomenutog interdisciplinarnog pristupa i novih tehnoloških mogućnosti, podložni određenoj doradi i poboljšavanjima. Prvo, sam izraz „prailirski" je neophodno zamijeniti sa adekvatnijim terminom „protoilirski", koji ustvari akademik Benac koristi za raniji brončanodobni supstrat. Zatim njegovo ograničavanje samo na malo područje istočnih dijelova Bosne i Hercegovine te jednog dijela Dalmacije ne bi bilo adekvatno, i sigurno je zauzimao i druga područja, npr. u današnjoj Crnoj Gori i Albaniji. Iako su nesumnjivo temeljiizgradnje ilirskog etničkog kompleksa proizašli iz autohtonističkog supstrata iz brončanog doba, ipak ne bi trebalo odbaciti i značajnije učešće elemenata koji su došli sa panonskog područja, uključujući i one populacione i općekulturološke činioce i utjecaje. Ovaj protoilirski stratum ilirskih *origines*, a koji se razvio iz brončanodobnog stratuma ilirskih *origines* uz određene vanjske demografske i općekulturološke utjecaje i impulse nakon završetka turbulencija i migracija, i konsolidiranja i stabiliziranja u novim zemljopisnim, općekulturnim i političkim okolnostima, imao je ključnu ulogu u procesu oblikovanja i prepoznavanja etničkog kompleksa koji je u željeznom dobu prepoznat i poznat pod izrazima „Iliri", «ilirski», «Ilirija», «Illyricum.

Stupanj i način učešća panonskih elemenata u ilirske *origines*, uvodi u razmatranje ove problematike i pitanje ilirsko – panonskog odnosa.

Iliri, Panoni, Iliro-Panoni

Jedno od bitnijih neriješenih problema u ilirologiji, a značajno se tiče izučavanja ilirskih *origines*, jeste ilirsko – panonski odnos. Nastojanja rješavanja, i preko arheoloških, i filološko – lingvističkih i historiografskih istraživanja, toga problema su uvjetovala i razvitak panilirske i mikroilirske ili panpanonske teze. Uglavnom do danas su se u znanstvenoj literaturi afirmirala sljedeća mišljenja i stajališta:

1. Panoni su sastavni dio ilirskog etničkog kompleksa i dijele zajedničke sadržioce koji definiraju jedan etnički kompleks.[67]
2. Iliri su ustvari nositelji kulture žarnih polja i oni su se u kasnobrončano doba iz Podunavlja i središnje Europe preselili na Balkan, pa bi postavljanje dileme Iliri ili Panoni bilo besmisleno.
3. Iliri su brončanodobni, ako ne i eneolitički i neolitički, autohtonistički zapadnobalkanski etnij, a Panoni su doseljenici i zasebni etnički kompleks koji je u kasnobrončano doba se raširio po znatnom dijelu Zapadnog Balkana i sveo Ilire na zonu južno i istočno od tuzlanskog bazena, sarajevskog područja i rijeke Neretve.
4. Panoni i neke njihove izvedenice (npr.“panonski jezik“) koji se pojavljuju u izvornoj građi su sastavni dio širega ilirskog kompleksa, ali kao ipak jedna zasebna komponenta, neki subetnički kompleks.[68]

---

[67] Općenito o ilirskom pitanju i detaljnije o specifikacijama unutar šire shvaćenog ilirskog etničkog kompleksa v. Buzov, 2005 (koja stoji na načelnom jedinstvu ilirskog etničkog kompleksa); Mesihović, Autarijati, 2007, 82 - 90; 99 – 101; Isto, 2014B: Autarijati, 82 - 90; 99 – 101. PoWilkesu (2001, 94) se..u vrijeme rimskih osvajanja ilirski narodi nisu mogli naći sjeverno od rijeke Drave“, što bi značilo da je Drava predstavljala sjevernu granicu ilirskog etničkog svijeta. Međutim na drugom mjestu Wilkes (2001, 196-201) je Ilire izgleda shvatao u prilično velikom opsegu, uključujući Venete, Histre, Karne i Liburne. Inače o rasprostiranju Ilira kod Wilkesa, 2001, 104-116. Po Bojanovskom (1988, 32), Karni nisu Iliri.

[68] Wilkes (2001, 83; 100) sistematizira Ilire u tri skupine na osnovi “onomastičkih” provincija koje je odredio Katičić i to; 1. Venetsko-liburnsku, koja uključuje Venete, Karne, Histre i Liburne, 2. južno-ilirsku, 3. Srednjo-dalmatinsko-panonsku. Alföldy (1964) je opet izvršio podjelu na 5 “onomastičkih” oblasti; 1. Pravi (južni) Iliri, 2. Delmati, 3. Venetsko-liburnsku, 4. Japodi, 5. Panonsku.

S.Mesihović (2007A: 72 - 138; 2014B: Dezitijati, 72 - 138), smatrao je da su, na osnovi detaljne analize, Panoni «sjeverna ili panonska ilirska komponenta», odnosno specifični, ali ipak dio ilirskog etničkog kompleksa. Po toj tezi Panoni bi predstavljali samo jednu od subkategorija ilirskog kompleksa, jednu njegovu komponentu koja je bila prilično modificirana i preslojena (posebno u kulturnom pogledu) od strane nosilaca «žarnih polja» i koja je bila prepoznata od strane antičkog svijeta, odnosno grčko-rimskih pisaca. Druge dvije komponente bi bile«istočna», koja je nedvosmisleno ilirska i «zapadna» koja je zahvaćala središnjo bosansko-dalmatinski kompleks. Postojanje ovog kompleksa je uočio i Borivoj Čović u separatima PJZ V posvećenim srednjodalmatinskoj i srednjobosanskoj kulturnim grupama. Po B. Čoviću kulturne pojave i manifestacije vezane za postojanje željeznodobnih kulturnih grupa 1. Donja Dolina-Sanski Most 2. srednjodalmatinska i 3. srednjobosanska daju da se naslutiti “*...postojanje jedne kulturne koine; na prostoru od srednjeg Jadrana pa do Sane i Save*”. Čović, 1987 A, 526-527; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988, 25. Iz ovog velikog

5. Panoni su došli na Zapadni Balkan u toku kasnobrončanodobnih migracija kao neilirski etnički element, ili kao dio nekoga širega neilirskog etničkog kompleksa, ali su u toku željeznog doba bili izloženi određenoj jezičkoj ilirizaciji.
6. Panoni su zasebni etnički kompleks u toku željeznog doba i koji nije iliriziran. U ovom slučaju, postavlja se pitanje da li su Panoni imali i u kojem stupnju i pogledu ipak neke bliskosti sa ilirskim kompleksom.

Ovoj konfuziji je u značajnoj mjeri pored značajka manjka potrebnih činjenica, doprinijeli i sami oni malobrojni dostupni izvori, sa svojom fragmentarnosti, usputnim karakterom, nedorečenosti, kontradiktornošću i šturosti. Na tom primjeru sačuvana literarna i epigrafska pisana građa, pa u nekoj mjeri i onomastička građa sa jedne strane i do sada pronađeni arheološki materijal pokazuju različite pozicije.

Najbolji primjer iz literarnih vrela o ovoj određenoj konfuznosti jeste odnos geografa i historičara Strabona prema panonskom i ilirskom poglavlju VII, 5 njegovog djela „Geografija“ (nastalog u augustovsko doba), u kojem je dat najopširniji danas dostupni etnografski i zemljopisni opis Zapadnog Balkana.

1. Na samom početku VII. knjige koji predstavlja uvod u sadržaj VII knjige, dajući njen kratak etnografski pregled Strabon opisuje rijeku Ister-Dunav i navodi da se južno od Dunava sve do Grčke nalaze Ilirika, tj. ilirski narodi, *Trakia*, tj. trački

---

kompleksa općekulturno srodnih i bliskih zajednica u starijem željeznom dobu se diferenciralo više kulturnih grupa od kojih su najbitnije srednjobosanska kulturna grupa i srednjodalmatinska kulturna grupa. Njih su u protohistorijskom razdoblju vjerojatno karakterizirale narodnosne i političke zajednice Desitijata i Delmata.

Po S. Mesihović, 2014B: Dezitijati, 135 - 136: „Ustvari kako se išlo dalje na jug od Dunava prema zapadnom Balkanu načelno je slabio intenzitet strujanja stranog elementa (od nosilaca kulture «žarnih polja», preko skitsko-sarmatskog elementa do Kelta), tako da su sasvim prirodno panonski Iliri bili najviše izloženi miješanjima i gubljenju teritorija koje bi bile «ustupljene» narodnosnim zajednicama sa osnovicom drugačije etničke sadržine. Suprotno sjeveru, zapadna i istočna ilirska komponenta, posebno oni krajevi u njihovim unutrašnjostima, nalazile su se u izoliranijim prostorima u kojima su uspjeli da više sačuvaju svoj originalni ilirski izraz i identitet, a čiji je razvitak najviše osvjedočen u Glasinac-Mati kulturnom kompleksu. Upravo radi tih razloga identitet i vanjska prepoznatljivost istočne ilirske komponente, odnosno glasinačke kulture u sebi više sadrži onog izvorno ilirskog nego zapadna i posebno sjeverna ilirska komponenta. Samim tim je i razumljivo da je identifikacija ilirskog kompleksa sa nositeljima istočne komponente najlakša i jedina nediskutabilna, zapadne nešto teža, a sjeverna poprište donošenja najrazličitijih teorija i postavki koje se pozivaju ili na arheološka istraživanja, ili na povijesne podatke ili na lingvistiku ili samo na logiku.[68](fusnota 109: „Vjerojatno je i materijalna kultura halštata bar u svojoj osnovi bila neki zajednički kulturni sadržilac izvorno svojstven ilirskom kompleksu. Tako bi starije željezno doba, halštatsko razdoblje i njegova materijalna kultura na zapadnom, dijelu središnjeg Balkana i u panonskom bazenu južno od Dunava bilo po svojoj osnovnoj vokaciji ilirske sadržine. Ovaj halštatski kompleks je odigrao veliku ulogu u širenju metalurgije željeza i to ne samo u ilirskom svijetu, nego i uopće u srednjoj Europi, Podunavlju, dijelovima današnje Njemačke i u istoćnoalpskim područjima.“), Iz svega izloženog je jasno da su narodi i zajednice koje su antički pisci prepoznavali kao Panone, ustvari predstavljali sastavni dio ilirskog kompleksa, i da su baštinili određene zajedničke osobnosti sa drugim ilirskim komponentama, narodima i zajednicama, ali i neke određene specifičnosti. Te specifičnosti, a koje su bile zajedničke narodima i zajednicama koje su sačinjavale sjeverno-ilirsku komponentu a koje su bile nesumnjiva posljedica procesa opisanih u prethodnim odjeljcima, su ih određivale i prepoznavale kao takvu posebnu ilirsku komponentu.“

narodi, te keltski i drugi narodi koji su izmiješani sa njima (μεσημβρινὰ δὲ τά τε Ἰλλυρικὰ καὶ τὰ Θρᾴκια καὶ ὅσα τούτοις ἀναμέμικται τῶν Κελτικῶν ἤ τινων ἄλλων, μέχρι τῆς Ἑλλάδος).[69]

Strabon na početku petog poglavlja VII. knjige, daje kraću uopćenu etnografsku sliku «ostatka Europe» (odnosno prostora koji se danas ugrubo terminološki determinira kao Jugoistočna Europa) kojem je namjeravao posvetiti naredna poglavlja i koji se nalazi između (*unutar*) rijeke Ister (Dunava) i okružujućeg mora (λοιπὴ δ᾽ ἐστὶ τῆς Εὐρώπης ἡ ἐντὸς Ἴστρου καὶ τῆς κύκλῳ θαλάττης).[70] Po Strabonu na ovom prostoru su Grčka i narodi (ἔθνη) Makedonci i Epiroti, te svi oni („narodi") iznad (sam Strabon upotrebljava izraz ὑπὲρ = „iznad", ali po smislu je jasno da se to odnosi na sjever od „njih"tj. Makedonaca i Epirota).[71] Ti narodi sjeverno od Makedonaca i Epirota, po Strabonu pružaju se od Istra do Jadranskog i Crnog mora. Odmah zatim u istoj smislenoj, pa može se reći i složenoj rečeničnoj cjelini, sa prethodnim dijelom on navodi da je onaj dio (od rijeke Dunava) do Jadrana τὰ Ἰλλυρικά, termin koji se na osnovi konteksta cijelog teksta ovog odjeljka može prevesti kao ilirski «narodi» (..πρὸς μὲν τὴν Ἀδριατικὴν τὰ Ἰλλυρικά....).[72] Po Strabonu drugi dio ovoga prostora sjeverno od Makedonaca i Epirota zauzima Θρᾴκια, dok su skitski i keltski narodi (Σκυθικὰ ἢ Κελτικάν)

[69] U istom odjeljku sjeverno od Dunava su galski i germanski narodi.

Strabon se svoga koncepta pisanja i sistematizacije VII. knjige precizno drži, te se kao osnovne vodilje i osnovice konkretnog teksta drži Dunava, te prvo govori o narodima sjeverno od Dunava kao što su pojedini germanski narodi, a zatim se preko Geta nadovezuje na opis tračkog etničkog kompleksa sjeverno i duž rijeke, onda prelazi na skitsko-sarmatsko područje sjeverne obale Crnog Mora, i tek zatim, sa početkom 5. poglavlja VII. knjige obraća glavni fokus svoje pažnje i svoga djela na zemlje južno od Dunava. Cijelo spomenuto poglavlje ustvari ima kao glavnu temu upravo opis onoga što Strabon sadržava pod terminom Ἰλλυρικάνuz sporadično spominjanje i Skordiska, i tek u narednom poglavlju on prelazi na etnografski opis istočnog Balkana. Naravno cijeli ovaj tekst prošaran je čitavim nizom digresija, koje mogu biti i relativno opširne u kojima se govori o drugim etničkim kompleksima (posebno keltskim), narodima, oblastima, ali se osnovna linija po kojoj se odvija pripovijedanje i dalje jasno primjećuje po osnovi gore navedenog obrasca. Ti diskursi, posebno oni opsežniji, su vjerojatno nastali i kao posljedica dopunskih redakcija u već izrađenu kompoziciju Strabonovog djela.

[70] *Strab. Geo.*VII, 5, 1.

[71] Iako se u grčkom tekstu izraz εθνη konkretno ne nalazi u okviru rečeničnog dijela u kojoj se govori o onima iznad Makedonaca i Epirota, jasno je iz samoga konteksta čitave navedene smislene cjeline da se dio u kome se govori o „onima iznad" može potpuno točno sadržinski slobodno prevesti kao „narodi sjeverno od Makedonaca i Epirota....." O helenskom identitetu Epirana v. Wilkes, 2001; Cabanes, 2002; Isto, 2005; I to što su ime jednog sjevernoepirskog plemena Grekoi, Rimljani uzeli za identifikaciju čitavog jednog etničkog i kulturnog kompleksa, potvrđuje helenstvo Epirana, jer da su oni bili Iliri, onda bi i Grekoi bili Iliri pa bi samim tim bilo besmisleno da se to ime protegne kao latinsko-rimska jezična oznaka za Helene.

[72] τὰ Ἰλλυρικάν izraz koji se nalazi u akuzativu množine se može prevesti i kao „zemlje Ilira", ili samo pridjevom „ilirski", sve zavisno od konteksta rečenice i smislene i sadržajne cjeline u kojoj se nalazi kao sastavni dio, te misli koje želi izraziti. U konkretnom slučaju smatramo da je spomenuti grčki izraz najbolje i najpribližnije onoj sadržini koju je Strabon imao na umu i nastojao izraziti prevesti kao „ilirski narodi".

sporadično izmiješani sa Ilirima i Tračanima. Znači po Strabonu područje sjeverno od Grka i Makedonaca pa do dunavske granice naseljeno je sa četiri etnička kompleksa (ilirskim, tračkim, keltskim i skitskim), od kojih ilirski etnički kompleks u načelu dominira zapadnim dijelom, a trački istočnim dijelom, dok su keltske i skitske zajednice bile naseljene u samo pojedinim oblastima. Kao što se može jasno primijetiti u konkretnom slučaju neki zasebni i prepoznatljivi panonski etnički kompleks uopće se ne spominje. Na osnovi spomenutog stava panonski bazen ulazi u onaj dio na kome dominira ilirski etnički kompleks, te bi se moglo zaključiti da Panone Strabon smatra sastavnim dijelom ilirskog etničkog kompleksa. U okviru ovog razmatranja postavlja se pitanje da li se u prezentiranju ovakve etničke slike Balkanskog poluotoka i dijela Podunavlja, Strabon možda nalazio pod utjecajem postojanja augustovske provincije Ilirik. Ovakav stav bi se teško mogao prihvatiti kada se ima u vidu da Strabon u konkretnom dijelu teksta nigdje ne spominje upravno-teritorijalni ustroj koji su uspostavili Rimljani, zatim spominje se Trakija, čiji dijelovi još uvijek nisu ulazili u sustav provincijalnog ustroja Imperije, te skitski i keltski narodi, za koje izričito navodi da su bili sporadično izmiješani sa Ilirima i Tračanima.[73] Upravo ova posljednja stavka dokazuje da je Strabon ipak primarno na umu u odjeljku VII, 5, 1 imao i prezentiranje u izrazito općim crtama etničke slike Balkana i dijela Podunavlja bez utjecaja administrativno-upravno-teritorijalnog ustroja koji je u njegovo vrijeme postojao na navedenom području.[74] I na kraju odjeljka VII, 5, 1, Strabon podvlači

[73] Nešto ranije u dijelu VII, 3, 2, Strabon nešto detaljnije govori o prisustvu skitsko-sarmatskih i keltskih naroda u jugoistočnoj Europi.

[74] Na prelazu iz stare u novu eru ovo područje se kompletno nalazilo pod kontrolom Rimske države. U okviru njenog provincijalnog ustroja tada su egzistirale; provincije Ilirik, Makedonija, Ahaja osnovana izgleda za Augusta, dok se veći dio Trakije nalazio u položaju rimskog protektorata i zavisne kraljevine, kojom je još uvijek upravljala domaća dinastija. Trakija je pretvorena u rimsku provinciju tek 46 god. n. e., za vrijeme cara Klaudija. Zanimljivo je u kontekstu teritorijalno-upravnog ustroja balkanskog poluotoka na razmeđu dviju era sagledati pitanje provincije Ahaje, koja je upravo za vrijeme Augusta bila osnovana odijeljivanjem grčkih oblasti od provincije Makedonije. U vrijeme ustanka 6-9 god. n. e., kada je Strabon finalizirao svoj opis zapadnog Balkana, provincija Ahaja već postoji, ali se ona u samom opisu ne spominje, niti se uostalom kod Strabona pojam Ahaje proteže na grčke-balkanske oblasti što nedvosmisleno govori da on nije svoje ilirske termine vezivao za upravno-teritorijalni ustroj. Tada nisu postojali ni provincije ni druge (nezavisne i zavisne) državice koje bi bile nazivane Epirska (koja je kao posebna provincija uspostavljena tek 140 god. n. e.), Keltska ili Skitska. Da Strabonova Ilirika nema zemljopisno određenje jasno je iz činjenice koja govori da su Ilirika i Trakia sporadično izmiješane sa Keltikom i Skithikom, što onemogućava bilo kakvo zemljopisno zaključivanje. Znači osnovna distinkcija koja odvaja τὰ Ἰλλυρικάν v odnosno *ilirske narode* od Σκυθικὰ ἢ Κελτικάν jeste njihova etnička pripadnost i međusobna srodnost i određena bliskost izražena i prepoznatljiva od strane Strabona, a ne neko teritorijalno ili upravno jedinstvo jer ilirski narodi žive na pojedinim područijima izmiješani sa keltskim i skitskim zajednicama. S druge strane i zavisna Trakija je obuhvatala samo južni dio onog područja na kojem bi po Strabonu trebao dominirati trački etnički kompleks. Iz toga se jasno vidi da za Strabona Θρᾴκια nije sasvim podudarna sa zavisnom tračkom kraljevinom, jer je ona za njega obuhvatala širu sadržinu u odnosu na ono što se podrazumijevalo pod tračkom kraljevinom zavisnom od Rimljana. Samim tim ni Ἰλλυρικά ne bi trebala za Strabona da bude izuzetak u svome osnovnom sadržinskom određenju, u smislu da podrazumijeva ilirski kompleks u odnosu na Θρᾴκια, Σκυθικὰ, te Κελτικάν. I u uvodu VII knjige, Strabon isto koristi termine

da se Ilirika prostore do Dunava i onoga dijela Alpa koji se nalazi između Italije i Germanije (λέγωμεν δὴ τὰ Ἰλλυρικὰ πρῶτα συνάπτοντα τῷ τε Ἴστρῳ καὶ ταῖς Ἄλπεσιν, αἳ κεῖνται μεταξὺ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῆς λίμνης τῆς κατὰ τοὺς Ὀυινδολικοὺς καὶ Ῥαιτοὺς καὶ Ἑλουηττίους).Etnografsko – zemljopisni opći okvir koji je Strabon dao u samom uvodu petog poglavlja VII knjige, kao da je sve kasnije svoje izlaganje stavio u neku vrstu subordiniranog položaja u odnosu na ono što je naveo u uvodu. Tako je kompletno njegovo kasnije kazivanje koje govori o etničkim, narodnosnim i političkim odnosima na ovom području direktno proizlazilo iz osnovnih crta i postavki koje je naveo u odjeljku koji smo detaljno analizirali. Upravo ta činjenica o uvodnosti, isto može na posredan način ukazivati da je τὰ Ἰλλυρικὰ shvaćena kao etnički fenomen koji je radi određenih zajedničkih osobnosti kao takav i prepoznatljiv strancima.

2. U poglavlju VII, 5, 2, Strabon navodi da su Japodi miješani keltsko-ilirski narod (τῶν Ἰαπόδων, Κελτικοῦ τε ἅμα καὶ Ἰλλυρικοῦ ἔθνους).[75] Ne ulazeći na ovom mjestu u samu raspravu o pitanju navodnog (po Strabonu) miješanog ilirsko-keltskog karaktera Japoda,[76] ostaje činjenica da su, na osnovi Strabona, Japodi bili i ilirske etničke pripadnosti. Ako bi se ostalo na stajalištima teorija o zasebnom (u odnosu na ilirsku) panonskom etničkom kompleksu i o takvom, po panpanonskom stavu, panonskom pružanju sve do u duboko na zapadni Balkan teško bi bilo shvatljiva to ilirstvo Japoda. Jer po Strabonu, Japodi se nalaze u blizini panonskog grada (ovdje Strabon upotrebljava termin πόλις) Segestike te zapadno isto po Strabonu panonskih Mezeja, Diciona i Dezitijata, i po tome bi onda Japodi predstavljali i to samo djelomično (jer bi drugi dio činio keltski etnikom) «ilirski

---

Ἰλλυρικάν v, Θρᾴκια te Κελτικῶν koji je izvedenica od Κελτικά i to u kontekstu ilirski narodi, trački narodi i keltski narodi, što je i dodatni dokaz da Strabonova „Ilirika, Trakia, Keltika, Skithika," primarno podrazumijevaju širi etnički kompleks, a ne neko drugo određenje političkog, društvenog ili zemljopisnog karaktera. Uostalom i engleski prijevod Strabona u The Loeb Classical library, volumen III, p. 153 i 249 upotrebljava izraze Illyrian tribes, Thracian tribes, Scythian tribes, Celtic tribes. Na osnovi i rješavanja smisla ovog podatka mogao bi se izvući zaključak da na prostorima jugoistočne Europe (poglavito je riječ o Balkanskom poluotoku i dijelu panonskog bazena), načelno gledajući postoje tri etnička kompleksa (shvaćenim u širem smislu) koji svoje podrijetlo vuku iz kasnog brončanog doba a to su helenski (koji možda obuhvaća i Epirane i Makedonce), trački i ilirski. Kasnije se javljaju i iranski (skitsko-sarmatski) elementi i keltski etnički kompleks. Pripadnost Peonaca i Pelagonaca (o njima v. Wilkes, 2001, 62-64) je nejasna.

[75] Bitno istu, a sadržinski nešto različitu konstataciju Strabon daje i na drugom mjestu (VII, 5, 4), gdje govori da je japodska borbena oprema keltska, ali da se oni tetoviraju kao ostatak Ilira i Tračana.

[76] Bez izvršene detaljnije analize ovog pitanja i zadovoljavajući se samo na uopćenim podacima, smatramo da je ilirska etnička osnova Japoda ipak bila ona predominatna etnička osobnost ove narodnosne zajednice, dok je keltski utjecaj bio uglavnom vanjskog karaktera, kao što je to npr. bojna oprema, pa je samim tim taj karakter mogao vanjskom promatraču prije upasti u oči. Nasuprot toga, ilirsko tetoviranje tijela u sebi nosi veće opće kulturno značenje i određeni specifični identitet nego korištenje bojne opreme što je nerijetko čisto praktična potreba. Flor (II, XXIII) opet Oktavijanov rat sa Japodima 35. god. p. n. e. naziva ilirskim ratom, i za njega su Japodi Iliri koji žive na «Alpama».

otok» odvojen od ostatka ilirskog svijeta navodnim panonskim miljeom, Liburnima i Jadranskim morem.[77] Tako bi Japodi bili udaljeni od pod, panpanonskoj teoriji, ilirske teritorije stotinama kilometara i čitavim jednim i to homogenim panonskim pojasom što je sve vrlo teško prihvatiti.

3. Govoreći o vremenu Ilirskog ustanka od 6. do 9. god. n. e.[78] Strabon (VII, 5, 3) navodi: ἔθνη δ᾽ ἐστὶ τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Διτίωνες καὶ Πειροῦσται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιᾶται, ὧν Βάτων ἡγεμών καὶ ἄλλα ἀσημότερα μικρά, ἃ διατείνει μέχρι Δαλματίας σχεδὸν δέ τι καὶ Ἀρδιαίων ἰόντι πρὸς νότον: ἅπασα δ᾽ ἡ ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀδρίου παρήκουσα ὀρεινὴ μέχρι τοῦ Ῥιζονικοῦ κόλπου καὶ τῆς Ἀρδιαίων γῆς ... μεταξὺ πίπτουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τῶν Παννονίων ἐθνῶν.
(“Narodi Panoni su: Breuci, Andizeti, Dicioni, Pirusti, Mezeji i Dezitijati, čiji vojvoda je Baton[79], ali i drugi mali narodi od manjega značaja koji se pružaju sve do Dalmacije i idu južno sve do zemlje Ardijejaca. Cijela planinska zemlja koja se pruža duž Panonije od vrha Jadrana pa sve do Rizonskog zaliva[80] i zemlje

---

[77] *Strab. Geo.*VII, 5, 2; VII, 5, 4.

[78] O ovom Ustanku, koji je bio ključna prekretnica u povijesti svijeta Ilirika, posljedni izraz nezavisnog ilirskog duha i čije su posljedice predestinirale budući historijski razvoj na ovom prostoru, v. Mesihović, 2018.

[79] Suprotno Strabonu, Velej Paterkul (II, CXV, 4), isto u kontekstu Velikog Ilirskog ustanka, opet Desitijate naziva dalmatinskim (…*et Desidiates Delmatae.*) i tako unosi u nove moment u istraživanje ovog osjetljivog pitanja. Gornja Bosna, u kojoj su prebivali Desitijati, se nalazi skoro na pola puta koji povezuje panonski bazen sa jadranskom obalom, tako da se već u kontekstu razdoblja i prilika koje su u njemu vladale ovaj prostor nekada mogao i sistematizirati bilo sa panonskim bilo sa jadransko-mediteranskim svijetom, već zavisno od stupnja njegove otvorenosti i gravitacije, i trenutnih povijesnih i općih kulturnih uvjeta i procesa koji su se odvijali na širem prostornom, regionalnom obuhvatu.

Tezu o panonskoj pripadnosti Desitijata ili većoj njihovoj povezanosti sa Panonijom zastupaju V.Paškvalin (1996, 105 iposebnofus. 59-107; 2000, 200; 212-213; 231) koji iznosi stav o većoj povezanosti Desitijata sa Panonijom i Z. Marić (2000, 120) po kojem su Desitijati Panoni, onako kako ih on vidi, kao zasebni etnički kompleks. Nasuprot njih S. Mesihović (2007A:137 - 138 ; 2014B:137-138) Desitijate u etničkom smislu smatra Ilirima i to u okvirima „zapadne ilirske komponenta “ : „U toku željeznog doba, sve do rimskog osvajanja srednjobosanska kulturna grupa po odlikama svoje materijalne produkcije i elemenata duhovne kulture (religija vezana za posmrtni kult i umjetnost) najviše sličnosti, pa i srodnosti u odnosu na druge okolne kulturne pojave ima sa srednjodalmatinskom kulturnom grupom, čiji nositelji su bili i protohistorijski i povijesni Delmati. To bi moglo sugerirati i određenu međusobnu povezanost ova dvije autohtone zapadno-balkanske kulturološke i narodnosne pojave, možda čak i u vidu podrijetla. Te dvije više srodne narodnosne i kulturne zajednice bi sa još nekim sličnim pa i srodnim narodnosnim i kulturnim pojavama u pojasu od sanskog područja do srednjeg Jadrana činili «središnjo bosansko-dalmatinski» kompleks, odnosno u etničkom smislu «zapadnu ilirsku komponentu», za razliku od «istočne ilirske komponente» proizašle iz kulturnog kompleksa Glasinac-Mati te nekih drugih kulturnih fenomena sa prostora današnje Albanije. Tako bi ovom pojasu pored Dezitijata i Delmata pripadali i Dicioni, Mezeji itd. Naravno to ne isključuje mogućnost izražajnijih u nekoj mjeri i sa panonskim narodnosnim zajednicama, odnosno «sjevernom ilirskom komponentom», što bi sugerirala sačuvana onomastička građa, posebno u mlađe željezno doba, kad je sjeverna (autarijatska) varijanta glasinačke kulture starijeg željeznog doba prestala postojati, keltska prisutnost na granicama Balkanskog poluotoka postala izrazita i dominantna.“

[80] Bokokotorski zaliv.

Ardijejaca je ilirska, i nalazi se između mora i panonskih naroda.”) Sudeći po ovom podatku Panoni bi na prelazu dviju era bili posebni etnički kompleks, koji bi zauzimao sjeverni, zapadni i središnji dio augustovske provincije Ilirika. Strabon, u ovom pogledu ograničava ilirsku zemlju naplaninsku oblast koja se pruža uzduž (paralelno) sa Panonijom, do Rizonskog zaliva (Boka Kotorska) i zemlje Ardijejaca, koja se nalazi između panonskih naroda (najvjerojatnije od Strabona nešto ranije spomenutih i nabrojanih) i mora. Ovaj podatak implicira postojanje panonskog etnija sa njegovim diferenciranim narodima, i ako bi se sudilo samo po ovome podatku, ilirsko bi bilo samo ono što se nalazi uz istočnu obalu Jadrana i u njenom neposrednom zaleđu, ne baš suviše duboko u kontinentalnu unutrašnjost. Međutim, ovo bi bilo u kontradikciji sa širim etnografskim kontekstima koje Strabon daje u uvodu VII. knjige i u podatcima iz VII, 5, 1, i po kojima za Strabona ne postoji južno od Dunava nikakva Pannonika, tj. panonski etnički kompleks i da se južno od spomenute rijeke pa do Jadrana nalazi samo Ilirika, tj. ilirski etnički kompleks. I po tim informacija koji proizlaze iz šireg konteksta, i panonska pripadnost naroda spomenutih u podatku VII, 5, 3 bi dobijala novo svjetlo i značenje, jer bi to praktično značilo promatrano čisto logičkom dedukcijom, a pošto su po Strabonu nabrojani panonski narodi sastavni dio ilirskog etničkog kompleksa da su i oni sami ustvari Iliri. Ali ovakva logika ipak ne mora biti i tačna kada se odnosi na Strabonovo djelo.

4. Strabon na mjestima gdje spominje te «panonske» narode, vrši usporedno odvajanje toga «panonskog» fenomena u odnosu na izraze Dalmacija i zemlja Ardijejaca. To što on na tome mjestu vrši tu međusobnu distinkciju koristeći termine panonsko-dalmatinsko, a ne panonsko-ilirsko,ukazuje da on možda nije smatrao prijemčivim i shodnim da ilirsko ime koristi za usporedbu sa onim panonskim, jer je panonsko moguće dio ilirskog i time onemogućeno da bude njegov pandan. Jedini pravi pandan tome po Strabonu «panonskom» bilo bi isto tako ilirsko «dalmatinsko», pa ga on u konkretnom slučaju i koristi. Zanimljivo je da Strabon na sličan način vrši i usporedbu zemlje Japoda (koji su Iliri) i zemlje Panona, i tom prilikom kao da i Japode i Panone stavlja u istu, ali samo načelnu sadržinsku ravan.[81]

5. I to što su po Strabonu keltski i skitski narodi sporadično izmiješani sa Ilirima isto bi ukazivalo da je on pod Panonima doživljavao ilirske narode.[82] Keltski i skitski (iranski) narodi nisu bili koncentrirano naseljeni u ilirskom dinarskom, «dalmatinskom» području nego su zahvatali panonski bazen. Keltski Skordisci,

[81] *Strab. Geo.* VII, 5, 4.

[82] *Strab. Geo.*VII, 1, 1; VII, 5, 1.

Taurisci i manjim dijelom Boji su svojim rasprostiranjem zahvaćali i dijelove panonskog bazena, isto kao i pojedine skitske zajednice. Znači jedina mogućnost da pojedine keltske i skitske zajednice budu izmiješane sa Ilirikom, jeste da se ilirski kompleks pruža u značajnoj mjeri i u panonskom bazenu.

6. Strabon u podatku VII, 5, 10 navodi da je: ἡ δ᾽ ὑπερκειμένη ταύτης πᾶσα ὀρεινὴ καὶ ψυχρὰ καὶ νιφόβολός ἐστιν, ἡ δὲ προσάρκτιος καὶ μᾶλλον, ὥστε καὶ τῶν ἀμπέλων σπάνιν εἶναι καὶ ἐν ταῖς ὑψώσεσι καὶ ἐν τοῖς ἐπιπεδωτέροις. ὀροπέδια δ᾽ ἐστὶ ταῦτα ἃ κατέχουσιν οἱ Παννόνιοι, πρὸς νότον μὲν μέχρι Δαλματέων καὶ Ἀρδιαίων διατείνοντα, πρὸς ἄρκτον δὲ ἐπὶ τὸν Ἴστρον τελευτῶντα, πρὸς ἕω δὲ Σκορδίσκοις συνάπτοντα ... τῇ δὲ παρὰ τὰ ὄρη τῶν Μακεδόνων καὶ Θρᾳκῶν.
(„Regija /koju Strabon opisuje u odjeljku VII, 5 op. S.M./, koja se nalazi iznad morske obale je planinska, hladna i ponekad prekriveno snijegom. Sjeverni dio je još hladniji, tako da se vinova loza rijetko sreće bilo na brdima ili u nizinama. Ovi planinske ravnice su u posjedu Panona i pružaju se prema jugu sve do Dalmata i Ardijejaca. Oni se završavaju prema sjeveru na Isteru i približavaju prema istoku blizu Skordiska, koji žive blizu Makedonije i tračkih planina.“). U podatku VII, 5, 10, Strabon opisujući unutrašnjost od ilirske obale, omeđuje Panone sa Dalmatincima ili Dalmatima (nije baš jasan Strabonov kontekst) i Ardijejima na jugu, Isterom na sjeveru i zemljom Skordiska na istoku. Po ovome Panonima ne bi pripadali Delmati, koji su na osnovi materijalne kulture i onomastike najsrodniji Desitijatima, koje Strabon ranije ubraja u panonske narode.

Iz samo ovih citiranih ili parafraziranih informacija iz Strabonovog djela, a koji se tiću međusobnih odnosa panonskog i ilirskog, jasno je da nije nimalo jednostavan zadatak iznijeti eksplicitni zaključak o njihovim eventualnim vezama i naravi tih veza.[83]

Slične nejasnoće o nedorečenosti se pojavljuju i u djelima i informacijama koje donosi drugi autori literarnih vrela.

Najopsežniji do danas dostupni i poznati etnografski opis prostora koji se pripisuje ilirskom etničkom kompleksu dao je Plinije Stariji u svojoj enciklopediji *Naturalis historia*. Ovaj opis se nalazi trećoj knjizi enciklopedije (odjeljci 139 - 149). Sljedeći su narodi spomenuti da još egzistiraju u vrijeme nastanka Plinijeve enciklopedije ili da su ranije nekada egzistirali na prostoru ilirskih zemalja i Panonije, a koji su nedvojbeno ilirski, ili iliro-panonski ili samo panonski: *Mentores, Himani, Encheleae, Bulini, Peucetios, Iapudes, Liburnorum civitates XIIII, Delmatae, Deuri, Ditiones, Maezei, Sardeates, LXXXVIIII civitates* u naronitanskom konventu po Marku Terenciju Varonu (sredina I. st. p. n. e.),

[83] Sudeći po mjestima i načinima njegove upotrebe u tekstu Geografije, kod Strabona inače vlada prilična šarolikost i načinima korištenja termina εθνοV.

Cerauni, Daversi, Desitiates, Docleatae, Deretini, Deraemistae, Dindari, Glinditiones, Melcumani, Naresi, Scirtari, Siculotae, Vardaei, Ozuaei, Partheni (u naronitanskom konventu), *Cavi, Haemasi, Masthitae, Arinistae. Labeatae, Senedi, Rudini, Sasaei, Grabaei, proprieque dicti Illyri, Taulanti, Pyraei, Partheni* (u provinciji Makedoniji), *Dassaretae, Amantes, Buliones, Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Colapianos Breucos, Arviates, Azali, Amantini, Belgites, Catari, Cornacates, Eravisci, Hercuniates, Latovici, Oseriates, Varciani, Sirmiensium et Amantinorum, Dardani*.[84]

Međutim, Plinije Stariji sistematizira ove i druge narode dinarskog pojasa, Alpa, panonskog bazena i središnjeg Balkana ne na osnovi etničke pripadnosti ili srodnosti, nego samo na osnovi tadašnje političke i upravno – teritorijalne i administrativne podjele, znači po provincijama i konventima.[85]

Svetonije u životopisu principsa Tiberija (20), Batona Desitijatskog, glavnog vođu pobunjeničkog Saveza za vrijeme Ustanka od 6. do 9. god. n. e., detektira kao panonskog vojvodu (*Batonem Pannonium ducem*), čime bi isto implicirao da su Desitijati Panoni.[86] Nejasno je kako je kod Svetonija došlo do panonske determinacije Batona Dezitijatskog. Da li je on tu determinaciju direktno preuzeo iz izvorne građe koju je koristio, ili je ona bila njegova osobna konstrukcija jer je u čitavom odjeljku gdje se govori o Tiberiju i ustanku, primjetna izrazita dominacija „panonskog“.[87] Za njega Ilirik i «panonsko» kao da se međusobno uzajamno prožimaju, dopunjuju i čine jednu nedjeljivu cjelinu. To se posebno vidi u odjeljcima 16. i 17. Kada on, u kontekstu izlaganja o Velikom Ilirsku ustanku, opisuje Ilirik i navodi njegov opseg na sljedeći način : *toto Illyrico, quodinter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danuuium flumen et sinum maris Hadriatic ipatet, perdomito et indicionem redacto* („...čitav Ilirik, koji se proteže između Italije, Norika, Trakije i Makedonije te između Dunava i Jadranskog

[84] Ovi spomenuti narodi su u vrijeme Plinija Starija razdijeljeni u četiri provincije: Dalmaciju / Gornji Ilirik, Panoniju / Donji Ilirik, Makedoniju i Meziju.

[85] Plinije Stariji (III, 147) navodi da se Alpe polako spuštaju kroz sredinu Iliriku pravcem sjever – jug stvarajući i sa svoje lijeve i sa desne strane blage nagibe, te da se onaj dio koji se pruža prema Jadranskom moru zove Dalmacija i Ilirik, dok se Panonija proteže prema sjeveru i ima Dunav kao svoju krajnju granicu. Iz samoga smisla teksta, jasno je da Plinije Stariji i ovdje ne nudi nikakvo etničko određenje, nego samo tadašnju upravno – teritorijalnu podjelu Zapadnog Balkana i Podunavlja, sa tim da provinciju Dalmaciju on naziva još i Ilirik.

[86] Za razliku od Svetonija, Kasije Dion, naš najinformativniji i najpouzdaniji izvor za Veliki Ilirski ustanak, Batona Desitijatskog izričito naziva «dalmatinskim» (ὁ Βάτων ὁ Δελμάτης; *Cass. Dio* LV, 29, 4) jasno ga odvajajući od Batona Breučkog kojeg veže za Panoniju. Naravno to što ga naziva delmatskim, ne znači da je Kasije Dion Batona narodnosno vezao za narod Delmate, jer kada upotrebljava izraze delmatski, *Delmatia* i sl. u kontekstu opisa ustanka, Dion ima u vidu teritorijalnu a ne narodnosnu pripadnost, pogotovu s toga što je on na samom početku svoga opisa rata toga Batona izričito i precizno narodnosno determinirao (*Cass. Dio* LV, 29, 2) kao Dezitijata (Βάτωνός τινος Δησιδιάτου).

[87] *Svet. Tib.* 16-20.

mora.“).[88] Svetonije, uostalom, sam kaže da se Ilirik odmetnuo ali da se kao posljedica toga rat vodi sa Panonima. Kako se može zaključiti iz smisla tekstova iz spomenuta dva odjeljka po Svetoniju taj Ilirik naseljavaju Panoni što se sasvim jasno može vidjeti i iz sljedeće rečenice u odjeljku 17: *nemine dubitant equin victores Germani iuncturise Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset* („Niko nije sumnjao da bi se pobjednici Germani[89] bili povezali sa Panonima da prije toga Ilirik nije bio svladan.“[90]). U ovoj rečenici Ilirik i Panoni su dovedeni u direktnu, sastavnu, vezu. Potrebno je u kontekstu razmatranja ovog pitanja navesti i da se u konkretnim Svetonijevim odjeljcima (16 – 20) Tiberijevog životopisa uopće ne nailazi na izraz Iliri, i pored spominjanja Ilirika.

Podatci o Ilirima, Dalmatincima i Panonima koji se nalazi u djelu Flora su najkonfuzniji i preko njih se teško može detektirati šta su to uopće Iliri.[91] Uglavnom se Iliri promatraju uz obalu Jadranskog mora i miješaju sa Liburnima, Delmati se spominju i u kontekstu stanovnika kontinentalne unutrašnjosti provincije Dalmacije, dok se Panoni ograničavaju na prostor dviju rijeka Save i Drave.[92] Ta izrazito nedorečenost je rezultat primarno toga što je Florovo djelo ustvari nastalo kao epitoma, sažetak drugih većih djela, poglavito onoga Livijevog.

Osnovna distinkcija koja bi determinirala postojanje zasebnog etničkog kompleksa Panona, prije svega je u jeziku, a jedino što je od jezika Panona ostalo su domaća imena, zabilježena u djelima antičkih pisaca na grčkom i latinskom jeziku i na natpisima te neki tragovi u toponimiji. I ta slabo sačuvana onomastička i toponimsko-hidronimska zaostavština Panona pokazuje izvjesnu vezu sa južnijim područjima, i to ne samo sa Desitijatima i Delmatima, nego i sa prostorima na kojima se rasprostirala glasinačka kultura, čiji su nositelji nedvosmisleno bile ilirske zajednice. Ime Baton se sreće samo na prostoru koji je

88 Ovo uokviravanje Ilirika odgovara prostornom opsegu koji Strabon sadržava pod terminom Ιλλυρικα, i vrlo je iznenađujuće da on ne spominje Meziju, iako ona 6 god. n. e., izgleda ipak ima zasebnu upravu u odnosu na provinciju Ilirik, a po Svetonijevom opisu Mezija bi ulazila u sastav Ilirika.

89 U bici u Teutoburškoj šumi koja se odigrala u septembru 9. god. n. e.

90 U smislu da se nije desilo da je ustanak ugušen prije katastrofe u Teutoburškoj šumi da bi došlo do povezivanja buntovničkih frontova protiv Rimljana.

91 *Flor*, I, XXI; XXXVI; XXIX; II, XXIII; XXIV; XXV.

92 *Flor*. II, XXIV; To ne bi trebalo shvatiti u smislu da su oni bili naseljeni između tih dviju rijeka, jer se to kod Flora i ne spominje, nego da su te rijeke predstavljale okosnicu njihovog teritorija isto kao gornji tok Drine za Autarijate prije ekspanzije i kao gornji tok Bosne za Dezitijate. Panoni su bili naseljeni na obje strane i Save i Drave, ali ipak navođenje samo tih dviju rijeka kao da sugerira da se Panoni ipak znatno više orijentiraju na njihove tokove nego npr. na Dunav, što bi značilo da su drugi veliki dijelovi panonskog bazena i to ne samo onog transdunabijskog, nego i onih pojaseva koji se nalaze sjeverno od Drave naseljeni zajednicama sa drugom etničkom pripadnošću, što isto ukazuje na tu etničku šarolikost panonskog bazena. Ali sudeći po nekim drugim podacima (npr. U Tacitovoj Germaniji) pojedine panonske zajednice su bile naseljene i prilično sjevernije u odnosu na Dravu.

evidentno zapadno i središnjo balkanski i panonski, te se čini kao da onomastika imena Baton čini neku nit koja povezuje čitav niz naroda sa ovog prostora i kao da sugerira njegovu bližu međusobnu vezu. Ali ne samo ovo ime, nego i drugi primjeri kao imena rijeka Bosna i Bosut pokazuje tu srodnost i sličnost.[93]

Zanimljivo je u ovom pogledu da Tacit, u svojoj «Germaniji», kada govori o prostoru sjeverno od srednjeg Dunava prepoznaje «panonski jezik». Po Tacitu (*Ger.* 43) narod Osa govori jezikom koji on naziva «panonskim», jasno ga odvajajući od germanskog, galskog i sarmatskog jezika: *Retro Marsigni, Cotini, Osi, Buri terga Marcomanorum Quadorumque claudunt. E quibus Marsigni et Buri sermone cultuque Suebos referunt: Cotinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt: Cotini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt.* („Na drugoj strani, iza Markomana i Kvada, nalaze se Marsigni, Kotini, Osi, Buri. Marsigni i Buri po jeziku i običajima srodni su sa Svebima. Kotini govore galskim, a Osi panonskim jezikom, a da nisu Germani dokaz je i to što plaćaju danak, koji su im, kao tuđincima, nametnuli Sarmati i Kvadi. Što je još najsramnije, Kotini imaju rudnike gvožđa."). Citirani Tacitov podatak unosi u naše razmatranje novu dimenziju jer je nejasno što je to on podrazumijevao pod sadržinom termina *Pannonica lingua.*[94] Tacit, inače u «Germaniji» ni na jednom mjestu ne spominje niti termin «Ilir», niti ijednu njegovu izvedenicu, tako da se ne može izvršiti ni direktna usporedba niti utvrditi odnos između sadržaja onoga što je u «Germaniji» shvaćao pod pojmovima «ilirski» i «panonski».

Nešto prije podatka o „panonskom jeziku" Tacit u svojoj Germaniji (28) donosi još jedan zanimljiv podatak: *Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos: quantulum enim amnis obstabat quo minus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc et nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc Boihaemi nomen significatque loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in*

---

[93] O tome v. Mesihović, 2014C.

[94] Do ovog podatka Tacit nije sigurno neposredno došao, pogotovu jer je riječ o prostoru istočno od Elbe i sjeverno od srednjeg Dunava. On ga je sigurno koristio iz nekog putopisa ili izvještaja koji je o tim krajevima ostavio neki od trgovaca (što bi sugerirala činjenica da Tacit spominje da Kotini koji su «susjedi» Osa imaju rudnike željeza),[94]avanturista, izaslanika koji su dolazili sa rimskog teritorija a koji su na neki način došli u dodir ili samo do informacije o tim narodima. Kako izgleda ovo po Tacitu planinsko područje (ili Sudeti ili karpatsko-slovačko gorje) je predstavljalo etničko europsko čvorište. Potpuno je nejasan položaj Osa, koji su živjeli udaljeni od svoje ilirsko-panonske etničke matice, i postavlja se u vezi njih pitanje da li je njihov boravak u tom prostoru neki preživjeli zaostatak ranijeg velikog etničkog i jezičnog kompleksa ili je riječ o nekoj vrsti naknadne seobe. To Tacitovo vrelo je moralo na neki način povezati Ose sa dominantnim etničkom i jezičnim kompleksom u panonskom bazenu, da bi se njihov jezik determinirao kao panonski.

Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant. („Da su Gali nekada bili jači od Germana, svjedoči nam jedan tako izvrstan pisac kakav je bio Julije Cezar, i zbog toga je vjerovatno da su prelazili i u Germaniju. Kakvu bi, uostalom, prepreku i mogla da predstavlja rijeka kada neki narod koji je porastao, hoće da potraži novi zavičaj i zauzme krajeve koji su bez gospodara i ne pripadaju nikakvoj državi? I tako, između Hercinske šume, Rajne i Majne bili su se nastanili Helveti, a dalje na istok Boji – galski narodi i jedni i drugi. I sada još postoji ime Bohemija, koje nas podjeća na staro stanje stvari, i ako danas u njemu stanuju sasvim drugi narodi. Međutim, da li su se Aravisci odvojili od Osa, germanskog naroda pa došli u Panoniju, ili su se, obratno, Osi odvojili od Araviska i došli u Germaniju (oba naroda, naime, govore jednim jezikom i imaju iste ustanove i običaje) nije jasno: i na jednoj i na drugoj obali Dunava bilo je u podjednakoj meri i dobra i zla, i sirotinje i slobode.“). Znači Osi i Aravisci/Eravisci[95] imaju isti isti jezik, iste ustanove i običaje. Indikativno u ovom podatku je da Tacit kaže da su Osi *Germanorum natione*. Naravno, to ne znači da su oni narod germanskog etničkog kompleksa, jer u podatku 43, Tacit navodi da oni govore panonskim jezikom,a u ovom podatku 28 ih veže etnički za Araviske koji žive južno od Dunava. Znači po Tacitu su Osi *Germanorum natione* zato što žive na prostoru koji on definira kao Germaniju, a ne zato što su oni stvarno germanske etničke pripadnosti.[96]

U kontekstu izlaganja o „panonskom jeziku“ kojim govore Osi, te Araviscima koji govore istim jezikom kao Osi, epigrafski spomenik *CIL* III, 3325 = = RIU- 6, 1484 = Schober 210, Alsószentiván, Mađarska[97] nudi zanimljive informacije. Na njemu se spominje izvjesni Bato(n), sin Trantona, iz naroda Araviska. Pojava imena Bato(n) u onomastici Araviska je indikativna, imajući u vidu da je riječ o imenu svojstvenom mnogim narodima koji se uključuju u ilirski etnički kompleks. Da li bi to moglo navoditi na pomisao da su Aravisci, a sa njima onda po automatizmu i Osi[98] govorili jezikom koji je bio razumljiv za npr. Delmate, Desitijate, Dardance, Japode, Breuke, pa i Ilire u pravom smislu... itd... Interesantno je da se iz nepoznatih razloga jedna takva zajednica kao što su Osi, čiji bi maternji jezik možda bio razumljiv i narodima sa istočnojadranske obale, nalazila van rimskih imperijalnih okvira u Transdanubiji i to početkom II. st. n. e. Tacitove informacije

---

[95] Kao narod u cisdanubijskoj Panoniji spominje ih i Plinije Stariji (*NH* III, 148).

[96] Po tome izgleda da Tacit determinira narode ne samo prema njihovoj osnovnoj etničkoj bazi, koja im je ista, nego prema zemljopisnoj poziciji (koja im je različita), odnosno Osi pripadaju Germaniji jer žive sjeverno od Dunava, a Eravisci Panoniji, jer pripadaju toj definiranoj rimskoj provinciji.

[97] EDCS: http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epiergebnis_en; EDH: http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/EDH/inschrift/032068

[98] O Tacitovim Osijima v. PWRE, 1942, XVIII. 2, *col*. 1581 – 1584; Mesihović, 2007:112 – 115.

o Bojima, Kotinima, Osijima, Markomanima, Kvadima pokazuju da je i Transdanubija bila vrlo osebujan etnički, kulturološki i jezički mozaik.

Apijan osvajanje i panonskih zemalja uvrštava u Ilirsku knjigu svoga djela o rimskoj historiji, i izričito navodi na samome početku svoga djela da Grci Ilirima nazivaju one narode koji se pružaju do Dunava.[99] Međutim, ova Apijanova konstatacija i bi i ne bi mogla značiti da je ilirski etnički kompleks u sebe uvrštavao i Panone, jer Apijan (Ill. 3) među Ilire ubraja i Skordiske (keltski narod, istina dosta izmiješan sa Ilirima i Tračanima) i Tribale. Apijanov podatak *Ill.* 6 opet sa svoje strane unosi dodatnu konfuziju u odnos ilirskog i panonskog: Ῥωμαῖοι δὲ καὶ τούσδε καὶ Παίονας ἐπ᾽ αὐτοῖς καὶ Ῥαιτοὺς καὶ Νωρικοὺς καὶ Μυσοὺς τοὺς ἐν Εὐρώτῃ, καὶ ὅσα ἄλλα ὅμορα τούτοις ἐν δεξιᾷ τοῦ Ἴστρου καταπλέοντι ᾤκηται, διαιροῦσι μὲν ὁμοίως τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ Ἑλλήνων, καὶ καλοῦσι τοῖς ἰδίοις ἑκάστους ὀνόμασι, κοινῇ δὲ πάντας Ἰλλυρίδα ἡγοῦνται, ὅθεν μὲν ἀρξάμενοι τῆσδε τῆς δόξης, οὐκ ἔσχον εὑρεῖν, χρώμενοι δ᾽ αὐτῇ καὶ νῦν, ὅπου καὶ τὸ τέλος τῶνδε τῶν ἐθνῶν, ἀπὸ ἀνίσχοντος Ἴστρου μέχρι τῆς Ποντικῆς θαλάσσης, ὑφ᾽ ἓν ἐκμισθοῦσι καὶ Ἰλλυρικὸν τέλος προσαγορεύουσιν.
(„Ove /ilirske op. S.M./ narode, i također Panone, Rete, Norike, europski Mize, i druge susjedne narode koji naseljavaju desnu obalu Dunava, Rimljani razlikuju jedne od druge upravo kao što su različiti helenski narodi različiti jedni od drugih, i oni ih zovu svakog po njegovom sopstvenom imenu, ali oni /Rimljani op. S.M./ da je cijela Ilirija prigrljena pod zajedničkim nazivom. Otkud je to započelo /nazivanje zajedničkim imenom op. S.M./, nisam uspio saznati, ali to traje do danas, jer oni prikupljaju porez od svih naroda od izvora Dunava pa do Crnog Mora, i nazivaju ga ilirski porez.“).
Po ovome informacionom nizu, Apijan kao da odvaja u ranije spomenutim odjeljcima spomenute ilirske narode od Panona, koje onda sve skupa, zajedno sa alpskim Retima i Noricima te tračkim Mezima uvrštava u Iliriju, i to izgleda samo zato što su oni potpadali pod tzv. ilirski porez. Apijanovo shvatanje ilirskog etničko kompleksa je izgleda imalo najširi mogući obuhvat i zasnivalo se na postojanju određene državne institucije za jednu prostrano podunavsko i balkansko područje. On izgleda i nije baš najbolje poznavao (jezičke, tradicijske, običajne, porijekla, povijesne) specifičnosti svih tih naroda, pa ih je smatrao jednom etničkom zajedničkom jer su ih Rimljani iz svojih razloga grupirali pod ilirskim imenom, pa je mislio da je ta činjenica dovoljan dokaz da su i Reti i Ardijejci i Panoni i Mezi pripadnici iste etničke zajednice isto onako kao što su Atenjani, Sirakužani, Beoćani, Tesalci, Lakedemonjani, Efežani pripadnici iste, helenske etničke zajednice. Apijan izgleda nije znao da su razlike između Reta i Dardanaca u svakom pogledu znatno

[99] *App. Ill.* 1 "Grci nazivaju Ilirima one narode koji su živjeli s onu stranu Makedonije i Trakije, od Haonije i Tesprotije do rijeke Dunava". O odnosu Apijana prema Iliriku, Ilirima i ilirskim zemljama v. Šašel Kos, 2005A.

veće nego između Atenjana i Bizantinaca. Apijan i na kraju svoje Ilirske knjige opet navodi da su Reti i Norici i Mezi sve do Crnog mora za Rimljane dio Ilirije.[100]

Apijan sa podatkom *Ill*. 14 unosi dodatnu konfuziju: οἱ δὲ Παίονές εἰσιν ἔθνος μέγα παρὰ τὸν Ἴστρον, ἐπίμηκες ἐξ Ἰαπόδων ἐπὶ Δαρδάνους, Παίονες μὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγόμενοι, καὶ ῥωμαϊστὶ Παννόνιοι, συναριθμούμενοι δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων τῇ Ἰλλυρίδι, ὡς προεῖπον. διὸ καὶ περὶ τῶνδέ μοι δοκεῖ νῦν κατὰ τὰ Ἰλλυρικὰ εἰπεῖν. ἔνδοξοι δ᾽ εἰσὶν ἐκ Μακεδόνων δι᾽ Ἀγριᾶνας, οἳ τὰ μέγιστα Φιλίππῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ κατεργασάμενοι Παίονές εἰσι τῶν κάτω Παιόνων, Ἰλλυριοῖς ἔποικοι
(„Peonci su veliki narod na Dunavu, pružajući se od Japoda pa do Dardanaca. Oni su zvani Peonci od Helena, ali Panoni od Rimljana. Kao što sam već rekao, Rimljani ih smatraju dijelom Ilirije, zbog čega mi se čini ispravnim da ih uključim u svoju ilirsku historiju. Oni su bili poznati još iz makedonskog perioda preko Agrijana, koji su pružili bitnu pomoć Filipu /II. op. S.M./ i Aleksandru /III. Argeadu Velikom Makedonskom op. S.M./ i Peonci iz Donje Panonije koja graniči sa Ilirijom.“).
Iz ovoga podatka je jasno da Apijan ne zna ni razliku između Panona i Peonaca, koje smatra identičnim zbog sličnosti imena. O Panonima, Apijan (*Ill*. 23) govori i u kontekstu kampanje Oktavijana na zapadnom Balkanu 35. god. p. n. e., kada spominje da Panoni ne žive u gradovima, nego su razasuti po okolici ili po selima.[101]

U svojim «Rimskim građanskim ratovima», Apijan na dva mjesta kada se najavljuje Oktavijanova kampanja 35. god. p. n. e., u kojoj se ide protiv Japoda, Delmata, i mnogih drugih naroda na zapadnom Balkanu, kaže da je riječ o ratovima i pohodima protiv Ilira.[102]

O eventualnom etničkom jedinstvu, bar na nivou jezičkog razumijevanja, mogla bi upravo da svjedoči situacija iz Velikog Ilirskog ustanka. Ustanički Savez su moguće činili samo oni narodi iste, srodne, slične etničke i jezičke pripadnosti (ilirske?, ilirsko-panonske?,

---

[100] *App. Ill*. 29; i u narednom odjeljku (Ill, 30) Apijan kaže da Rimljani smatraju Meze za Ilire. Ipak u podatku Ill, 5, i sam Apijan pravi određenu distinkciju jer kao da odvaja one ilirske narode koje su za takve držali Grci, a koji se uglavnom poklapaju sa onim narodima sa kojima Grci u klasično i helenističko razdoblje dolaze u kontakt od onoga što Rimljani podrazumijevaju pod Ilirima a što on navodi u sljedećem podatku Ill, 6. Kao što se vidi Rimljani imaju znatno šire shvaćanje o onome što je to Ilirija, odnosno što su to Iliri od Grka u predrimskom razdoblju, što je i sasvim razumljivo. Heleni predrimskog doba su imali odnose samo sa dijelom ilirskog svijeta, dok im je svijet unutrašnjosti zapadnog, sjevera i sjeverozapada Balkana i Panona više-manje slabo poznat , ali za razliku od njih Rimljani su bili u mogućnosti da imaju puni uvid u etnogenetske i narodnosne odnose na cjelokupnom području južno od Dunava.

[101] Ipak je ova Apijanova konstatacija malo preoštra i udaljena od istine, ako se ima npr. uvid u postojanje velikog naselja u Donjoj Dolini, koje je u toku svoga postojanja pripadalo panonskom elementu. Izgleda da je ustvari Apijanova konstatacija nastala uslijed površnog promatranja naseobene kulture Panona od strane njegovog vrela, a koja je nesumnjivo primarno bila ruralnog karaktera i jer su, načelno, bili na nižoj razini općeg kulturnog razvitka u odnosu na svoje keltske susjede sa kojima su imali interaktivne odnose. Buzov, 2005, 130. Detaljnu analizu Apijanovih spominjanja Panona v. kod Šašel Kos, 2005.

[102] *App. de bell. civ.* V, 128; 132.

panonske? Ilirske i panonske?),[103] uz naravno učešće i drugih etničkih elemenata, ali na individualnoj i narodnosno neorganiziranoj formi (npr. oni koji se u vrelima nazivaju „dezerterima“). Sudeći po vrelima ustanici i njihove vođe su se međusobno dobro razumijevali i sporazumijevali. Baton Desitijatski se npr. bez prevoditelja obraća ratnicima, koji su dolazili i iz dinarskog pojasa i iz panonskog bazena, okupljenim na skupštini koja je sudila Batonu Breučkom. Indikativno je da ustanku nisu pristupili Skordisci koji su keltske etničke osnove i Liburni čije je ilirstvo diskutabilno a oni sami se već u godinama neposredno pred ustanak, prilično približili načinu života svojstvenom antičkom, mediteranskom svijetu.

Nedefiniranost odnosa ilirskog imena, dalmatinskog imena i panonskog imena u literarnim vrelima iz ranog Principata se osjeća i u *Res Gestae Divi Augusti,*[104] *Dimensuratio provinciarum* (nastalom možda oko 4. godine p. n. e.,[105] Veleja Paterkula,[106] Plinija Starijeg,[107] Tacita[108], Plinija Mlađeg,[109] Svetonija.[110] I Makrobije[111], iz znatno kasnijeg vremena ponavlja ovu nedefiniranost. Terminološka nepreciznost i njena iznimna raznolikost posebno izražena u tako neodređenom pitanju kakvo je etničko određivanje kod antičkih pisaca nastala je paradoksalno njihovim nastojanjem ka sistematiziranju

---

[103] Kao analogija mogu poslužiti istovrsni, kao u slučaju ustanka 6-9 god. n. e., općenarodni protu-rimski pokreti (ne državnog karaktera kao što je to bio Jugurtin otpor) Vercingetoriska koji je bio galski, Arminija koji je bio germanske etničke naravi, Virijata koji je bio načelno luzitanski.

[104] *Res Gestae*, V, 30.

[105] Bojanovski, 1988, 46.

[106] *Vell.* II, CXXIII, 1.

[107] Izgleda da ipak kod Plinija Starijeg u kompletnom tekstu vlada prilična šarolikost u tome što treba podrazumijevati pod «ilirskim» koji on inače često koristi, pa se tako spominju Iliri u pravom smislu riječi, Ilirik u smislu provincije Dalmacije, Ilirik u onom smislu kakav postoji oko prijelaza iz stare u novu eru, pa onda imajući u vidu ilirski etnički prostor (bolje reći ilirske zemlje) prilikom čega navodi i širinu i dužinu izražene u rimskim miljama (III, 150), pa čak kada se govori o samo nekim liburnskim oblastima. A radi želje da golemo more informacija sa kojima je raspolagao sažme u što je moguće koherentniju, ali i manju masu, došlo je do toga da se nađe ilirsko ime kao pojmovno određenje za različite sadržine, ali bez bilo kakvih Plinijevih objašnjenja zašto je to tako i koji su to razlozi, te ih treba promatrati samo kao šture, spomenute u «nabacanoj formi» i međusobno nepovezane činjenice. *Plin. NH* III, 139; 141; 147; 150-152; VII, 149.

Naravno Plinijevo spominjanje Ilirika, pa i onda i Dalmacije i Panonije i definiranje njihovih sadržina u nizu svojih podataka, prije svega i to primarno zavisi od vrela (kojih je bilo više, nastalih u različitim vremenima i u različitim okolnostima za različite potrebe, te uopće različitih vrsta izvorne građe koje on koristi---ne samo literarno autorske nego i službene i dokumentacijske) koje on upotrebljava kada govori o Iliriku. Zato se i dobila i ta iznimna šarolikost u njegovom odnosu prema spomenutim terminima i onim što se pod njima sadržava, pa je vrlo teško shvatiti što je osobno Plinije Stariji stvarno podrazumijevao i mislio kada bi u svakidašnjem svom životu upotrebljavao izraz Ilirik, ili Dalmacija ili Panonija.

[108] *Tac. Ann.* I, 5; I, 46 – 47; II, 52; III, 9; XVI, 13.

[109] *Plin. Min. Epist.* III, *C.Plinius Nepoti suo S.* 7.

[110] *Svet Aug.* 27; *Svet. Otho.* 1.

[111] *Macro. Satur.*I, XI, 32.

ovog pitanja, ali koje nikad nije poprimilo globalnu i općeprihvaćenu formu nego je zadržalo individualni pristup, tj. svaki pisac je vršio sistematizaciju na svoj način i po svojim načelima i shvaćanjima i razumijevanjima. Drugo je pitanje koji su to bili kriteriji za sistematiziranje nekog naroda u određeni širi etnički kompleks i što se to uopće za grčke i rimske pisce podrazumijevalo pod sadržinom modernog termina etnički kompleks, odnosno što su oni vidjeli u pojmovima Iliri, Tračani, Kelti kada su ih spominjali, jer nijedan od ovih etničkih kompleksa nije uspio ostvariti puno političko jedinstvo.[112] Da je to bio slučaj odnosno da se pod terminom npr. Iliri podrazumijevala sadržina samo nekog političkog ili pravnog organizma, kao u slučaju Rimljana onda bi bio puno lakši put ka detekciji sadržine kod antičkih pisaca upotrebljavanog pojma „Iliri".[113]

Na kraju ovoga kraćega predstavljanja odnosa ilirskog i panonskog iz pojedinih literarnih vrela, vrijedi navesti i odnos u Herodotovom djelu prema ilirskom i Podunavlju. Posebno je to bitno jer se odnosi na rane periode, prije keltske invazije u Podunavlju i prije rimskog poimanja Ilirika (koje je značajno utjecalo na u ovom tekstu ranije citirane, parafrazirane i obrađivane autore) i jer pored zemljopisnih daje i određene etnografske podatke. Iako se u ovome historijskom djelu opisuje šire prostore oko rijeke Ister, što znači i dijelove panonskog bazena, ni na jednom mjestu ni direktno ni posredno ne upotrebljava izraz panonski, niti se može uopće naslutiti neku prisutnost toga termina ili imena, ili nekog zasebnog etničkog kompleksa koji naseljava dotično područje i koji bi se mogao podvesti pod «panonski» pojam. Za razliku od nespominjanja panonskog imena, «ilirsko» ime u različitim kontekstima i izvedenicama Herodot u svojoj Historiji spominje tačno pet puta. Na dijelove šireg prostora Erdelja, srednjeg i donjeg Podunavlja i panonskog bazena Herodot, odnosno njegov izvor Hekatej iz Mileta, smješta čitav niz naroda, različitog etničkog podrijetla kao što su Agatirsi,[114] Sindi[115] te Sigini[116] koji bi sudeći po Herodotovom

[112] Naravno kada je riječ o nečemu što je jasno i precizno određeno u oficijelnom životu i radu i samim tim nedvosmisleno općeprihvaćeno u javnosti antički pisci ne prave takve razlike i mnogo su usaglašeniji. Najbolji primjer u ovom pasusu iznesenih stavova pruža Kasije Dion za kojeg se pod terminomGermanija (Γερμανία), podrazumijevaju rimske provincije koje u svome imenu imaju i germanski termin (uključujući i onu provinciju koja je postojala istočno od Rajne do rujna 9 god. n. e.). Suprotno od toga, on samu Germaniju iz nama nejasnih razloga naziva Keltike (Κελτική), a i same Germane (u konkretnom slučaju i Markomansko kraljevstvo Marobodua) naziva Keltima (Κελτοὺς) što bi kod neupućenog čitaoca moglo proizvesti zabunu u vezi etničkog određenja zemalja istočno od Rajne. *Cass.Dio* LIII, 12, 6-7; LV, 29, 1; 30, 1; LVI; 18, 1, i komentare priređivača Loeb-izdanja Kasija Diona u (vol. VI, str. 221, fus. 2; Vol. VII, str. 39, fus. 1).

[113] Moderno shvaćena sadržina pojma Iliri obuhvaća sve one osobenosti već istaknute u radu o Autarijatima ovog autora (Mesihović, Autarijati, 2007:84). To ne mora značiti da su i svi antički pisci generalno pod ovim osobenostima podrazumijevali sadržinu pojma Iliri, svaki od njih se mogao rukovoditi i ovim ali i posebnim načelima prilikom sistematiziranja pojedinog autohtonog naroda u jedan etnički kompleks. Ali to i ne znaći i da su oni bez ikakve podloge, potpuno paušalno i bez ikakvih kriterija, vršili spomenutu sistematizaciju.

[114] *Herod.* IV, 48; 100; 102; 104; 119; 125.

[115] *Herod.* IV, 28; 86.

[116] Buzov, 2005, 125-126.

opisu bili iranske pripadnosti[117]. Vjerojatno ovim zajednicama naseljenim u ovom području treba pribrojati i Graukene. Za razliku od toga nespominjanja panonskog, Herodot je autor historijskog djela koje je do danas najstarije dostupno vrelo koje nedvosmisleno pruža dokaz o ilirskom imenu kao skupnom nazivu za jedan etnički kompleks.

Za razumijevanje odnosa ilirskog i panonskog, neizostavan je i fenomen nosilaca žarnih polja[118] i njihove migracije u XII. st. p. n. e., te njihove eventualne stabilizacije i etabliranja na prostoru interesantnom za iliroloških istraživanja. Ako su nositelji kulture žarnih polja u svome kretanju se u nešto većem broju i doseljavali na prostore Zapadnog Balkana i južne Panonije, sigurno ne bi dolazilo do potpuno uništenja zatečene brončanodobne populacije (uključujući i taj brončanodobni supstrat ilirskih *origines*). Već u toku same seobe, a naročito nakon nje dolazilo je uzajamnih preslojavanja, miješanja, apsorbiranja, asimiliranja, populacionih i kulturoloških prožimanja.Tako bi se i svijet Panona željeznog doba mogao promatrati upravo kao smjesa nosilaca «žarnih polja» i brončanodobnog supstrata Zapadnog Balkana i panonskog bazena.

U razmatranju odnosa ilirskog i panonskog nezaobilazna je i onomastika na koju se nailazi i kod naroda koji se u vrelima označavaju i kao panonska i kod naroda za koje ne postoji dvojba da su sastavnice ilirskog etničkog kompleksa.[119] Mora se reći da je antroponimija izgleda slična ili ista za veliki broj takvih naroda. Na ime Bato(n), latinski oblik nominativa singulara *Bato*, grčki nominativ singulara Βάτων [120], se nailazi među i Desitijatima, i među Breucima[121] i kod Dardanaca, i Diciona, Delmata, Pirusta pa i u Dakiji (riječ je o kolonistima iz ilirskih oblasti: *Andueia Batonis… quae est Alb[urno] Maiori vico Pirustar[um]*),[122] i to kroz jedan dugi povijesni ciklus. Pored imena Bato(n) i sljedeća

[117] *Herod.* V, 9.

[118] Na ovom mjestu je potrebno postaviti pitanje i koja se to etnička sadržina ili koje se to etničke sadržine podrazumijevaju pod nositeljima kulture "žarnih polja", jesu li oni pripadali nekom drugom etničkom kompleksu koji se u toku željeznog doba rastočio u okvirima drugih etničkih kompleksa ili su bili slični brončanodobnom stanovništvu dijela srednjeg Podunavlja po čijim područjima se ta kultura širi (što bi na nove osnove postavilo rješavanje zagonetke vezane za šire shvaćeni ilirski etnički kompleks).

[119] O jeziku, onomastici i imenskim područijima kod Ilira v. Krahe, 1925; Isto, 1929; Isto, 1955; Rendić-Miočević, 1948; Isto, 1960; Isto, 1967;. Mayer, 1957; Isto, 1959; Katičić, 1962; Isto, 1963; Isto, 1964; Isto, 1965; Isto, 1976; Alföldy, 1964; Isto, 1969; Wilkes, 2001:80 - 100.

[120] Za grčki oblik imena Baton v. *Strab. Geo.* VII, 5, 3; *Cass.Dio* LV, 29, 2; 32, 3; 34, 4; 6; LVI, 12, 2-3; 13, 2; 16, 1.

[121] Po Mócsy (1959, 75) i Bojanovski (1988, 366) breučka onomastika je čistoilirska, što je nesumnjiv pokazatelj da je riječ o ilirskoj jezičnoj osnovi njihovog govora, te samim tim i etničkoj srodnosti sa Desitijatima, Delmatima, Pirustima i drugim ilirskim narodima. A ako su Breuci bili Iliri, onda su to bili i drugi narodi Panona, posebno oni južno od Drave.

[122] O rasprostranjenosti imena Bato(n) v. : Smith W., 1867:I, 475 – 475; PWRE, 1897, III. 1, *col.* 141-144; Patcsh, 1899, 107, posebno fus.2; Paškvalin, 2000:201 i odgovarajuće fusnote; Protase, 1979:129; Zaninović,

imena nalazimo na drugim oblastima širom ilirskog ili ilirsko i panonskog svijeta; Teuta, Likaj (*Liccaius, Licei, Liccai*), Plator (*Platoura, Plaetorius, Pletor, Platorius*), Varro, Skenobar…? (ili bar ona sa korijenom na Ske…, Skeu… ili Skev… : Skerdilaida, Skenobarb, Sken, Skenokalus, Skeuas, Skeva), Dasius (*Dassius, Dasa, Dasantis, Dasentis, Dazas, Dasas/Dasaz, Dasmenus, Dasi,*) i druga.[123]

Za razliku od ovoga šire shvaćenog ilirskog (ili ilirskog i panonskog) etničkog kompleksa imena Baton, Teuta, Plator ni ona sa korijenom Ske… uopće nisu koristili ni Tračani, ni Dačani, ni Skiti, ni Italici, ni Grci, ni Kelti ni Etrurci ni Germani.[124] Jednostavno rečeno na ova imena jedino nailazimo kod zajednica koje su prebivale (u smislu matične teritorije) na prostorima između Jadrana i Dunava i od srednje Dalmacije do Pomoravlja. To bi jasno sugeriralo da su ova imena specifična samo za niz naroda, plemena i drugih društvenih zajednica koja su međusobno srodna ili slična ili da imaju nešto zajedničko po nekim osobenostima. Te zajednice ma koliko bile različite (posebno u kulturološkom pogledu, različitim povijesnim tradicijama i iskustvima, duhovnoj sadržini njihovog postojanja te razinama dostignutog općeg kulturnog razvitka) među sobom, ipak moraju u sebi posjedovati toliku količinu zajedničkog i srodnog kako bi mogle uopće prihvatiti ta imena kao svoja, i tako na jedan način prevladati svoju predrimsku međusobnu diferencijaciju.[125]

Uz to još jedna okolnost ukazuje na neko jezično jedinstvo, govornu razumljivost ili bar zajedničko jezično podrijetlo. Čitav niz gradova na jadranskoj obali pa sve do Epira ima na kraju svoga imena sufiks –ona, kao što su Narona, Scardona, Promona, Dodona, te naselja (po Pliniju Starijem oppida)[126] skardonitanskog konventa Alvona, Flanona, Enona, što

---

1995: 113; Wilkes, 2001: 88; 284; Cabanes, 2002: 115; 120; Mesihović, 2007A: 83 - 87; Isto, 2014B: 83 - 87; Isto, 2014C.

[123] *Cic. Pison,* XXXIV, 16; *De Harus.* XXXV; *Pol.* IV, 55, 2; *Liv.* XLIV, 30, 2-4; frag. Polibijeve knjige 29 nalazi se kod *Athen.* X, 440 a, *Cass.Dio* LV, 33, 2; Truhelka, 1890: 188; Isto, 1892:349; Patsch, 1893:702; Isto, 1895:289; Isto, 1898, 364; Isto, 1899:108; Isto, 1910:179-181; Patsch, 1915:12; Skok, 1920;Sergejevski, 1924:114; Sergejevski, 1938:109; Katičić, 1964; Alföldy, 1969; Stipćević, 1974:44; Čović, 1976:172; Imamović, 1977:316; Bojanovski, 1988:43, fus. 34; 68; 358; 364-366; Zaninović, 1994:47; Paškvalin, 2000:200-202; Wilkes, 2001: 84; 85; 88-94; 97-98; 127; 284; Cabanes, 2002: 115; 120; Buzov, 2005: 129; Miškiv, 2005; Mesihović, 2007A: 72 – 93; Isto, 2014B:Desitijati, 72 – 93.

[124] Kao i ilirski kompleks, sličnu onomastičku osobnost ima i tračko etnički kompleks npr. u imenu Kotis koje se sreće i početkom IV. st. p. n. e., i za vrijeme III. makedonskog rata, i u pretposljednjoj dekadi I. st. p. n. e., i u prvoj polovini I st. n. e., znači u razmaku od skoro pola tisuljeća i to što je zanimljivo uvijek u okviru tračkih (pa i dačkih, Šašel Kos, 1999, 263) kraljevskih porodica. Dok su imena Kotis, Remetalk, Raskiporis svojstvena tračkom etničkom kompleksu, dotle su imena Baton, Teuta, Plator svojstvena ilirskom etničkom kompleksu.

[125] Sličnu onomastičku osobnost ima i tračko etnički kompleks npr. u imenu Kotis koje se sreće i početkom IV. st. p. n. e., i za vrijeme III. makedonskog rata, i u pretposljednjoj dekadi I. st. p. n. e., i u prvoj polovini I st. n. e., znači u razmaku od skoro pola tisuljeća i to što je zanimljivo uvijek u okviru tračkih (pa i dačkih, Šašel Kos, 1999, 263) kraljevskih porodica. Dok su imena Kotis, Remetalk, Raskiporis svojstvena tračkom etničkom kompleksu, dotle su imena Baton, Teuta, Plator svojstvena ilirskom ili ilirskom i panonskom etničkom/im kompleksu/ima.

[126] *Plin. NH* III, 139.

ukazuje na neko jezično jedinstvo većeg dijela istočno-jadranske i jonske obale, što bi samim tim isključivalo da su npr. Delmati govorili nekim potpuno različitim jezikom u odnosu na Ilire južno od Neretve i sjeverne i srednje Albanije. Zanimljivo je u kontekstu razmatranja ovog vjerojatno ilirske jezičke specifičnosti spomenuti i to da Emona isto ima završetak kao i mnoga druga naselja na širem zapadno-balkanskom području. Ovaj primjer sa domorodačkim sufiksom –ona ukazuje i na točnost pretpostavke da su se u ilirskim govorima ženska imena u nominativu jednine završavala na │a│.[127]

Ove jezičke identičnosti i bliskosti između nedvojbeno ilirskog prostora i Panona bi se mogla objasniti na sljedeće načine:

1. Zajednice koje se nedvojbeno smatraju Ilirima i Panoni govore istim jezikom, ali sa narječjima i dijalektima, jer pripadaju istom etničkom kompleksu.
2. Panoni su jezički asimilirani. Iliri su oni uspjeli da u taj panonski amalgam unesu svoju jezičnu osnovicu, jer upravo onomastika, toponimija i hidronimija koja pripada Panonima pokazuju najviše zajedničkog sa zajednicama koje su nedvojbeno ilirske.[128]

---

[127] Možda nešto slično imamo vezano za nastavke *-uba* ili *–uva* i u imenima naselja *Arduba, Pardua, Buthua* i dr. «Neki misle da taj element ima značenje naselje, mjesto». Suić, 2003, 75.

[128] Po pitanju detekcije jezičke situacije koja je vladala u Podunavlju i širem panonskom bazenu važno je obratiti pažnju i na slučaj podrijetla i upotrebe latinske riječi *Danubius*. Riječ Danubius je vjerojatno iranskog, skitsko-sarmatskog podrijetla slično kao riječ Dnjestar, Dnjepar, Don, i ona od trenutka kada Rimljani izbijaju na tu rijeku, i to konkretno u njen srednji tok potiskuje tračku riječ Ister koja je za ovu rijeku u rječnik mediteranskog svijeta ušla zahvaljujući tome što je ovu rijeku taj svijet upoznao preko njenog istočnog dijela koji se nalazio i u zoni rasprostiranja tračkog etničkog kompleksa shvaćenog u širem smislu. Ovo dokazuje prvo da su prilikom izlaska na srednji tok Dunava Rimljani više smatrali za shodno da prihvate i usvoje u latinski jezik «iransku» skitsko-sarmatsku riječ, što je vjerojatno bilo posljedica činjenice da je taj etnički i jezični kompleks bio više vezan za tu rijeku u njenom srednjem toku od drugih kompleksa koji su se isto rasprostirali u tom području. To bi samim značilo da ne postoji neki posebni etnički kompleks posvećen samo panonskom bazenu i srednjem Podunavlju, jer bi u tom slučaju bilo sasvim logično da su Rimljani riječ za Dunav preuzeli iz jezika te zajednice te da su oni koje vrela nazivaju Panoni ipak bili više orijentirani prema rijekama Savi i Dravi a ne toliko prema Dunavu. Moguće je i da su sami Iliri, Iliro-Panoni ili samo Panoni za rijeku Dunav upotrebljavali riječ koju su preuzeli iz iranskih dunavsko-ukrajinskih dijalekata. O tome bi na neki način govorila i sentenca u Apijanovoj Ilirskoj knjizi (22), u kojoj se govori o Savi i Dunavu, da se ova posljednja spomenuta rijeka na području srednjodunavskog sliva zove Dunavom, a niže Ister. Zanimljivo je primijetiti da je riječ iz koje potekao današnji i naš izraz za rijeku Dunav, u latinski jezik uvrštena relativno rano, i da je koriste i Velej Paterkul (II, CX, 1) i *Res Gestae* (V, 30, gdje se Dunav navodi kao *fluminis Dan(u)i),* s tim da je u verziji na grčkom jeziku *Res Gestae* se na konkretnom mjestu upotrebljava riječ Ister. Posebno je u korištenju nazivlja za rijeku Dunav interesantan Strabon koji pored znatno češćeg korištenja oblika Ister ([IστροV) na dva mjesta upotrebljava i drugi imenski oblik za rijeku Dunav i to transkribiran na grčki jezik (Δανουνιον VII, 3, 13; VII, 5, 2). Strabon (VII, 3, 13), napominje da se «dunavski» termin koristi za gornji i srednji tok Dunava do katarakta (moguće Đerdapske klisure), a termin «Ister» za donji tok od katarakta do Crnog mora. Kao što je već navedeno, slično se o ovoj rijeci, odnosno o različitim imenima za različite tokove jedne rijeke izražava i Apijan (Ill, 22). I to jasno ukazuje da se «dunavsko» ime za ovu europsku rijeku koristilo primarno za njen srednji tok koji se po Strabonu pružao kroz zemlju Dačana (ali koji su po istom Strabonu dali ime Ister, što znači da «dunavsko» ime nije njihovo). Sudeći i po jednom od Strabonovih fragmenata (koji se nalazi kod Eustathiusa) izgubljenog dijela njegove VII knjige, on je na drugom mjestu u svojoj Geografiji detaljnije

3. Panoni su jezički asimilirali zajednice koje su nedvojbeno ilirske.
4. Iliri i Panoni imaju istu i blisku onomastiku zbog kulturološke razmjene, ali i dalje su do dolaska Rimljana različiti etnički kompleksi.
5. Panonima vlada ilirska elita, koja im je nametnula svoju onomastiku.

Panonski bazen je, radi uvjeta i mogućnosti koje pruža za brže migracije, zahvaljujući svojim zemljopisnim, ravničarskim karakterom, u protohistorijsko vrijeme (u doba kada je ilirski etnički kompleks bio prepoznatljiv) bio etnički prilično šarolik. Tu su znači mogle biti i zajednice čije su etničko porijeklo predstavljali nositelji kulture žarnih polja, zatim možda i oni koje bi svrstali u ilirski etnički kompleks, pa zajednice skitsko – iranske (kasnije i sarmatsko - iranske), dačke / tračke[129] i keltske (Skordisci, Taurisci, Boji) etničke pripadnosti, a možda je bilo i skupina sa nekim drugim etničkim porijeklom. Panonski bazen, ne samo da nije pružao prostu i jedinstvenu i koherentnu etničku sliku, nego nije pokazivao ni općekulturološko jedinstvo. Pa tako Apijan za Panone striktno navodi da nisu živjeli u gradovima, nego rastureni po poljima, selima.[130] Za razliku od njih Keltski Skordisci su bili sa skoro proto-urbanim ustrojem i začecima robno-novčane privrede.[131]

Znači sami Panoni, bez obzira da li je riječ o specifičnoj komponenti ilirskog etničkog kompleksa ili zasebnom etničkom kompleksu su bili smješteni na najprometnijem prostoru jugoistočne Europe, koje međusobno povezuje srednjoeuropsko, balkansko i istočnoeuropsko područje i preko kojeg su se prelamali najrazličitiji gospodarski, kulturni, etnički, narodnosni, duhovni i politički utjecaji, struje i impulsi. Neke od tih različitosti su i prolazile, ali i ostajale i davale svoj doprinos osebujnom kulturogenetskim i etnogenetskim procesima u panonskom bazenu, počevši od seobe nosilaca «žarnih polja» pa do posebno keltske invazije i naseljavanja. Vjerojatno su u određivanju osobnosti etničkog mozaika panonskog bazena u toku starijeg željeznog doba veliku ulogu imali i skitski etnički i kulturni elementi, koji su na ovo područje prodirali u sukcesivnim valovima.

---

razmatrao pitanje imenske determinacije ove europske rijeke, i sam povezujući termine ΔαννουβιV ili ΔανουσιV za skitsku etničku i jezičku sredinu (Strabon, fragmenti VII knjige, 65). Međutim Strabon (VII, 3, 12) isto tako kaže da su se Dačani, kako on misli, ranije zvali Dai (ΔανουV) što možda sugerira neku filološku povezanost sa «dunavskim» imenom. Iranski narodi su naseljavali i kontrolirali i dijelove donjeg Dunava oko samoga ušća.

[129] Strabon (VII, 3, 13) determinira jezično, samim tim i etničko jedinstvo Geta i Dačana. Ta dačko-getska zajednica nije pripadala ni ilirskoj, ni keltskoj ni iranskom crnomorskom etničkom kompleksu i najvjerojatnije je bila zajedno sa Karpima, Kostobocima i drugim erdeljskim i karpatskim narodima uklopljena u šire shvaćeni trački kompleks, koji se prostirao i na maloazijskom prostoru. (o tračkom etničkom kompleksu u širem shvaćanju koji bi obuhvatao i Dačane, Gete, Meze, Tribale, Frigijce v. *Strab. Geo.* VII, 3,2; 10; 13, uporediti i *Cass. Dio* LI, 22, 6 - 8).

[130] *App. Ill.* 23.

[131] Papazoglu, 1969, 297 (sl. 13); 298.

Keltska dominacija, izražena preko keltskih naroda Tauriska, Boja i Skordiska nad većim dijelom panonskog bazena i dijelovima zapadnog i središnjeg Balkana je započela sa naseljavanjem keltskih zajednica sredinom IV. st. p. n. e. i trajala je sve do invazije Dačana predvođenih Bojrebistom.[132] Skordička moć i hegemonija na prostorima dijelova Panonije i središnjeg Balkana oslabljena je već ranije kretanjem Cimbra i Teutona koji su u velikoj masi prokrstarili i panonske i djelomično i balkanske oblasti, i rimskim sukcesivnim pohodima, posebno u periodu 114-109. god. p. n. e., i naročito za vrijeme pohoda Lucija Kornelija Scipiona Azijagena (vjerojatno 84. god. p. n. e). Svi ti višestoljetni procesi su morali imati posljedica i na razvitak naroda i zajednica, koji se u vrelima nazivaju panonskim, koji su ako već nisu izgubili dio teritorija predavši ga drugim etničkim kompleksa (posebno keltskim narodima), morali da u sebe apsorbiraju i dosta elemenata iz stranih etničkih kompleksa sa kojima su živjeli u intenzivnoj interakciji i uzajamnim prožimanjima.

I to što Rimska država oficijelno jednoj provinciji koja se prostire od Jadrana do srednjeg Dunava daje ilirski naziv moglo bi sugerirati izvjesno prepoznavanje jedne etničke mase kao osnovnog i najbrojnijeg etno-elementa dotične provincije. Međutim, u rješavanju panonskog pitanja se ne mogu zanemariti ni činjenica da kultura žarnih polja, odnosno njeni nastavci kao što su virovitička grupa i grupa Zagreb u ranijim periodima**,** a grupa Velika Gorica i grupa Dalj u kasnijim periodima dominiraju donjom Panonijom u toku kasnoga brončanog doba. Daljska grupa egzistira i tokom starijeg željeznog doba odnosno do doseljavanja Kelta.

Ipak, bez obzira kakve veze i odnosi bili između ilirskog etničkog kompleksa i Panona, ostaje činjenica da su oni bili sudbinski vezani i isprepleteni, i to ne samo zato što su bili naseljeni na istom zemljopisnom području (Dinaridi i dio panonskog bazena), nego nesumnjivo i iz niza drugih uzroka i razloga.

[132] Slom keltske hegemonije u panonskom bazenu izazvala su tri događaja:

1. Seoba Cimbara i Teutona u prvoj polovini devete dekade II. st. p. n. e. (do 113. god. p. n. e.); O odnosu Cimbra i Skordiska v. Strabon-pozivajući se na Posejdonija-- VII, 2, 2.
2. Pobjeda Lucija Kornelija Scipiona Azijagena, vjerojatno iz 84. god.p. n. e.
3. Ekspanzija Dakije za Bojrebiste.

*Strab. Geo.*VII, 3, 5; 11; VII, 5, 2; O odnosu Skordiska i Bojrebiste v. Papazoglu, 1969, 255-261.

Ilirski etnički kompleks željeznog doba

Starije željezno doba je period za koji se sigurno može reći da tada postoji ilirski etnički kompleks.[133] O tome dovoljni dokaz pružaju podaci iz helenskih literarnih vrela koji koriste

---

[133] Na kraju svoje rasprave iz 1964. god. o porijeklu Ilira (p. 72 - 73), A. Benac donosi sljedeći konačni zaključak:

a) Osnovna etnička baza stvorena je u eneolitu, u toku velike seobe s istoka, koja je uslovila dolazak novih praistorijskih grupa na Balkansko poluostrvo.

b) Jak uticaj iz Panonije i istočnog Balkana u bronzano doba doveo je do stvaranja jedinstvenijeg kulturnog izraza medu stanovnicima sjeverozapadnog Balkana.

c) Panonsko-balkanska seoba (odnosno dorska egejska seoba) imala je neke reperkusije i na prilike u sjeverozapadnom Balkanu. Ona je dovela do.početka asimilacije, a ujedno i do određenih kretanja plemenskih zajednica sjeverozapadnog Balkana prema Italiji.

d) željezno doba označavalo je u životu ilirske zajednice dalju asimilaciju odvojenih plemena i stvaranje jedne šire zajednice, koja već počinje dobivati mnogostruke zajedničke osobine.

U svojoj osnovi čitav ovaj proces, manje ili više autohtonog karaktera (naravno, poslije velike seobe s istoka), nosi u sebi sve elemente kontinuiranog prelaza od nižih ka višim društveno-političkim formama. Ovakva slika se dosta približava onome što je o nastanku Ilira rekao P. Bosch Gimpera. Po njegovom sudu, Iliri su stanovnici slavonsko-dinarskog područja, a produkat su neoeneolitske indoeuropeizacije iz Podunavlja i kasnije infiltracije lužIčke kulture sa sjevera. Mi smo im ovdje nešto suzili teritoriju, osnovnim elementima u njihovom razvoju dali razradeniju i odredeniju fizionomiju, a ujedno isključili iz tog procesa lužičku infiltraciju.“. Ovako postavljenu tezu iz rada iz 1964. god., akademik Benac je u svome radu iz 1977. god. u izvjesnoj mjeri dopunio i korigovao, što je na kraju rada izrazio u sljedećim zaključcima:

1. Danas sve više preovladava mišljenje da je pojam „Ilir" i kasnija istorijska kategorija i da se ilirsko ime širilo na nove teritorije paralelno sa širenjem interesa antičkog svijeta (posebno Rima) za pojedine teritorije sjeverozapadnog Balkana. Pa ipak, geneza plemenskih skupina koje su kasnije ušle u široko shvaćenu ilirsku zajednicu išla je kontinuirano od vremena prelaza iz neolita u metalno doba do same rimske okupacije. Zbog toga ostaju i dalje u tom razvoju aktuelne predilirska, protoilirska i prailirska faza, samo te faze sada treba prilagoditi različitim skupinama na užem i širem ilirskom području. Sličnost tog procesa je uslovila kasniju — kakvu-takvu — svijest o određenoj srodnosti plemenskih skupina koje su ušle u širi ilirski krug. A tu svijest ne možemo nikako mimoići niti odbaciti.
2. Koliko dozvoljavaju dosadašnja istraživanja, sada bi i arheološkim putem mogli odvojiti dvije osnovne ilirske oblasti: jednu užu (od rijeke Vojuše do rijeke Mati u Albaniji) i jednu širu (uzduž Jadranskog mora i u njegovoj pozadini). U stvaranju predilirskog supstrata uže oblasti glavnu ulogu su igrali elementi neolitske i eneolitske kulture tipa Maliq, elementi badenske i kostolačke grupe koji su prodrli preko centralnog Balkana i Pelagonije i neki elementi iz egejske oblasti. Sasvim je vjerovatno da su u ovome učestvovali i nosioci vučedolske kulture i vrpčaste keramike. Vučedolski elementi bi morali biti određena podloga za stvaranje tamošnjeg geometrijskog stila u kasnijem bronzanom dobu. Na širem ilirskom području, medu predilirskim supstratnim elementima razlikujemo prvenstveno jednu jako retardiranu hvarsko-lisičičku komponentu i jednu komponentu kasne vučedolske kulturne grupe (jadranska varijanta vučedolske ili ljubljanske kulture). Vučedolska komponenta sadrži i elemente kulture zvonastih pehara, pa ovdje mjesto egejskih imamo neke zapadnomediteranske elemente. Prava indoevropeizacija na širem ilirskorn području se osjeća u prisustvu vrpčaste keramike (Ljubomir kod Bileća, Rumin-Bitelić kod Sinja), a možda i u nekim elementima prave Kurgan IV kulture sa Istoka. — Čini se da je stara autohtona baza bila naročito jaka kod plemenske skupine Liburna, koji pokazuju mnogo izrazitih i individuaInih osobina.
3. Nužno je podvuči da su lisičički elementi imali jasnu prevagu u kasnijoj butmirskoj kulturi, pa je onda hvarsko-lisičićka komponenta igrala vidnu ulogu i kod formiranja supstrata srednjebosanskih plemenskih skupina (Desitijata). Naravno, uz veoma naglašeno prisustvo badenske, kostolačke i

ilirsko ime kao pojmovno određenje za jedan etnički kompleks. Najraniji do danas poznati takvi podatci se odnose na kraj VI. st. p. n. e., što bi impliciralo da se ilirsko ime kao skupno etničko ime koristilo još i ranije.

Ilirski etnički kompleks je u starijem željeznom dobu bio jezgrom snažnog kulturnog, etničkog, političkog i društveno-gospodarskog halštatskog razvitka, ćije će se tekovine osjetiti i u pojedinim okolnim neilirskim područijima. Prostori koji su ulazili u sastav kasnijeg rimskog Ilirika su iznimno bogati rudama, pogotovu željezom, tim glavnim pokretaćem općekulturološkog razvitka u željeznom dobu. Eksploatacija, obrada i korištenje željezne rude, te trgovina sa njom, kao i sa gotovim proizvodima od željeza, donosi domorodačkim zajednicama sa ovoga prostora nove ekonomske, socijalne, društvene, kulturološke i političke momente. Uz to i jačanje susjednog helenskog svijeta koji prerasta u svome arhajskom periodu u jednu snažnu i vitalnu civilizaciju koja širi svoje tekovine i dostignuća širom Mediterana, mora imati efekta na Ilire. Trgovina i razmjena raznoraznih iskustava dostižu nove nivoe i standarde. Efekti helenske civilizacije se ne primjećuju samo na obali, nego i u dubljoj kontinentalnoj unutrašnjosti, npr. u Glasinačkoj kulturi. Pored helenske civilizacije, na zapadni Balkan prodiru i impulsi i tek rođene etrurske civilizacije i italskog svijeta. Utjecaj Etruraca i Umbračak na duboko kontinentalno zaleđe istočnojadranske obale se manifestira i u pronalasku posude na kojoj se nalazi tekst napisan na jednom od italskih alfabeta.[134] Kako bi se došlo do importa iz civiliziranog helenskog svijeta i dijelova Italije, posebice luksuznih proizvoda te razvijenog oružja i oruđa, lokalne zajednice (koje se ne nalaze u robno-novčanom ekonomskom sustavu, pa je i ne koriste) moraju da osnaže i sopstvene ekonomske potencijale, kako bi mogle da u trgovini ponude

---

vučedolske grupe, što daje posebnu individualnost ovoj plemenskoj skupini. — Slična hvarsko-lisičićka komponenta se javlja i na teritoriji Autarijata i Japoda.

4. Kod razmatranja kontinuiteta i prelaza iz predilirske u protoilirsku, odnosno prailirsku fazu, posebno pažnju treba obratiti na stilski slijed : vučedolska kultura — kultura Kotorao-Cetina -- prailirski geometrijski stil. Jer, i ovaj stil označava određenu kulturnu srodnost, ako ne i jedinstvo, na teritoriji na kojoj su u kasnijem vremenu živjela ilirska plemena ili ilirske plemenske skupine.
5. Kod razmatranja individualnih osobina pojedinih plemenskih skupina treba još naročito uzeti u obzir dva faktora: uticaj iz prostora kulture žarnih polja (UK) i uticaj egejske seobe. U prvom slučaju se posebno izdvaja područje Japoda, gdje se uticaj UK znatno više osjetio nego u drugim ilirskim regionima. Mogue je da je ovaj uticaj dopirao i do područja Delmata, pa je i to doprinosilo njihovom odvajanju u posebnu skupinu. — Što se tiče egejske seobe, njeni valovi su sigurno uslovili neka gibanja i na ilirskom području. Podvojena su još mišljenja o tome da su Iliri učestvovali u seobama prema Grčkoj, no ostaje gotovo neosporno da je dolazilo do pomjeranja u pravcu Jadrana, odnosno u pravcu Italije. U tom gibanju su usledili novi dodiri i poneko rniješanje i tek sa stabilizacijom ove situacije moglo je doći do konačnog formiranja i do teritorijalne stabilizacije onih plemenskih skupina koje će ući u široko shvaćenu ilirsku zajednicu (u antičkom smislu).

[134] U horizontu velikog požara koji se datira oko 600. god. p. n. e. gradinskog naselja Pod kod Bugojna pronađena je vaza sa natpisom, vjerojatno napisanom umbroetrurskim pismom. Iz mlađih slojeva Poda (faze 5. i 6. srednjobosanske kulturne grupe) potiču još i mali pehar i pršljenak sa po nekoliko slovnih znakova, te fragment vaze sa dijelom natpisa. Šalabalić, 1967; Čović, 1976: 207, sl. 103 a i b; Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988: 137.

ono što je potrebno Helenima, Etrurcima, Umbrima i drugim Italicima. Pored željeza i drugih metala (u vidu sirovinskog ingota) kao što su zlato, srebro i olovo, ove zajednice osnažu i stočarsku proizvodnju koja im omogučava ostvarivanje viškova za izvoz. Zato kontrola na izvorima soli, esencijalnim resursom za krda stoke, postaje strateški interes kod lokalnih zajednica. Zbog izvora soli izbijaju i ratovi sa dugoročnim posljedicama, kao što je bio slučaj sa ratom Autarijata i Ardijejaca zbog posjeda i korištenja slanih vrela. Isto tako, helenskom svijetu sa robno – novčanom privredom i sve razvijenijim ekonomskim, socijalnim, društvenim i političkim strukturama potrebni su i robovi. Barbarsko područje sjeverno od balkanske Helade postaje jedan od bitnijih izvora dobijanja robova. Elite snažnijih i poduzetnijih zajednica se bogate i postaju moćnije, pa se tako postupno odvaja vladajući sloj od ostatka svijih sunarodnika i suplemenika, što se vrlo ilustrativno primjećuje u kneževskim grobovima Glasinačke kulture starijeg željeznog doba (na lokalitetima Ilijak, Rajino Brdo, Mejdan-Brezje, Arareve gromile, Čitluci, Osovo-Papratnica) koji se datiraju u VII. i VI. st. p. n. e.

Sve je to neminovno moralo voditi ka društvenom i socijalnom usložnjavanju i političkom ukrupnjivanju kod lokalnih zajednica, pa se tako stvaraju autohtonim razvitkom i moćne politije, od kojih za neke već preko literarnih vrela, saznajemo i imena. I komunikacije sa italskim Podunavljem se održavaju i produbljuju na značajnom nivou. Elementi i utjecaji ilirskog željeznog doba se primjećuju i u udaljenijim krajevima, čak i na prostorima današnje Rumunije.[135] Sa ovim procesima je ujedno povezano i jačanje narodnosne svijesti i kolektivnog samopouzdanja kod tih zajednica, pa se neke od njih odvažuju i na ekspanzivne aktivnosti i na kopnu i na moru, a plovidba Jadranskim morem postaje poslovično opasna zbog prijetnji gusara.

Najvažniji kulturni, pa i narodnosni i politički fenomen iz ovoga perioda, a za bi se nedvojbeno moglo tvrditi da pripada ilirskom etničkom kompleksu, je Glasinačka kultura starijeg željeznog doba ili u širem smislu kultura Glasinac – Mati.[136] Ova kultura ima kulturološki, a vjerojatno i etničko – narodnosni i populacioni kontinuitet sa istoimenom kulturom iz brončanog doba. Smatra se da su njeni nositelji u prvom redu bili autarijatske zajednice, autarijatska narodnosna zajednica, tj. Autarijati, a onda moguće i druge manje narodnosne zajednice i plemenske skupine. Glasinačka kultura starijeg željeznog doba u razdoblju od VII. do V. st. p. n. e. pokazuje iznimnu snagu, vitalnost i energičnost, što se na osnovi pronađene arheološke građe i podataka iz literarnih vrela, sigurno manifestiralo u eksportu „glasinačkog materijala", političkoj ekspanziji i hegemoniji, te i iliro-autarijatskim migracijama u raznim okolnim pravcima.

[135] Benac, 1964: 70 – 71.

[136] O Glasinačkoj kulturi v. Čović, 1983; Isto, 1987.

U ovoj periodu razvija se na zapadnim Dinaridima i japodski narodnosni i kulturni fenomen, čija je etnička osnova, sudeći po kontekstu spominjanja Japoda u literarnim vrelima i po pronađenoj arheološkoj građi, neprijeporno ilirska, ali koja je uslijed niza okolnosti imala neko posebno mjesto u ilirologiji.[137] I dolenjska kulturna grupa[138] koja postoji u starijem željeznom dobu je vjerojatno formirana i određenim ilirskim etničkim momentom, ilirskim eskurzom iz zone rasprostiranja glasinačke kulture na što bi ukazivale izvjesne sličnosti u materijalnoj i duhovnoj kulturi (npr. u načinu sahranjivanja). I ova dolenjska kulturna grupa je nešto prije (moguće početkom IV. stoljeća p. n. e.) sjeverne varijante glasinačke kulture nestala (bila preslojena), najvjerojatnije uslijed keltske najezde.[139] Inače prostori današnje Slovenije su značajnim dijelom ulazili u sastav ilirskih provincija, a prostori Dolenjske, zajedno sa Belom Krajinom i Žumberkom predstavljaju i neku vrstu krajnjeg sjevernog ogranka dinarskog pojasa. Inače nije bez značaja obratiti pažnju i na činjenicu da su ove oblasti današnje Slovenije za koje se najviše pretpostavlja da su bile naseljene zajednicama koje pripadaju ilirskom etničkom kompleksu, bile uključene u sastav provincije Ilirik, odnosno nakon njene disolucije provincije Donji Ilirik (Panonije), a ne Italije ili Norika. Ako bi ovi prostori bili u svojoj etničkoj osnovi ilirski, onda bi se moglo potvrditi i ilirstvo npr. naroda Latobici. Na području zapadne Slavonije, Podravine i Međimurja egzistira grupa Martijanec – Kaptol**.**

Poseban aspekt u izučavanju i raspravljanju o ilirskom kompleksu predstavlja pitanje eventualne ilirske pripadnosti Liburna,[140] Histra i Veneta odnosno ako su i oni bili njen sastavni dio, stupnja njihovog ilirstva ili načina i vremena njihove ilirizacije ako je do nje naravno uopće i došlo, a ako nisu pripadali ilirskom etničkom kompleksu sve do uspostave rimske vlasti i kulturološke i pravno – političke romanizacije, onda kojima širim etničkim kompleksima su propadali, kakvo im je bilo porijeklo i kakve su imali odnose sa Ilirima. Na području srednje Bosne, svoje postojanje u toku željeznog doba nastavlja, sve do rimskog doba, i srednjobosanska grupa, a u zapadnoj Bosni i dijelovima današnje Dalmacije njoj srodna srednjodalmatinska grupa.

U sjeverozapadnoj Bosni nailazi se na željeznodobnu kulturu Sanski Most. U istočnoj Slavoniji, sjeveroistočnoj Bosni, Srijemu i sjeverozapadnoj Srbiji u starijem željezno dobu egzistira bosutska kultura, inače srodna basarabi kulturi. Kultura tumula egzistirala je početkom starijeg željeznog doba i u zapadnoj i istočnoj Makedoniji, koju krajem VIII st.

---

[137] O Japodima v. Drechsler-Bižić, 1987; Balen-Letulić, 2004; Raunig, 2004; Olujić, 2007.

[138] U Dolenjskoj, moguće pod venetskim i općenito sjevernoitalijanskim utjecajem, razvio se poseban vrlo sofisticiran vid i stil ukrašavanja metalnih posuda i drugih predmeta, poznatih danas kao umjetnost Situla. Ovaj stil je dosegao svoj puni razvoj u V. st. p. n. e.

[139] O dolenjskoj kulturnoj grupi v. Gabrovec, 1987, 29-119; Vasić, 1997, 262-266.

[140] Stipčević, 1974: 168; 1989: 19; 131; O liburnskoj kulturnoj grupi v. Batović, 1987, 339-390; Vasić, 1997, 268.

p. n. e. i početkom VII st. p. n. e., smjenjuje i preslojava talas južnjaka. To bi ukazivalo na određenu ekspanziju etničkog elementa koji je asimilirao zatečene ilirske zajednice i koji je u povijesnim vrelima poznat kao peonski[141].

I naseobinska kultura je iznimno razvijena, o čemu ilustrativno svjedočanstvo nude naselja Stična između Novog Mesta i Ljubljane, Donja Dolina kod Gradiške, Pod kod Bugojna, i naseobinski kompleks Debelo brdo – Zlatište – Soukbunar u unutrašnjosti i niz naselja na istočnojadranskom primorskom pojasu od Histre (Nezakcij), preko niza liburnskih naselja i Daorsona sve do Rizona i Skodre.[142]

U mlađem željezno dobu dolazak Kelta i kasnije etabliranje Skordiska su unijeli znatne i ozbiljne demografske, političke i kulturološke poremećaje i promjene. Skordiska pustošanja III. i II. st. p. n. e. su bila toliko česta, brutalno i obimna da su ostavljala depopuliranim čitave pojaseve na zapadnom i središnjem Balkanu.[143] Keltski i kasniji skordički pritisak na „ilirske zemlje" su definitivno imali onaj završni utjecaj na formiranje većine ilirskih naroda III. II. i I. st. p. n. e. koje poznajemo iz literarnih vrela i odnose se na II. i I. st. p. n. e. U prvom redu se to odnosilo na usložnjavanje ilirskih politija i njihovih struktura i institucija i sinoikističko ukrupnjavanje lokalnih zajednica.

---

[141] Inače o granici ilirskog svijeta prema jugu, MakedonijiiTrakiji v. Analizu Cabanes, 2002, 11 – 28.

[142] Kratki pregled željeznodobnih kulturnih grupa u ilirskim zemljama v. kod Wilkesa, 2001: 54 – 79.

[143] *Strab.* VII, 5, 12.

Ilirsko sunce

Do danas otkriveni i objašnjeni sigurni tragovi ilirskih govora (jezika i njegovih narječja i dijalekata) poglavito se pojavljuju u etnonimiji (nazivima ilirskih naroda kao što su npr. Enhelejci, Taulanti, Delmati, Dardanca, Ardijejci / Vardae, Desitijati, Breuci, Deretini, Andizeti), onomastici, toponimiji, hidronimiji i orografiji, sa tim da treba imati na umu da toponimsko-hidronimski i orografski nazivi mogu izvorno imati i starije jezičko porijeklo i da su onda bili samo apsorbirani u ilirski jezički kompleks. Etnonimski i onomastički tragovi, za koje zasigurno se može reći da su ilirski, pokazuju sličnost sa današnjim albanskim govorima (sjevernim narječjem Gheg i južnim narječjem Tosk).Ubjedljivo najveći dio naziva naroda čija se imena spominju u pisanim izvorima (literarnim vrelima i epigrafskim spomenicima), a koji se dovode u konekciju sa ilirskim etničkim kompleksom, a koja možemo pokušati na neki način etimološki razlučiti, vezan je za određena totemska vjerovanja i značenja, koja su izgleda imala iznimno veliku ulogu u životu ilirskih zajednica.[144] I samo ilirsko ime se dovodilo u određenu totemsku vezu, i to konkretno sa zmijom.[145] Međutim, dosadašnjim mnogim pokušajima etimološkog odgonetanja ilirskog

---

[144] O tome v. Stipčević, 1989: 157 – 158 (uključujući i bogatu literaturu koja govori o ovom pitanju navedenu u fusnotama); 192 – 193 (uključujući i bogatu literaturu koja govori o ovoj problematici navedenu u fusnotama); Wilkes, 2001: 98; 110; Mesihović, 2011C.

Vrijedno djelo o ilirskoj jezičkoj zaostavštini i pokušajima njihove etimoškog razrešavanja (uključujući i albanske govore) pruža oficijelno neobjavljeni esej Ardiana Adzanela pod nazivom „Illyrian Bosnia and Herzegovina-an Overview of a Cultural Legacy/ Ancient Illyrians of Bosnia and Herzegovina“ koji se nalazi na https://www.academia.edu/2490281/Cultural_Treasure_of_Bosnia_and_Herzegovina_edition-Prehistoric_and_Ancient_Period-_Book_2-_Illyrian_Bosnia_and_Herzegovina-an_Overview_of_a_Cultural_Legacy_Ancient_Illyrians_of_Bosnia_and_Herzegovina.

[145] Sažeti, ali vrlo vrijedni prikaz pokušaja etimološkog odgonetanja ilirskog imena nudi Stipčević, 1989: 15: „U Iegendi o Kadmu Illyrios je tijesno povezan sa zmijom: ona ga je obavila čim se rodio, prenijevši tako u njega svoju magičnu moć. Suvremena filologija nastoji takoder dokazati da je ilirsko ime etimološki vezano uz tu životinju. Nijemac *O. Gruppe* prvi je doveo u vezu ime Illyrios s grčkom riječiιλλω = okretati, ovijati, a ta se riječ izvodi iz korijena u el = vrtiti, okretati.' Slovenski filolog *Karel Oštir* takoder je došao do zaključka da se u tom imenu krije zmija. Potvrdu za to našao je u činjenici što je i velika mitska zmija u indoevropskih Hetita nosila ime istog podrijetla. Ta se zmija zvala *Illurjanka*, i zaista je teško u obliku njezina imena ne vid jeti sličnost s imenom Ilir. Zmija je, kako ćemo vidjeti, imala vrlo veliku ulogu u ilirskoj religiji, i sigurno je da nije slučajno što se ilirsko ime može povezati s nazivom te životinje. Postoje, medutim, i druga tumačenja ilirskog imena, kao što je npr. ono što ga je izložio *Julius Pokorny,* i prihvatili neki drugi filolozi (*PauI Kretschmer*) i arheolozi, po kojem su Iliri »stanovnici oko rijeke Iller« (pritok Dunava što u tu rijeku utječe kod Ulma u Južnoj Njemačkoj). Jedno tumačenje, prilično naivno, ali koje se često citira, dao je arheolog Ćiro Truhelka, po kojem se ime Ilir može tumačiti albanskom riječi i_lir = slobodan. Osim toga, postoji i mišljenje da ime Ilir nije indoevropskog, nego predindoevropsk6g, mediteranskog (»pelazgičkog«) podrijetla.“; 157. O pretpostavljenom kultu zmije kod Ilira v. Stipčević, 1989:149 – 152 (uključujući i bogatu literaturu koja govori o ovom pitanju navedenu u fusnotama).

Interesantno je i etimološko povezivanje ilirskog imena sa mitskom hetitskom (preciznije rečeno nesijskom) zmijom Illuyanka, koja se u hetitskoj (nesijskoj) mitologiji pojavljuje kao neprijatelj Tarhunza, božanstva neba i oluje. Mit o njihovom sukobu se pojavljuje na glinenim tablicama pisanim klinastim pismom pronađenim na lokalitetu nesijske prijestolnice Hatuše i reljefnim prikazima. Samo ime je kovanica od dvije protoindoeuropske riječi za zmiju: $*h_1illu$- i $*h_2eng^{(w)}eh_2$-. Porzig, 1930; Beckman, 1982; Katz, 1998.

imena, od kojih su neka bila stvarno nerealna kao ono da je ono vezano za njemačku rijeku Iller, promakla je još jedna mogučnost. Albanska riječ YLL (izgovara se: ill) je u značenju zvijezda, nebesko tijelo, meteorit, zvjezdica je moguće ima isto ili slično etimološko porijeklo kao i ilirsko ime.

U nekim sjevernoalbanskim dijalektima Gheg narječja zvijezda se prevodi kao HYLL, pa se tako dovodi i u etimološku sličnost kao i ime Hil (Ὕλλος; Ὕλᾱς; *Hyllus; Hyllas*). Hil je bio jedan od sinova najvećeg starohelenskog mitološkog junaka Herakla i Dejanire, koji je po starohelenskoj mitologiji povezao Heraklide sa Dorcima, koji su tada prebivali na sjeveru današnje Grčke, te neuspješno pokušavao da zajedno sa svojom braćom dođe do mikenskog trona. Hil je bio i poglavar Doraca, te eponimni rodonačelnik Hileja (*Hylleis*), jednog od dorskih plemena.[146] Po mitologiji njegovi potomci i njegovo pleme su aktivno učestvovali u dorskom osvajanju Peloponeza prikazanom u mitologiji kao povratak Heraklida, koji se kao desio 80 godina nakon pada Iliona u ahajske ruke, tj. na samom kraju XII. st. p. n. e.[147] Prožimanjima i uzajamna preslojavanja helenskog i ilirskog kontinuuma, posebice u ovim ranijim predželjeznodobnim periodima kada ovi etnički kompleksi još uvijek nisu dobili svoju zaokruženu prepoznatljivu i precizan civilizacijski identitet, ne bi trebala da začuđuju. Nadasve je to slučaj na graničnim područijima helenskog, ilirskog i tračkog kontiuuma, pa je još uvijek nejasno jesu li npr. epirski narodi kao Mološani i Haonci helenizirani Iliri ili ne, gdje je moguće svrstati Makedonce, Peonce, Pelagonce, Agrijane. Još uvijek se nudi premalo podataka, a oni sa kojima se raspolaže su nedorečeni, fragmentarni, a moderna i postomoderna historiografija je često opterećena po ovim pitanjima sa predubjeđenjima političkih i nacionalnih agendi. Razlog tih nejasnoća je razumljivo ako se ima u vidu da su i ilirski, i helenski i trački kontiuumi proizašli, bolje reći diferencirali, se skoro u isto vrijeme iz jedinstvenog indoeuropskog kontiuuma. Radi te srodnosti i zajednice dodira tih kontiuuma su bile nekada i kao neki prelazni elementi.

Dorsko kretanje prema krajnjem jugu Balkanskog poluotoka, i zauzimanje Peloponeza te potčinjavanje starosjedilačkih paleogrčkih i pelaških zajednica je bilo sastavni dio vrlo

---

[146] Na osnovi dosadašnjih podataka iz izvorne građe Dorci su se sastojali od velikog broja plemena, od kojih se tri plemena Hileji, te Pamfili (*Pamphyli*) i Dimani (*Dymanes*) pojavljuju u većini dorskih polisa i zajednica. Druga dorska plemena su npr. *Archelaoi, Hyrnathioi, Aoreis, Makchidai, Aoreis, Azantioi, Hysminatai, Scheliadai, Aithaleis, Archeia, Diphyloi, Kamiris, Aischeis, Echanoreis, Synameris... etc...* O tome v. *The Cambridge Companion to Archaic Greece,* 2007: 54 - 56.

[147] O Hilu i Heraklidima i njihovom povratku u kontekstu starohelenske mitologije v. Smith W., 1849: II, 386-387; 536; PWRE, 1912, VIII. 1, *col.* 440 - 457; PWRE, 1914, IX. 1, *col.* 123 – 124; Graves, 1966; 1999; 2012 ili bilo koje drugo izdanje „Grčkih mitova“, No. 146: „Heraklova djeca“. O datiranju “povratka Heraklida“ v. *Thucyd*. I, 12; *Paus*. IV, 3, 3.

Herakle je po starohelenskoj mitologiji svoga sina nazvao po rječici Hil, odnosno božanstvu ove rječice koje je bilo sin boginje Gaje. *Paus*. I, 35, 8. U starohelenskoj mitologiji spominje se i *Hylas* / Ὕλας, mladić koji je služio kao pratitelj i sluga Herakla, a nekada i kao ljubavnik. Njega su otele nimfe sa vrela Pegae u maloazijskoj Miziji, koje su se zaljubile u njega.

turbulentnog razdoblja migracije nosilaca žarnih polja – dorske seobe – migracije pomorskih naroda, o čemu govore i historijska vrela i arheološki nalazi. Jedna od kćerki Hila nosila je ime Hilis / *Hyllis.* Po starohelenskoj mitologiji Herakle je imao još jednoga sina Hila, kojega je dobio sa nimfom Melitom.[148] Kada je odrastao, ovaj Hil je vodio feačanske[149] naseljenike u Kronsko more gdje se sa njima nastanio. I taj narod je dobio ime Hileji.[150] Po kontekstu izlaganja u epu Argonautika od Apolonija Rođanina u stihovima IV, 516 - 571 jasno je da se misli da su ti Hileji naseljeni na istočnojadranskoj obali.[151] Ove Hileje, Hiloje ili Hile sa istočnojadranske obale spominje i Pseudo-Skilak u 22. poglavlju svoga Periplusa: Βουλινῶν ὁμοτέρμονες Ὕλλοι. Οὗτοι δέ φασιν Ὕλλον τὸν Ἡρακλέους αὐτοὺς κατοικίσαι· εἰσὶ δὲ βάρβαροι. Κατοικοῦσι δὲ χερρόνησον ὀλίγῳ ἐλάσσω τῆς Πελοποννήσου. („Hiloji, koji graniče sa Bulinima, kažu da su ovdje bili naseljeni od Hila, sina Herakla, ali oni su barbari.[152] Oni naseljavaju poluotok koji je nešto manji od Peloponeza“). Pseudo – Skilakov Periplus ove Hileje još preciznije situira negdje u području današnje središnje Dalmacije i rijeka Krke i Jadra. I u Periegezi od Pseudo – Skimna (405 - 412) se spominju ovi Hileji: ἑξῆς δὲ μεγάλη χερρόνησος Ὑλλική πρὸς τὴν Πελοπόννησόν τι ἐξισουμένη· πόλεις δ' ἐν αὐτῇ φασι πέντε καὶ δέκα Ὕλλους κατοικεῖν,

[148] PWRE, 1914, IX. 1, *col*. 124.

[149] Otok Feačana je Korkira, današnji Krf. Melita (Μελίτη) je bila jedna od najada, kćerka riječnog boga Egeja. Melita je upoznala i zatrudnila sa Heraklom na jezeru na otoku Šeriji, za koji se smatra da je otok Korkira/Krf. Kada je odrastao, Hil je sa saputnicima napustio rodni otok i otišao daleko sjevernije gdje je postao eponim naroda Hileja.

[150] *Apollon. Argon.* IV, 522 – 533.

[151] Apolonije Rođanin (IV, 516 -521) spominje grobove Kadma i Harmonija, koji su prebivali kod Enhelejaca, kod duboke i mračne Ilirske rijeke u području kod Keraunskih planina. Plinije Stariji (III. 143) spominje *civitas* Kerauna sa 24 dekurije (*Cerauni decuriis XXIIII*) u naronitanskom konventu provincije Gornji Ilirik / Dalmacije.Nejasno je na koji način bi se ovi Kerauni mogli povezati sa *Ceraunii montes* i Κεραύνια ὄρη koje spominju Apolonije Rođanin, IV, 519; *Strab.* VII, 5, 8; *Pomp. Mela,* II, 48;*Cass.Dio* L, 9, 2; 12, 2, odnosno sa Plinijevim *Acroceraunio Epiri finitus promunturio* (III, 97); *montes Acroceraunia* (III, 145); *promunturium Acroceraunium* (III, 150); *sinus Acrocerauniis* (IV, 1); *Epiros in universum appellata a Cerauniis incipit montibus* (IV, 2); *in Epiri ora castellum in Acrocerauniis Chimera* (IV, 4); *Acrocerauniis* (IV, 52). Ovaj lokalitet po Pliniju Starijem pripada provinciji Makedoniji, i nalazi se relativno udaljeno od granica Ilirika/Dalmacije, a Kerauni izričito pripadaju provinciji Dalmaciji, znači i Iliriku. A i po smislu teksta Pomponija Mele i Kasija Diona Keraunske planine se nalaze južno od granica provincije Ilirik sa prijelaza era, odnosno vrlo vjerojatno su povezane sa spomenutim Plinijevim lokalitetom. Izgleda da se u ovom slučaju desila jezička podudarnost između jednog ilirskog naroda i jednog ili više lokaliteta na jugu Albanije i krajnjem sjeverozapadu današnje Grčke. Uostalom svi ovi nazivi kriju u sebi grčku riječ za grom, pa je moguće da je do podudarnosti upravo došlo radi ovog razloga, odnosno grčka riječ za grom κεραυνονς (drugo značenje može biti i strijela) upotrijebljena je za imenovanje jednog južnoalbanskog rta i zone oko njega, uključujući i planinsko područje, ali i za imenovanje jednog ilirskog naroda, a da to nije moralo biti direktno povezano. Nazivanje ovog naroda korištenjem navedene grčke riječi sigurno nešto govori i o određenim osobnostima toga naroda, za čije identificiranje je potrebna znatno detaljnija analiza (možda je riječ o religijskim ili zemljopisnim osobnostima).

[152] Znači autor Periplusa, iako po njemu Hiliji/Hileji tvrde da su potomci Herakla, odnosno da su grčkog porijekla, oni su po autoru ipak barbari, tj. ne govore grčki jezik i njegova narjećja, nego govore drugim jezikom, ne pripadaju helenskom etničkom, kulturnom i civilizacijskom kompleksu, nego imaju značajno drugačiju kulturu i pripadaju drugom etničkom kompleksu.

ὄντας Ἕλληνας γένει· τὸν Ἡρακλέους γὰρ Ὕλλον οἰκιστὴν λαβεῖν, ἐκβαρβαρωθῆναι δὲ τούτους τῷ χρόνῳ τοῖς ἔθεσιν ἱστοροῦσι τοῖς τῶν πλησίον, ὥς φασι Τίμαιός τε κἀρατοσθένης.
(“Na redu je veliki Hilički poluotok, nekako jednak Peloponezu. Kažu, da na njemu petnaest gradova nastavaju Hileji, porijeklom Heleni, da su bili uzeli Heraklova sina Hila za predvodnika kod osnivanja naseobina, ali da su se s vremenom pobarbarili, što pokazuju svojim običajima, koji su kao i kod njihovih susjeda. Tako kažu Timej i Eratosten.“).
Hilsko ime na ovom području se sačuvalo dugo i Plinije Stariji (III, 141) spominje da se neposredno južno od Liburnije i rijeke Krke nalazi Diomedov rt ili, kako ga drugi zovu, dugački poluotok Hil, i to sjeverno od Traguriona: *Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, paeninsula Hyllis circuitu C.*[153]

Postojanje dorskog plemena Hileja podstiče na razmišljanje o eventualnoj povezanosti sa za kasnije historijsko doba detektiranom zajednicom koju Plinije Stariji (*NH*, III, 144) naziva *Illyrii proprii / proprie dicti* i smješta na sami jug provincije Gornji Ilirik / Dalmacije. I Pomponije Mela (II, 56) spominje *quos proprie Illyrios vocant*, i smješta ih na isti prostor kao i Plinije Stariji.[154] Za ovu zajednicu, peregrinsku *civitas* u doba Plinija Starijeg (sredina I. st. n. e.), bi se moglo pretpostaviti da je i eponim za sve ono što je bilo nazivano ilirskim imenom. Ali je ovdje moguća i drugačija varijanta, odnosno da *Illyrii proprii / proprie dicti* nisu bili eponim ilirskog etničkog kompleksa, nego da je riječ o obrnutom procesu, tj. da su oni na sebe prenijeli ili zadržali opće etničko ime, kao što je to npr. bilo u slučaju Slovenaca i Slovaka.

Evidentiranje „Ilira u pravom smislu“ u spisima Pomponija Mele i Plinija Starijeg, kao i postojanje dorskog plemena Hileja koje u XII. st. p. n. e. sa područja nekadašnje antičke Makedonije prodire na sami jug Balkana, navodi na pomisao da je u kasno brončano doba postojala određena narodnosna ili plemenska zajednica koja se nazivala ili bila nazivana sa imenskim oblikom koje je poslužilo kao eponim mnogobrojnim kasnijim ilirstvima. U vrijeme velikih kasnobrončanodobnih migracija, ova zajednica bi se rascijepila, pa bi jedan njen dio u okvirima dorske zajednice otišao dalje na jug, u područja rasprostriranja Mikenske civilizacije, dok bi drugi dio ostao u brončanodobnoj postojbini ili se možda, poradi sigurnosti pomjerio prema brdsko – planinskom području današnje sjeverne Albanije. Možda je ona u ranijim periodima zauzimala znatno veće područje na

[153] Hilijsko ime se spominje i kod Tukidida (III, 72; 81) kao ime za jednu od bitnih korkirskih luka (καὶ τὸν Ὑλλαϊκὸν λιμένα εἶχον). Ovu luku spominje i Apolonije Rođanin (IV, 1124 - 1125). Moguće je da se u imenu ove korkirske luke krije ili odnos prema mitološkoj priči o Hilu Feačanskom/Korkirskom ili reminisencija na tradiciju o boravku Liburna i eventualno i Hileja, koji su bili susjedi Liburna, i koji su za vrijeme svoje talasokracije dopirali morskim putevima do Korkire.

[154] O ovim Ilirima u pravom smislu i njihovom značenju za nominiranje ilirskog etničkog kompleksa v. Suić, 1976.

brončanodobnom pojasu u kojem su se ukrštale različite etničke i kulturološke tendencije, a koje bi se u do početka željeznog doba izdiferencirale bilo u helenski etnokulturni kompleks koji bi se preobrazio u helensku civilizaciju i ilirski etnički kompleks koji je ostao na nižim razvojnim predcivilizacijskim kulturološkim nivoima. Dok bi se Hileji utopili u helenstvo, oni poznati kasnije kao „Iliri u pravom smislu" bi bili ne samo sastavnica, nego i eponim ilirskog etničkog kompleksa. Razvijeniji Heleni bi onda za pojmovno nominiranje, u smislu *pars pro toto,* za sve narode, plemena, zajednice, politije, sa sličnim govorima i običajima, a koja bi u odnosu na helenski svijet bila situirana u sjeverozapadnom pravcu, upotrijebili ime one zajednice iz toga susjednog etničkog kompleksa koja bi im bila najbliža, najpoznatija ili sa kojom su imali nekada značajnije interakcije.Pošto su Heleni stvorili veliku civilizaciju, demijurga zapadne civilizacije, samim tim se to ilirsko imensko određenje za taj etnički kompleks proširilo cijelim tadašnjim poznatim svijetom, a sukladno tome i današnjim svijetom.

Potvrdu postojanja specifične plemenske i narodnosne zajednice koja bi nosila ime koje bi poslužila kasnije kao skupni naziv za cijeli jedan željeznodobni etnički kompleks, dokazivao bi i već citirani podatak III, 5, 4 iz Pseudo-Apolodorove Biblioteke, u kojem se vidi ta razdvojenost i sukobljavanje Ilira i Enhelejaca. Ovi Iliri iz Biblioteke bi u ovom slučaju bili oni na koje bi se mogao primijeniti naziv „Iliri u pravom smislu", posebno jer su ovi bili susjedni Enhelejaca u historijskom dobu.

Hileji, koji se spominju na području današnje središnje Dalmacije, unose neke nove pretpostavljene mogućnosti. Prva je da su oni bili dio te jedinstvene zajednice, i u neko vrijeme (možda baš u turbulentnom vremenu migracija iz kasnobrončanom dobu) su se odvojili od cjeline i otišli dalje prema sjeverozapadu. Druga, zanimljivija mogućnost je da je zajednica čije je ime poslužilo kao eponimsko ili nukleitsko za ilirski etnički kompleks u željeznom dobu, bila ustvari u brončano doba situirana upravo na ovom sjeverozapadnom dijelu Balkanskom poluotoka, i da su se onda neke njene skupine iz pravca današnje Dalmacije kretale južnim pravcem, prema razvijenijim i bogatijim oblastima. Pa bi, u tom slučaju, jedna skupina ostala u području neposredno južno od Skadarskog jezera i to bi bili kasniji „Iliri u pravom smislu", a neki bi otišli još južnije, utopili se u dorsku zajednicu i u XII. st. p. n. e. kao već asimilirani Dorci učestvovali u invaziji na Peloponez. Po ovoj mogućnosti, Hileji iz središnje Dalmacije bi bili ti od kojih bi se razvili „Iliri u pravom smislu", i stvarni eponim ilirskog etničkog kompleksa.

Ova druga teza/mogućnosti bi imala smisla, imajući u vidu da se inače ilirske zajednice, uslijed domino efekta, pomiću prema jugu i jugoistoku, upravo u ovom periodu seobe nosilaca žarnih polja i kasnije. Tako se nositelji Glasinačke kulture iz jugoistočne Bosne šire se po kalinovačkom platou, arealima istočne Hercegovine, Crne Gore, Donje Neretve i primorja, sjeverne Albanije. Tamo se spajaju, miješaju i simbioziraju sa inače etnički istim ili srodnim stanovništvom. I u starijem željeznom dobu bi se na glasinačkom području i

jugoistočnoj Bosni profilirali Autarijati, a u drugim oblastima gdje je prodrla Glasinačka kultura u željezno doba bi se profilirali Ardijejci, Daorsi, Plereji, Dokleati, Labeati, Partheni, Taulanti i cijeli niz drugih naroda. Moguće je da su i neke protoilirske grupe porijeklom sa prostora rasprostiranja glasinačke kulturne grupe kasnog brončanog doba učestvovale i u seobi u znatno udaljenije zemlje, uklopivši se u šire etničke pokrete, poznate kao «egejska seoba». Ovaj migracioni pokret sa centrom u jugoistočnoj Bosni sigurno objašnjava činjenicu da se u XI. st. p. n. e. smanjuje broj tumula na ovom području.[155] I Taulanti iz područja sjeverno od rijeke Drima spustili u istočnojonsko primorje, u zaleđe helenskih apoikija Epidamnosa i Apolonije. Enhelejci su izgleda bili naseljeni u zoni Bokokotorskog zaliva, a onda su se spustili znatno južnije prema Epiru i Makedoniji. Ustvari, područje današnje središnje i južne Albanije je moguće bilo ilirizirano tek uslijed doseljavanja sa sjevera u vremenu od kasnog brončanog doba do starijeg željeznog doba. I zato nije nemoguće pomislisti da je i iz današnje središnje Dalmacije išla jedna seobena linija prema jugoistoku, pa se račvajući i dalje u područje današnje Albanije i Grčke.

Ako bi ovi Hileji iz današnje središnje Dalmacije bili eponim ili nukleus ilirskog etničkog imena,[156] kompleksa i kontinuuma, onda bi se moglo sa pravom u ilirsku *origines*

---

[155] Čović, 1983: 416, 418, 430; 432; Čović 1983: 430; 432; Arheološki Leksikon BiH, Tom I, 1988: 78. Depopulacija izazvana etnokulturnom ekspanzijom u okolna područja ipak nije izazvala dugoročne posljedice koje bi mogle ugroziti kontinuiranu kulturnu egzistenciju na prostoru jugoistočne Bosne. Jedan dio autohtonog stanovništva je vjerojatno bez radikalnih poremećaja unutarnje društvene strukture svojih zajednica nastavio kontinuirano živjeti na matičnom teritoriju. Odlazak viška ili dijela stanovništva ne mora za sobom uvijek kao posljedicu vući i nagli preobražaj strukture zajednica iz kojih to stanovništvo potiče, Uostalom već za X. st. p. n. e., a posebno za IX. st. p. n. e., a na osnovu ponovnog povećanja broja tumula, može se primijetiti demografska obnova populacije koja je ostala živjeti na terenu jugoistočne Bosne.

[156] Hahn, 1853: I, 231 : „Illyrien. — Illyrii, lllyrici Ιλλυριοιν und Ιλλυρινß das Land Illyricum, Illyria undΙλλυριν ß. Ueber die Ableitung des Namens stellen wir drei Conjecturen auf, ohne uns für eine entscheiden zu können. 1) Derselbe ist aus den in der dardanisehen Stammtafel figurirenden Heroennamen Ilos und Lyros zusammengesetzt, worüber mehr unter der Rubrik Dardaner Nr. 9. 2) Er kommt von dem griechischen thiv Schlamm, was für die den Griechen zunächst gelo-gene aus angeschlämmtem Boden bestehende illyrische Kostenebene eine sehr entsprechende Bezeichnung wäre. 3) Er wird als ein altillyrisches Wort behandelt und ergibt dann nach der albanesischen Formenlehre tosk. Ιλλ–εριναgeg. Ιλλ–ενινα indem das lateinische und griechische y in g übergeht, so dass deutsch Illerei zu übersetzen wäre. Zur Annahme dieses Ueberganges ermuntert namentlich die altlateinische Form Illyrica und lllurios für Illyrica und Illyrios; denn diese Form entspricht genaudem neugriech. Τζαμουρjà und Λαπουρjà das albanesisehe Τσαμεριν–α und Λjabενριν–α tosk., undΤσαμενιν–α und Λjabενιν–α geg.; der Stamm der gefundenen Form wäre demnach Ill. Nun findet sich aber auf einer Inschrift aus Augustur Zeiten auch die Form Hillyrici und diese Beweglichkeit der Aspiration des Anlautes ist auch eine Eigenthümlichkeit der albanesisehen Sprache, s. Gramm. §. 3, Nr. 53. Man bedenke nun, wie man im Albanesischen in vielen Wörtern willkürlich ioder ü sprechen kann, Gramm. §. 3, Nr. 13; wie im Neugriechischen u durchaus wie i ausgesprochen wird, so dass der ü-Laut hier ganz verschwunden ist, wie im altäolischen Dialekte sich Belege zu diesem Wechsel finden. — Der Genius der albanesischen Sprache würde es demnach erlauben, Hyll = III zu setzen ; dies ergäbe dann mit gegiseher Endung die FormΥλλενι–α und dieser entspräche der von Skylax angeführten FormΥλλινοὶwelche Hyllos, den Sohn des Herakles, zu ihrem Stammheros haben. Dass aber Skylax neben dieser Form für das gesammte Volk die Form’Ιλλυνριοιbraucht, scheint uns keineswegs bedenklich, wenn wir annehmen, dass schon zu seiner Zeit die Griechen mit der unaspirirten alttoskischen oder epirotisehen Form das gesammte Land bezeichneten, und er im Norden einen einzelnen Stamm, der vielleicht im Besitzdes Heiligthums des Nationalheros sich vorzugsweise

mitologiju uvrstiti i priča o Hilu, sinu Herakla i Melite, koju u stihovima iznosi Apolonije Rođanin u Argonautici (IV, 522 - 551). Mitologija o Heraklovom sinu Hilu i njegovom naseljavanju u središnjoj Dalmaciji vrlo je moguće rezultat postojanja helenske apoikije Herakleje, koju Pseudo-Skilak (22) lokalizira upravo u blizini srednjodalmatinskih Hileja.[157] Postojanje ove apoikije potvrđuje velika količina pronađenih kovanica. Zbog jezičke sličnosti, stari Heleni su, u skladu sa svojom poslovičnom sklonosti da uvezuju strani svijet, sa kojim bi stupali u kontakt, u svoju mitološku prošlost.

U razmatranju tematike o ilirskim origines, posebice kada je u svezi sa pitanjem ilirskog imena i njegovog širenja sa specifičnog naroda, plemena, zajednice na cijeli jedan etnički kompleks, potrebno bi bilo spomenuti još jedan model, do danas potpuno neprimjenjivan u ilirologiji a koji je u potpunosti drugačiji od modela po kojem je postojao specifični narod po kojem su onda stranci, u konkretnom slučaju Heleni, nazvali kasnije cijeli jedan etnički kompleks. Taj drugačiji model zasnivao bi se na komparaciji sa već dokazanim iskustvom italskih zajednica, konkretno italičke sabelske skupine, te sa italičkim običajem „svetoga proljeća“ (*ver sacrum*) koje je praćeno sa iseljavanjem dijela populacije koje bi tražilo nova područja za naseljavanje. Umbro – sabelska skupina je uspjela u toku starijeg željeznog doba ostvariti svoju etničku, identitetsku, političku i jezičku dominaciju nad većim dijelom središnje i južne Italije koristeći upravo ovaj model širenja. Strabon ovaj model u podatku V, 3, 1 svoje Geografije, opisujući sabinjansku zemlju, na vrlo jednostavan i precizan način izlaže: ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι καὶ αὐτόχθονες: τούτων δ᾽ ἄποικοι Πικεντῖνοί τε καὶ Σαυνῖται, τούτων δὲ Λευκανοί, τούτων δὲ Βρέττιοι.
(„Sabinjani su ne samo veoma drevna rasa, nego su također domorodci, i Picentini i Samniti su kolonisti od Sabinjani, i Lukanci od Samnita i Bruti od Lukanaca.“).
Znači, Sabeli, tj. Sabinjani, inače apeninski gorštački element, su bili vrelo iz kojega su krenule migracije prema unutrašnjosti apeninskog gorja i od kojih su nastali Picentini i Samniti. Opet su od Samnita krenule skupine prema južnoitalijanskoj obali od kojih su nastali Kampanci i Lukanci, a od Lukanaca prema vrhu italijanske čizme je krenula nova migracija od koje su nastali Bruti. Naravno, ovo ne znači da je ranije stanovništvo (uključujući i dio helenskih naseljenika u Kampaniji i južnoj Italiji) u potpunosti istjerano ili istrebljeno, može se reći da je ono preslojeno i da mu je u većoj ili manjoj mjeri promijenjen identitetski kod, pa je i jezički asimiliran. Ne bi trebalo odbaciti ni mogučnost da se nešto slično dešavalo i među planincima sa druge strane Jadranskog i Jonskog mora. Možda je iz one izvorne zajednice koja je nosila ime koje je bilo kasnije iskorišteno za cijeli jedan etnički kompleks isto tako tekao niz migracija i podmigracija koji su na kraju doveli do

nach diesem nannte, nach der altgegischen oder illyrischen Form aufgeführt habe. Wir legen nun den Männern vom Fache folgende Zusammenstellung zur näheren Prüfung vor.“ Po Kaljanac, 2009: 48 : „Potrebno je napomenuti da je J. G. v. Hahn smatrao da su imena `Υλλεις i `Υλλυριοι etimološki povezana, te bi prema njemu najstariji potvrđeni oblik ilirskog imena glasio `Υλλυριοι, Hilurii i hiluricus.“

[157] O ovoj Herakleji v. Novak, 1961: 155-161; Kaljanac, 2009: 48.

širenja ilirskog etničkog kompleksa (uključujući i jezik) na jedno široko područje Zapadnog Balkana i panonskog bazena. Po ovom pretpostavljenom modelu ti izvorni Iliri bi nastali u toku brončanog doba, negdje na dinarskom masivu, i odatle bi pojedini dijelovi migrirali u okolna područja. Onda bi se ti dijelovi emancipirali u specifične zajednice i narode, pa bi onda i njihovi pojedinački dijelovi dalje migrirali i formirali nove zajednice. I na kraju bi do starijeg željeznog doba tim sukcesivnim migracijama pokrili Dinaride, istočnu jadransku i jonsku obale, dijelove panonskog bazena, pa i dijelove jugoistočne Italije. Svaka nova zajednica bi dobila novo ime, ali bi se ilirsko ime zadržalo kao skupno ime, bez obzira da li bi ga te nove zajednice uopće više koristile, jer bi ih njihovi susjedi smatrali i nadalje sastavnicima izvornih Ilira, kao što je to bio slučaj uostalom i sa Sabelima i njihovim izvedenicima (npr. Samniti, Picentini, Kampanci, Lukanci, Bruti). Kao gorštačkom stanovništvu sa polunomadskim, metastazičkim načinom života, takav tip migracija bi bio inače svojstven, i faktički se ponavlja u nekim cikličkim razdobljima. Da nije nerealan ovakav model dokazivalo bi upravo to da se na ilirsko / hilirsko / hilejsko ime u smislu specifičnih zajednica (naroda ili plemena) nalazi do danas poznato u već spomenuta tri različita konteksta. Ovim migracijama ranije, bez obzira da li je ono bilo neindoeuropsko ili indoeuropsko, stanovništvo ne bi bilo istrebljeno niti u potpunosti istjerano, nego bi bilo samo preslojeno, apsorbirano u identitetske kodove novonastalih zajednica, odnosno ilirizirano.

Kada se već razmatra eventualno etimološko i drugo porijeklo ilirskog imena nije za odmet ni spomenuti epigrafski spomenik *CIL* III, 1741 iz Cavtata. Iz vremena namjesnika Publija Kornelija Dolabele.[158] Ovaj epigrafski spomenik ima vrlo dugu historiju istraživanja. Natpis je izvorno isklesan u devet redaka, ali je vremenom pretrpio oštećenja te je ostalo sačuvano samo pet prvih redaka, dok su izgubljeni oni za nas najzanimljiviji redovi u kojima se navodno spominjao oficijelni naziv Provincije Dalmacije i to u interesantnom obliku PROVINCIA HILLYRICVM SVPERIOR.[159] Pošto je ovaj dio natpisa nedostupan, teško je vršiti neka zaključivanja, iako ne bi trebalo po defaultu odbaciti da je moguće postojao oblik iliričkog imena koji se odnosio i na provinciju, i sa početnim suglasnikom H, posebice jer postoji još eventualni dokaz o ilirskom imenu sa početnim suglasnikom H. U Hardomilju kod Ljubuškog je pronađen fragment epigrafskog spomenika (ulomak žrtvenika) na kojem se spominje (T)ERRAE HILLYRIC(AE), odnosno personificirano božanstvo/boginja provincije Ilirik.[160]

U skladu sa ovim podacima, sasvim je moguća opcija da se etimološko porijeklo ilirskog imena može tražiti u zajedničkom porijeklu sa albanskom riječi YLL / HYLL. Ne bi bilo

[158] EDCS: http://oracle-vm.ku-eichstaett.de:8888/epigr/epiergebnis_en; EDH: http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/EDH/inschrift/026403

[159] O ovom natpisu v. Mesihović, 2014A: 72 - 73 (sa odgovarajućim popisom literature u fusnoti 200 na str. 72).

[160] Imamović, 1977, 183-184; 416-417 sl. 185.

ništa neobično da je taj etimološki predak bila riječ koja je pojmovno označavala sunce, kao najbližu i najvidljiviju zvijezdu i za tadašnje ljude i njihov nivo znanja i poimanja i najveće i najvažnije nebesko tijelo. Kult sunca je inače, kao i kod niza drugih ljudskih zajednica, bio prisutan i kod ilirskih zajednica.[161] Sudeći po nalazima materijalne kulture (npr. nalazi svastika, trikvetruma kao prikaza na metalnim predmetima, te čuvena glasinačka kultna kolica koje vuku po nebu barske ptice), posebice je bila vrlo izražena u okvirima razvoja Glasinačke kulture, koja je nedvojbeno najvažnija i brončanodobna i željeznodobna kultura za populacije koje možemo smatrati bilo protoilirskim bilo kasnije ilirskim. YLL / HYLL ima zanimljivu etimološku povezanost i sa albanskom riječi HYJ / HYJNI u značenju „božanstvo, bog“.[162] U tome kontekstu je indikativna veza sa helenskim božanstvom sunca Helijem (Ἥλιος; *Helius*; Ἠέλιος).

I na osnovu svega navedenog, vrlo je vjerojatno da se ilirsko ime izvorno odnosilo na jednu određenu zajednicu (pleme ili narod) i koje je bilo eponim ili nukleus za onaj kompleks naroda, plemena, zajednica, politija koje su imale značajne i jasno identitetski zajedničke spojnice i nazivnike kao što su srodnost ili sličnost u jeziku (jezicima, narječjima, dijalektima), nivou općekulturološkog razvitka, fizičkom izgledu, običajima, teritoriji, mentalitetu, shvatanjima, načinu života i eventualno porijeklu (bilo stvarnom, genetičkom i etničkom ili samo mitološkom i tradicijskom). Ti zajedničko elementi bi bili prepoznati od strane prvo Grka, a onda i Rimljana koji bi ilirsko ime proširili na cijeli taj kompleks. Po ovoj aksiomi može se pretpostaviti postojanje jedne etničke, lingvističke i teritorijalne zajednice za koju se u smislu normativnog određenja njihovog identiteta od strane drugih (poglavito Helena i kasnije Rimljana) koristilo „ilirsko“ ime. Zatim se preko helenskog svijeta i Rimske države, „ilirsko ime“ za etnički, kulturni i teritorijalni kompleks na istočnom Jadranu i njegovoj kontinentalnoj unutrašnjosti raširilo po euromediteranskim prostorima.[163] Naravno, kao svaki složeni etnokulturni i populaciono – teritorijalno

[161] O pretpostavljenom kultu sunca kod Ilira v. Stipčević, 1989: 145 – 149; 152 (uključujući i bogatu literaturu koja govori o ovom pitanju navedenu u fusnotama).

[162] O etimologiji riječi yll/hyll i hyj v. Orel, 1998: 153; 518.

[163] Postavlja se pitanje da li je ovo ime korišteno i od strane samih Ilira za bilo koje opće identitetsko određenje. Da bi se uopće i pokušalo analitički znanstveno odgovoriti na to pitanje, mora se prvo dati odgovor na jedno drugo pitanje: Da li je uopće postojala neka svijest o sebi onih, makar i u nekim rudimentarnim ili segmentiranim oblicima i formama, koje Heleni i Rimljani nazivaju generičkim terminom Iliri. Na osnovi do danas poznate, dostupne i obrađene izvorne građe, ali koja je nažalost dosta oskudna, sadržajno siromašna i fragmentirana, ne bi se pod navedenim okolnostima i uvjetima moglo tvrditi da je do uspostave augustovske provincije Ilirike, postojala neka svijest o bilo kakvom zajedničkom identitetu u širim okvirima. Moguće je da kod nekih pojedinaca i nekih skupina (možda određenih elita i vladajućih struktura), sa većim nivoom znanja i rasuđivanja ili samo sa većim iskustvom i poznavanjem bliže i šire okoline, postojala i ta svijest, ali je teško pretpostaviti da je ona bila i približna helenskom, rimskom pa čak ni općeitalskom (od identitetske djelatnosti Apija Klaudija Ceka - *Appius Claudius Caecus* - o njemu v. Smith, 1867, I: 767 – 768; PWRE, 1899, III. 2, *col*. 2681 – 2685, ovaj identitet je zanimljiv jer se razvija na osnovi pripadnosti jednoj specifičnoj teritoriji → italijanskom poluotoku, pa je samim tim bio vrlo heterogen po jezicima, kulturi i *origines* njegovih sastavnica) ili galskom identitetu. Međutim, izuzev možda kraljevstva kojim su vladali Agronidi, za sada ne postoje

kompleks, i „ilirski svijet“ je imao svoje prepoznatljive povijesne, kulturološke pa i jezično – dijalektalne sastavnice – komponente koje su baštinile izvjesne razvojne specifičnosti.[164]

naznake da je u okvirima ilirskih naroda, politija i drugih narodnosnih i političkih fenomena bila jasnije prisutna svijest o bilo čemu zajedničkom. Uostalom za vrijeme Oktavijanove kampanje od 35. do 33. god. p. n. e., izgleda da uopće nema zajedničkog otpora domorodaca invaziji rimskih trupa u unutrašnjost Ilirije, nego se svaki narod i svaka zajednica u većini slučajeva brani i ratuje sama. I tada su partikularizirani identiteti bili dominantni u svijesti ilirskih domorodaca. Sa uspostavom jedinstvene provincije Ilirik za vrijeme Oktavijana Augusta pitanje postojanja ili razvijanja zajedničkog ilirskog identiteta dobija jednu sasvim novu dimenziju, koja je nastala uslijed ujedinjavanja do tada partikularnih domorodačkih naroda u jednu političku i teritorijalno – upravnu cjelinu pod imenom Ilirik.

[164] Za sada bi se mogle diferencirati i prepoznati tri glavne sub-etnokulturne i teritorijalne komponente; 1. istočna koja je nedvosmisleno ilirska, 2. zapadna ili središnjo bosansko-dalmatinski kompleks koji je prelazan prema panonskom bazenu i 3. sjeverna ili panonska koja je bila preslojena i prilično modificirana (posebno u kulturnom pogledu) od strane nosilaca kulture „žarnih polja“. Općenito o ilirskom etnokulturnom kompleksu v. Mesihović, 2014 B: Autarijati, 10 – 18; 62 – 90; Dezitijati, 15 – 23; 79 – 145. O komponentama ilirskog etnokulturnog kompleksa v. Mesihović, 2014 B: Autarijati, 14; 55, fus. 146; 86; 92; 99 – 101; 148; 297; Dezitijati, 16, fus. 6; 19; 23; 87 – 88; 90; 94, fus. 2; 105; 115 – 116; 120; 129; 131 – 133; 135 – 138; 199; 237, fus. 80; 316; 422; 615; 832, fus. 8; 993.

Y DNA

Stanovništvo koje danas prebiva na „ilirskom prostoru“ i ima status državljana zemalja koje pokrivaju taj prostor u sebi mora u sebi nositi u određenoj mjeri i genetičko nasljeđe populacija koje su pripadale ilirskom etničkom kompleksu. Pošto je riječ o patrijahalnim i patrilinearnim zajednicama, jedan od lakših metoda detektiranja eventualnog i genetskog porijekla jeste promatranje Y-DNA haplogrupa. Na osnovi dosadašnjih genetičko – genealoških istraživanja sljedeće Y-DNA haplogrupe prelaze 10% unutar populacija koje danas potiću sa područja „ilirskih zemalja“ :

1. I2a1
2. R1a1
3. R1b
4. E V13
5. G2a
6. J1

Intenziteti njihove zastupljenosti u pojedinim zemljama ilirskog prostora i unutar njihovih modernih nacija variraju, ali ne u nekim radikalnim omjerima. I2a1 je podgrupa Y-DNA haplogrupe I, koja je evoluirala u Europi u kasnom paleolitiku i pripada nositeljima orinjačke kulture. I2a1 je danas iznimno dominantna na dinarskom području i njen intenzitet opada kako se kreće prema sjeveru i istoku. R1a1 i R1b potiću iz Y-DNA haplogrupe R1 koja je nastala negdje na centralnoazijskom i sibirskom platou, odakle su njeni nositelji u kasnom paleolitiku prodrli u istočnu Europu. Oni su došli nakon orinjačkih I nositelja. R1b se raširila po središnjoj, zapadnoj i jugoistočnoj Europi u toku kretanja nositelja eneolitičkih i brončanodobnih kultura, dok se nositeljima R1a prispisuju prvo u eneolitiku i brončanom dobu kretanje više prema istoku i jugoistoku, a zatim, znatno kasnije, i seoba slavenskih govornika po središnjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi. I R1b i R1a se mogu smatrati odgovornim za indoeuropeizaciju Europe, središnje Azije, iranskog platoa i sjevernog dijela Indijskog potkontinenta. U „ilirskim zemljama“ intenzitet R1a se smanjuje kako se ide prema jugu i zapadu. E V13 je evoluirala iz E1b1b i to na prostorima jugoistočne Europe, u postpleistocenskim periodima, da bi se naglo razvila u neolitiku i posebno brončanom dobu. Dominatna je na južno-jadranskim otocima, te kako se ide prema jugoistoku i jugu „ilirskih zemalja. “Ova grupe je dominantna i u Grčkoj, posebice Tesaliji i Peloponezu, pa njeno prisustvo u „ilirskim zemljama“ je moguće dvojako: i preko autohtonosti i preko znatno kasnije grčke kolonizacije na ilirskim obalama Jonskog i Jadranskog mora. Vrlo je interesantan podatak da je najkasniji zajednički predak E V13 živio na Balkanu u brončano doba i to u periodu u koji helenska mitografija datira dolazak

Kadma. Nositelji G2a su u jugoistočnu Europu i općenito europski kontinent došli iz pravca Bliskog i Srednjeg istoka i kao nositelji neolitičke proizvodnje. Nositelji JI su vjerojatno u jugoistočnu Europu došli isto u neolitičko doba i to preko Anadolije. U nekom općem kontekstu bi se moglo tvrditi da su današnji stanovnici „ilirskih zemalja“ u znatnom udjelu direktni potomci naroda i zajednica koje su se u izvorima nazivale ilirskim u bilo kojem vidu.[165]

Ali da bi se po pitanju odnosa genetičkog razvitka dinarskih i panonskih populacija u željeznom dobu i postmoderni mogli donositi egzaktniji i precizniji zaključci potrebno je dobiti genetske podatke iz raspoloživih bioloških ostataka željeznodobnih stanovnika dinarskog masiva i panonskog bazena. Trenutno se najvažniji takvi ostatci nalaze u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Riječ je o kompletnom kosturu iz Donje Doline i većoj skupini lobanja sa nalazišta koja su pripadala Glasinačkoj kulturi. Nadati se da će se uskoro steći uvjeti kako bi ovi biološki ostatci mogli biti DNA testirani, kako bi se dobio uvid u njihovu Y-DNA haplogrupu, MtDNA haplogrupu i autosomal DNA.

[165] Marjanović – Primorac – Mesihović, 2019.

Skraćenice

ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*
EDCS	Epigraphik - Datenbank Clauss / Slaby
EDH	Epigraphic Datenbank Heidelberg
FGH	*Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Wilhelm Ludwig Müller, *Vol. I – V*, 1841 – 1884.
FGrH[166]	Die Fragmente der griechischen Historiker
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, danas HAZU = hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
LCL	The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press
MH	Matica Hrvatska, Zagreb
MS	Matica Srpska, Novi Sad
N.S.	Nova serija GZM od 1945 sv. I - VIII; od sv. IX (1954 god.) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
PJZ	Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom I - V, glavni urednik Alojz Benac, Sarajevo: ANUBiH, CBI

166 "Die Fragmente der griechischen Historiker" (Fragmenti grčkih historičara) je edicija starohelenskih historičara čija djela su izgubljena, ali su od njih sačuvani određeni fragmenti ili sažetci. Autor edicije je klasični filolog Felix Jacoby, i to uglavnom na temelju ranijeg djela *Fragmenta Historicorum Graecorum*, kojeg je u periodu od 1841. do 1873. godina objavljivao Karl Wilhelm Ludwig Müller. Jacoby je svoje monumentalno djelo započeo 1923. god. i na njemu je radio sve do smrti 1959. god. Čitav je projekat bio podijeljen na pet dijelova, od kojih su objavljena samo prva tri. Prvi je obuhvatao mitografe i najstarije antičke historičare (autori 1–63), drugi dio historičare u užem smislu riječi (autori 64–856), a treći dio autobiografe, lokalne historije i djela o stranim zemljama (autori 262–856). Ta tri dijela objavljena su u ukupno 15 tomova. Četvrti deo (biografija i antikvarska književnost) i peti dio (historijska geografija) nikad nisu napisani. Taj zadatak danas pokušava da obavi grupa urednika (*Die Fragmente der griechischen Historiker. Continued*). *Brill's New Jacoby* (BNJ) objavljuje se na Internetu i daje engleski prevod fragmenata.

PWRE[167]	Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
ŽA	Živa antika, Skoplje

[167] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. god. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung (“Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu“) čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni do 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neki članci s obzirom na dužinu mogu se smatrati i manjim monografijama. Pojedini članci su bili izdati i samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. god. je izlazilo skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly“). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly“), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije kao i staroorijentalnim kulturama i egipatskom kulturom kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje. Specifikum za projekat Novog Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanja antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a daljih (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Izdanja izvora/vrela

Alkman 2007.: *Lyra Graeca I - II,* J. M. Edmonds, Wildside Press

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars,* http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12,* Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi*, Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.

Apijan 2005.: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52 – 81

Apolonije Rođanin 2009.: *Apollonius Rhodius, Argonautica,*Race, William H., LCL.

August, Res Gestae 1955.: *Res Gestae Divi Augusti*, Frederick W. Shipley, LCL.

August 2000.: *Dela božanskog Avgusta*, Snežana Ferjančić, Beograd.

August 2007.: *Djela božanskog Augusta*, Robert Matijašić, Biblioteka Latina&Graeca knjiga LVIII, Zagreb.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona.: *Ciceron, Govor protiv Lucija Kornelija Pisona*, www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. *M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero,* C. D. Yonge, B. A. London. George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.

Ciceron, *Oratio de haruspicum responso*.: *Ciceron, Oratio de haruspicum response* www.thelatinlibrary.com i www.perseus.tufts.edu, bazirano na ed. M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Ciceron 1829.: *Marcus Tullius Cicero, The Republic of Cicero*, G. W. Featherstonhaugh, New York : G.& C. Carvill.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron 1853.: *Treatises of M. T. Cicero, The Nature of the Gods, On Divination, On Fate, On the Republic, On the Laws, And on Standing for the Consulship,* C.D. Yonge, London : Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Ciceron, 1891.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron, 1903.: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, C. D. Yonge, London. George Bell & Sons.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908 - 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1913.: *On Duties,*Miller, Walter, LCL.

Ciceron 1914.: *On Ends*,Rackham, H., LCL.

Ciceron 1923.: *On Old Age. On Friendship. On Divination,* W. A. Falconer, LCL.

Ciceron 1923.: *Pro Archia. Post Reditum in Senatu. Post Reditum ad Quirites. De Domo Sua. De Haruspicum Responsis. Pro Plancio,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1927.: *Tusculan Disputations*, King, J. E., LCL.

Ciceron 1927.: *Pro Lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis Reo*, Hodge, H. Grose, LCL.

Ciceron 1928.: *The Verrine Orations, Volume I: Against Caecilius. Against Verres, Part 1; Part 2, Books 1-2,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1928.: *On the Republic. On the Laws,* Clinton Walker Keyes,LCL.

Ciceron 1930.: *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*, Freese, J. H., LCL.

Ciceron 1931.: *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro,*Watts, N. H., LCL.

Ciceron 1933.: *On the Nature of the Gods. Academics*, Rackham, H., LCL.

Ciceron 1935.: Cicero, *The Verrine Orations, Volume II: Against Verres, Part 2, Books 3-5,* Greenwood, L. H. G., LCL.

Ciceron 1939.: *Brutus. Orator*, G. L. Hendrickson - H. M. Hubbell, LCL.

Ciceron 1942.: *On the Orator: Book 3. On Fate. Stoic Paradoxes. On the Divisions of Oratory* H. Rackham, LCL.

Ciceron 1948.: *On the Oratorbook 1 - 2*, E. W. Sutton - H. Rackham, LCL.

Ciceron 1949.: *Cicero, On Invention. The Best Kind of Orator. Topics*, Hubbell, H. M., LCL.

Ciceron 1954 .: *Cicero, Rhetorica ad Herennium*, Caplan, Harry, LCL.

Ciceron 1955.: Ciceron: *O dužnostima,* III, Vasilije Tomović, Beograd : Kultura.

Ciceron 1958.: *Pro Caelio. De Provinciis Consularibus. Pro Balbo* R. Gardner, LCL.

Ciceron 1958.: *Cicero, Pro Sestio. In Vatinium*, Gardner, R.LCL.

Ciceron 1961.: *Cicero : De Re Publica, De Legibus*, Clinton Walker Keyes, LCL.

Ciceron, 1976.: *Cicero, In Catilinam 1-4. Pro Murena. Pro Sulla. Pro Flacco*, Macdonald, C., LCL.

Ciceron 1987.: *Ciceron, Filozofski spisi (Lelije ili razgovor o prijateljstvu, O starosti, O dužnostima, Scipionov san),* Branko Gavela – Vasilije Tomović, MS.

Ciceron 1998.: *Marko Tulije Ciceron, Beseda za Milona*, Vojin Nedeljković, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III*,D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Marko Tulije Ciceron, O Govorniku,* MH.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, Besede*, Beograd : Mono & Manana.

Ciceron 2004.: *Marko Tulije Ciceron, O Prijateljstvu,* Grigorije Lazić, Čigoja.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1*, Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 1-6,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2010.: *Cicero, Orations, Philippics 7-14*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2*,Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević , Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Druga Filipika protiv Marka Antonija, Boris Pendelj*, Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3,* Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić , Fedon.

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32*, Walton Francis R., LCL.

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.

Dionizije Putnik 1828.: *Dionysius Periegetes : graece et latine, cum vetustis commentariis et interpretationibus*, Lipsia : Weidmann.

Dionizije Putnik 1861.: *Geographi Graeci minores, tome 2*, Karl Müller, Paris, Didot, 103 – 176

Dionizije Putnik 2014.: *Dionysius Periegetes, Description of the Known World With Introduction, Text, Translation, and Commentary*, J. L. Lightfoot, Oxford University Press

Grčko lirsko pjesništvo, 1982, *Greek Lyric, Volume I: Sappho and Alcaeus*, Campbell, David A., LCL.

Grčko lirsko pjesništvo, 1988, *Greek Lyric, Volume II: Anacreon, Anacreontea, Choral Lyric from Olympus to Alcman*, Campbell, David A., LCL.

Grčko lirsko pjesništvo, 1991, *Greek Lyric, Volume III: Stesichorus, Ibycus, Simonides, and Others*, Campbell, David A., LCL.

Grčko lirsko pjesništvo, 1992, *Greek Lyric, Volume IV: Bacchylides, Corinna, and Others*, Campbell, David A., LCL.

Grčko lirsko pjesništvo, 1993, *Greek Lyric, Volume V: The New School of Poetry and Anonymous Songs and Hymns*, Campbell, David A., LCL.

Euripid, 1995.: *Children of Heracles. Hippolytus. Andromache. Hecuba*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 1998.: *Suppliant Women. Electra. Heracles*,Kovacs, David, LCL.

Euripid, 1999.: *Trojan Women. Iphigenia among the Taurians. Ion*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 2002.: *Helen. Phoenician Women. Orestes*, Kovacs, David, LCL.

Euripid, 2003.: *Bacchae. Iphigenia at Aulis. Rhesus*, Kovacs, David, LCL.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History*,Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb: Latina et Graeca.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1851 : *Fragmenta Historicorum Graecorum, Carolus Mullerus, Parisiis*/Pariz.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1848, 1849, 1851, 1868: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller, Karl Müller , Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis / Pariz. http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum

Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians, Vol. I – III,* General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1980.: *Herodot, Historije,* Milan Arsenić, MS

Higin 1960.: *The Myths of Hyginus*, Mary Grant. University of Kansas Publications in Humanistic Studies, no. 34, Lawrence: University of Kansas Press.

Higin 2007.: *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology,* Smith, R. Scott - Trzaskoma, Stephen M., Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing.

Historici Graeci Minores 1870.: *Historici Graeci Minores, Vol. I, Ludovicus Dindorfius* (Ludwig August Dindorf), *Lipsiae* / Lajpcig: Teubneri; http://www.archive.org/details/historicigraecim01dinduoft

Historicorvm romanorvm reliqviae, volumen I, 1914.: ed. Hermannus Peter, Lipsiae: Teubneri.

Historicorvm romanorvm reliqviae, volumen II, 1906.: ed. Hermannus Peter, Lipsiae: Teubneri.

Ilirët dhe Iliria te autorët antikë 2002.: *Ilirët dhe Iliria te autorët antikë,* Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Arkeologjisë, Tiranë.

Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite 1981.: *Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite, tom I-II,* sstavili Belizar Belikob, Zlatozara Go?eba, Basilka T?pkoba - Zaimova, Sofiq: B?lgarska akademiq na naukite, Institut po trakologiq.

Izvoare privind istoria Rominiei I 1964.: *Izvoare privind istoria Rominiei I,* Comitetul de redacţie, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ştefan, Bucureşti: Academia Republicii Populare Romine, Institutul de Arheologie.

Jovan iz Lidije, 1898.: *Johannes Laurentius Lydus, Liber de mensibus*, ed. Ricardus Wuensch, Lipsiae : Teubner.

Jovan iz Lidije, 1971.: *John the Lydian, De Magistratibus. On the Magistracies of the Roman Constitution,* T. F. Carney, Coronado Press.

Jovan iz Lidije, 1983.: *John the Lydian, On powers, or, The magistracies of the Roman state / Ioannes Lydus*; introduction, critical text, translation, commentary, and indices by Anastasius C. Bandy. Series: Memoirs of the American Philosophical Society, v. 149, Philadelphia: American Philosophical Society.

Jovan iz Lidije, 2013.: *The Works of Ioannis Lydus, Vols. I–IV*, New critical translations of *De Mensibus, De Ostentis* and *De Magistratibus* by Anastasius Bandy. Co-edited by Anastasia Bandy, Demetrios J. Constantelos and Craig J. N. de Paulo, Edwin Mellen Press.

Jovan Malala, 1831.: *Ioannis Malalae, Chronographia*, Impensis ed. Weberi, Bonnae/Bon.

Jovan Malala 1986.: *The Chronicle of John Malalas: A Translation*, Byzantina Australiensia 4, Elizabeth Jeffreys - Michael Jeffreys - Roger Scott et al. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume I:Books 1 - 11,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume II:Books 12 - 35,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1914.: *Dio Cassius, Roman History, Volume III:Books 36 - 40,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1916.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IV:Books 41 - 45,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46 - 50,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VI:Books 51 - 55,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1924.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VII:Books 56 - 60,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1925.: *Dio Cassius, Roman History, Volume VIII:Books 61 - 70,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1927.: *Dio Cassius, Roman History, Volume IX:Books 71 - 80,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Kasije Dion 1986.: Marjeta Šašel Kos Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 50-273

Livije 1912.: *Livius, Ab urbe condita*, Canon Roberts, New York.

Livije 1919.: *Livy, History of Rome, Volume I: Books 1-2*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1922.: *Livy, History of Rome, Volume II: Books 3-4*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1924.: *Livy, History of Rome, Volume III: Books 5-7*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1926.: *Livy, History of Rome, Volume IV: Books 8-10*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1940.: *Livy, History of Rome, Volume VI: Books 23-25*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1949.: *Livy, History of Rome, Volume VIII: Books 28 - 30*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume X: Books 35-37*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1936.: *Livy, History of Rome, Volume XI: Books 38-39*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome, Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T. - Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1987.: *Livy XIV*, Alfred C. Schlesinger, LCL.

Livije 1991. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Livije 1995. : *Istorija Rima od osnivanja Grada,drugo petoknjižje,* Miroslava Mirković, Beograd : Srpska književna zadruga.

Makrobije.: *Macrobije, Saturnalije,* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.html bazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburg and Leipzig, 1852.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Plinije Mlađi 1969.: *Letters, Volume I: Books 1-7,* Betty Radice, LCL.

Plinije Mlađi 1969.: *Letters, Volume II: Books 8-10,* Panegyricus, Betty Radice, LCL.

Plinije Stariji 1857.: *The Natural History. Pliny the Elder. Vol. VI,* John Bostock - H.T. Riley, London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos.

Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37,* Eichholz, D. E., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh 1927.: Moralia, Volume I : *The Education of Children. How the Young Man Should Study Poetry. On Listening to Lectures. How to Tell a Flatterer from a Friend. How a Man May Become Aware of His Progress in Virtue*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1928.: Moralia, Volume II: *How to Profit by One's Enemies. On Having Many Friends. Chance. Virtue and Vice. Letter of Condolence to Apollonius. Advice About Keeping Well. Advice to Bride and Groom. The Dinner of the Seven Wise Men. Superstition*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1931.: Moralia, Volume III: *Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume IV:Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?,* Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume V: Isis and Osiris. The E at Delphi. The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse. The Obsolescence of Oracles*, Frank Cole Babbitt, LCL.

Plutarh 1939.: *Moralia, Volume VI:Can Virtue Be Taught? On Moral Virtue. On the Control of Anger. On Tranquility of Mind. On Brotherly Love. On Affection for Offspring. Whether Vice Be Sufficient to Cause Unhappiness. Whether the Affections of the Soul are Worse Than Those of the Body.* Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1959.: *Moralia, Volume VII: On Love of Wealth. On Compliancy. On Envy and Hate. On Praising Oneself Inoffensively. On the Delays of the Divine Vengeance. On Fate. On the Sign of Socrates. On Exile. Consolation to His Wife*, De Lacy, Phillip H. - Einarson, Benedict, LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume VIII: Table-talk, Books 1-6,* Clement, P. A. - Hoffleit, H. B., LCL.

Plutarh 1961.: *Moralia, Volume IX:Table-Talk, Books 7-9. Dialogue on Love*, Minar, Edwin L. - Sandbach, F. H. - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1936.: *Moralia, Volume X:Love Stories. That a Philosopher Ought to Converse Especially With Men in Power. To an Uneducated Ruler. Whether an Old Man Should Engage in Public Affairs. Precepts of Statecraft. On Monarchy, Democracy, and Oligarchy. That We Ought Not to Borrow. Lives*, Fowler, Harold North, LCL.

Plutarh 1965.: *Moralia, Volume XI: On the Malice of Herodotus. Causes of Natural Phenomena*, Pearson, Lionel - Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 1957.: *Moralia, Volume XII:Concerning the Face Which Appears in the Orb of the Moon. On the Principle of Cold. Whether Fire or Water Is More Useful. Whether Land or Sea Animals Are Cleverer. Beasts Are Rational. On the Eating of Flesh*, Cherniss, Harold - Helmbold, W. C., LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 1: Platonic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1976.: *Moralia, Volume XIII:Part 2: Stoic Essays*, Cherniss, Harold, LCL.

Plutarh 1967.: *Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music,*Einarson, Benedict - De Lacy, Phillip H., LCL.

Plutarh 1969.: *Moralia, Volume XV:Fragments*, Sandbach, F. H., LCL.

Plutarh 2004.: *Moralia, Volume XVI:Index*, O'Neil, Edward N., LCL.

Plutarh 1978.: *Plutarh, Slavni likovi antike II*, Miloš N. Đurić, MS.

Plutarh 1988.: *Plutarh, Usporedni životopisi* (I - III) Zdeslav Dukat, Zagreb: A. Cesarec.

Pojtingerova karta 1974.: *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Gavro A. Škrivanić, Beograd : Istorijski institut

Polibije 1962.: *Histories. Polybius.* Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2,* Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27,* Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R.,LCL.

Pomponije Mela 1997.: *Pomponius Mela, De Chorographia*, Paul Berry, Lewiston : Edwin Mellen Press

Pseudo – Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume I: Books 1-3.9,* James G. Frazer, LCL.

Pseudo – Apolodor 1921.: *Apollodorus, The Library, Volume II: Books 3.10-end. Epitome,* James G. Frazer, LCL.

Pseudo – Apolodor 1976.: *Gods & Heroes of the Greeks: The Library of Apollodorus*, Michael Simpson, The University of Massachusetts Press.

Pseudo – Apolodor 2007.: *Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology*, Smith, R. Scott - Trzaskoma, Stephen M., Indianapolis: Hackett Publishing

Pseudo – Skilaks 1855.:, *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 15 - 96

Pseudo-Skilaks 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108

Pseudo – Skilaks 2011.: *Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary,* G. Shipley, Exeter.

Pseudo – Skimno 1855.: *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 196 - 237

Pseudo – Skimno 2000.: *Pseudo-Scymnos, Circuit de la terre,* Didier Marcotte, Paris.

Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.

Scholia veronensia 1999.: *Gli scolii veronesi a Virgilio*, Introduzione, edizione critica e indici a cura di Claudio Baschera, Casa Editrice Mazziana.

Stefan Vizantinac 1825.: *Stephanus Byzantinus cum annotationibus L. Holstenii, A. Berkelii et Th. de Pinedo. Vol. I. cum Guilielmi Dindorfii praefatione, cui insunt lectiones libri Vratislav*, Lipsiae : In libraria Kuehniana.

Stefan Vizantinac 1849.: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt I*, A. Meineke, Berlin: G.Reimer

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index*,Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo*, H. L. Jones, LCL.

Svetonije 1978.: *Gaj Svetonije Trankvil, Dvanaest rimskih careva*, Stjepan Hosu, Zagreb: Naprijed.

Svetonije 1914.: *Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*, Rolfe, J. C., LCL.

Tacit, Agrikola 1889.: *Tacit, Agrikola*, Milivoj Šrepel, Zagreb: MH

Tacit, Dijalog o govornicima 1914.: *Tacitus : Agricola. Germania. Dialogue on Oratory,* M. Hutton - W. Peterson, LCL.

Tacit, Historije 1925; 1931.: *Tacitus, Histories,*Clifford H. Moore, LCL.

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, MH

Tacit, Historije 1987.: Tacit, Historije, Josip Miklić, Zagreb : *Latina et Graeca*

Tacit, Germanija 2002.: *Tacit, Germanija,* Veselin Čajkanović, Beograd: Poligraf

Tukidid 1919.: *History of the Peloponnesian War, Volume I: Books 1-2*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1920.: *History of the Peloponnesian War, Volume II: Books 3-4*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1921.: *History of the Peloponnesian War, Volume III: Books 5-6*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid 1923.: *History of the Peloponnesian War, Volume IV: Books 7-8*, Smith, C. F., LCL.

Tukidid, 1957.: *Tukidid, Povijest Peloponeskog rata,* Stjepan Telar, Zagreb.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul, rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb: Latina & Graeca.

Literatura

Alföldy, Géza, 1964, Die Namengebung der Urbevölkerung in der römischen Provinz Dalmatia, *BzN 15,* 55 – 104.

Alföldy, Géza, 1969, Géza Alföldy, Die Personnennamen in der römischen Provinz Dalmatia, *BzN, N.F. Beiheft 4*, Heidelberg.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I- III; Mape 1-4; 1988, Sarajevo : Zemaljski muzej.

Balen-Letulić, Dubravka, 2004, Japodi, *Ratnici na razmeđu istoka i zapada,* Zagreb: Arheološki muzej, 211 – 257.

Batović, Šime, 1987, Liburnska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 339 – 390.

Beckman, Gary, 1982, The Anatolian Myth of Illuyanka, *Journal of the Ancient Near Eastern Society, 14: 11–25.*

Benac, Alojz, 1964, Prediliri, Protoiliri i Prailiri. Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *Naučno društvo (danas ANU) BiH, Posebna izdanja IV, CBI 1,* 59 – 94, Sarajevo.

Benac, Alojz, 1973, O identifikaciji ilirskog etnosa, *ANU BiH, CBI 8,* 93-108.

Benac, Alojz, 1977, Prediliri, Protoiliri, Prailiri, neki novi aspekti, *Balcanica 8, Godišnjak Balkanološkog instituta,* 1 – 16, Beograd.

Benac, Alojz, 1987, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*. 737 – 802.

Benac, Alojz, 1988, Iliri u Apuliji, *Godišnjak, ANU BiH, knjiga XXVI, CBI 24,* 43 – 67.

Benac, Alojz, 1991, Cultures néolithiques en Yougoslavie dans les régions illyriennes et dans les régions avoisinantes; Neolitske kulture u Jugoslaviji na ilirskom i susjednim područijima, Iliro-Trački Simpozijum, *ANU BiH, Posebna izdanja,XCIV, CBI, 14; SANU, Balkanološki institut, posebna izdanja, 44,* 33-41.

Benac, Alojz – Čović, Borivoje, 1956, Glasinac I-Bronzano doba, Sarajevo.

Benac, Alojz – Čović Borivoje, 1957, Glasinac II-Željezno doba, Sarajevo.

Bojanovski, Ivo, 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANU BiH, Djela, LXVI, CBI, 6.*

Budimir, Milan, 1950, Grci i Peltasti, *Srpska akademija nauka, Posebna izdanja knj. CLXVII, Odeljenje literature i jezika, knj. 2.* Beograd.

Budimir, Milan, 1953, Ilirski problem i leksička grupa teuta, *VAHD LV.*

Buzov, Marija, 2005, The romanization and urbanization of the Roman province of Pannonia in light of the autochtonous and immigrant populations, *Illyrica antiqua, FF press,* Zagreb, 125 – 143.

Cabanes, Pierre, 2002, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb.

Cabanes, Pierre, 2005, La revalisation de l vunitev de l vEvpire, a; travers les documents evpigraphiques, au IV sie;cle avant J.-C., *Illyrica antiqua, FF press,* Zagreb, 145 – 153.

The Cambridge Companion to Archaic Greece, 2007, ed. H. A. Shapiro, Cambridge University Press.

Čović, Borivoj, 1976, *Od Butmira do Ilira,* Sarajevo.

Čović, Borivoj, 1983, Glasinačka kulturna grupa, *PJZ IV-brončano doba*, 413-432+Tbl. LXII - LXIV .

Čović, Borivoj, 1987, Glasinačka kultura, *PJZ V-željezno doba*, 575-643 + Tbl. LX – LXV.

Čović, Borivoj, 1987 A Srednjobosanska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 481 – 528 + Tbl. LI – LIII.

Domić Kunić, Alka, 2004, Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju) u Naturalis Historia Plinija Starijeg, *VAMZ 3, XXXVII*, 119 – 171.

Drechsler-Bižić, Ružica, 1987, Japodska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 391 – 441 + Tbl. XLIII – XLVII.

Džino, Danijel, 2014, Constructing Illyrians: Prehistoric Inhabitants of the Balkan Peninsula in Early Modem and Modem Perceptions, *Balkanistica 27, Department of Modern Languages at the University of Mississippi*. 1 – 39.

Džino, Danijel, 2009, Dezidijati: Identitetski konstrukt između antičkih i suvremenih percepcija, *ANU BiH, XXXVIII, CBI 36*, 75 – 95.

Gabrovec, Stane, 1987, Dolenjska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 29 – 119.

Govedarica, Blagoje, 1989, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Sarajevo.

Graves, Robert, 1966, *The Greek Myths Vol. I-II*, Penguin Books.

Graves, Robert, 1999, *Grčki mitovi,* Beograd.

Graves, Robert, 2012, *Grčki mitovi,* Beograd : Admiral Books.

Hahn, Johan Georg. 1853, *Albanesische Studien*. 3 vols. Jena.

Hofmann Robert – Kujundžić – Vejzagić Zilka – Müller Johannes – Rassmann Knut – Müller – Scheessel, 2009, Rekonstrukcija procesa naseljavanja u kasnom neolitu na prostoru centralne Bosne, *GZM. N. S. Arheologija 50/51*, 7 – 178.

Imamović, Enver, 1977, *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine,* Sarajevo.

Imamović, Enver, 1980, Međašni natpisi na području rimske provincije Dalmacije, *Prilozi Instituta za istoriju, XVI, br. 17,* Sarajevo. 27 – 59 br. 1 – 21+4 slična natpisa.

Janković, Ivor, - Karavanić, Ivor, 2009, Osvit čovječanstva, Početci našega biološkog i kulturnog razvoja, Zagreb : Školska knjiga.

Kaljanac, Adnan, 2009, Problem etnonima Iliri u Periplusu Pseudo Skilaka, *ANU BiH XXXVIII, CBI 36*.

Kaljanac, Adnan, 2010, Legenda o Kadmu i problem Enhelejaca, *ANU BiH XXXIX, CBI 37.*

Karavanić, Ivor, 2006, Život neandertalaca, 2. Promijenjeno izdanje, Zagreb:Školska knjiga.

Karavanić, Ivor, 2015, *Starije kameno doba,* Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu.

Katičić, Radoslav, 1962, Die Illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet», *ŽA 12*. 95 – 120.

Katičić, Radoslav, 1963, Das mittteldalmatinische Namengebiet, *ŽA 12.*

Katičić, Radoslav, 1964, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1*. 9 – 30.

Katičić, Radoslav, 1965, Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, *ANU BiH, III, CBI 1*. 53 – 76.

Katičić, Radoslav, 1976, *Ancient languages of the Balkans* , Mouton, Hague-Paris.

Katz, Joshua T., 1998, How to be a Dragon in Indo-European: Hittite Illuyankas and its Linguistic and Cultural Congeners in Latin, Greek, and Germanic", Mír Curad. Studies in Honor of Calvert Watkins, 317–334.

Krahe, Hans 1925, *Die alten balkanillyrischen geographischen namen*, Hajdelberg.

Krahe, Hans, 1929, *Die illyrischen Personennamen*, Hajdelberg.

Krahe, Hans, 1955, *Die Sprache der Illyrier I,* Wiesbaden.

Mayer, Anton, 1957, *Die Sprache der alten Illyrier, Bd. 1*: Einleitung; Wo&rterbuch der illyrischen Sprachreste, (Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XV), Beč.

Mayer, Anton, 1959, *Die Sprache der alten Illyrier, Bd. 2*: Etymologisches Wo&rterbuch des Illyrischen Grammatik der Illyrischen Sprache XVI), Beč.

Marić, Zdravko, 1964, Donja Dolina, *GZM, N.S. Arheologija, XIX*, 5 – 128.

Marić, Zdravko, 1964A, Problem sjevernog graničnog područja Ilira, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, *ANU BiH, Posebna izdanja IX, CBI 1,* 177-213 + krt 1-2 + Tbl. I-II.

Marić, Zdravko, 2000, Od Butmira do Desitijata. *Monografija Ilidža*, općina Ilidža, Sarajevo, 98 – 121.

Marjanović, Damir – Primorac, Dragan – Mesihović, Salmedin, 2019, *Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine*, Mladinska knjiga, Sarajevo.

Marovic, Ivan – Covic, Borivoje, 1983, Cetinska kultura. *PJZ- IV, Bronzano doba*, 191-321, Sarajevo.

Marriner, Gary – French, Charles – Rajkovača, Tonko, 2011, Geoarchaeological reconnaissance of the Banja Luka and Doboj area of northern Bosnia and Herzegovina, *ANU BiH, CBI 40*. 7 – 43.

Mesihović, Salmedin, 2007, *Autarijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija magistarskog rada : *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata,* Zagreb, 2004.

Mesihović, Salmedin, 2007 A, *Desitijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije : *Desitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba,* Zagreb, 2007.

Mesihović, Salmedin, 2011, ANTIQVI HOMINES BOSNAE, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2011 A, *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*, izdavač Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2011 B, Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 104,* Split, 55 – 78.

Mesihović, Salmedin, 2011C, Ime ilirskog naroda Dezitijata, *Prilozi 40, Institut za istoriju u Sarajevu*, 11 – 22.

Mesihović, Salmedin, 2014, *Historija Autarijata*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2014 A, PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. *Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2014 B, Ilirike, autorsko izdanje, Sarajevo, 2014.

Mesihović, Salmedin, 2014 C, Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine, *Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno – historijskog naslijeđa Gradina,* Zenica, 21 – 136.

Mesihović, Salmedin, 2018, „Bitka za Ilirik“, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin – Šačić, Amra, 2015, Historija Ilira, Univerzitet u Sarajevu.

Miškiv, Jesenka, 2005, The name of the centurion Liccaius on the Roman military diploma from Slavonski Brod, *Illyrica antiqua, FF press,* Zagreb, 385 – 391.

Mócsy, András, 1959, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannekriegen, Budapest. 15 – 276.

Music, August, 1900, *Povjest grčke književnosti, dio II, povjest grčke proze u klasično vrijeme i povjest grčke književnosti u poklasično vrijeme,* Zagreb.

Novak, Grga, 1961, Stari Grci na Jadranskom moru, *Rad JAZU, knjiga 10,* 145 – 208 + Tbl. I – XV.

Olujić, Boris, 2007, Povijest Japoda, Srednja Europa, Zagreb.

Orel, Vladimir E., 1998, *Albanian Etymological Dictionary,* Leiden: Brill.

Papazoglu, Fanula, 1969, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1.*

Paškvalin, Veljko, 1996, Prilozi proučavanju ilirsko-panonskog plemena Dezitijata i njegovog teritorija u krajevima srednje Bosne u predrimsko i rimsko doba, *GZM, N.S. Arheologija XXXXVII*. 93 – 116.

Paškvalin, Veljko, 2000, Ilirsko-panonsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja, *ANU BiH, XXXI, CBI 29*. 191 – 241.

Patsch, Carl, 1893, II, rimski natpisi iz doline Lašve, *GZM, god. V, sv. 4*., 700 – 707.

Patsch, Carl,1895, Epigrafsko pabirčenje, *GZM, god. VII, sv. 2*. 285 – 292.

Patsch, Carl, 1898, Iapodi, *GZM god. X, sv. 2-3*. 335 – 364.

Patsch, Carl,1899, Arheološko-epigrafska istraživanja, *GZM, god. XI, sv. 1*. 69 – 123.

Patsch, Carl, 1910, Prilozi našoj rimskoj povjesti, *GZM, god. XXII, sv. 1*. 177 – 208.

Patsch, Carl, 1915, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos-herc. Zemaljskom muzeju, Sarajevo : Zemaljski muzej.

Porzig, W., 1930, Illuyankas und Typhon, Kleinasiatische Forschung (I.3), 379–86.

Protase, Dumitru, 1979, Les Illyriens en Dacie a la lumiere de l'épigraphie – Iliri u Dakiji u svjetlu epigrafike, *ANU BiH, XVII, CBI 15*. 127 – 136.

Raunig, Branka, 2004, Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda, *ANU BiH, Djela, LXXXII, CBI 8*.

Rendić - Miočević, Duje, 1948, Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, *VAHD LII*.

Rendić - Miočević, Duje, 1960, Ilirske onomastičke studije, ŽA, god. X, sv. 1-2, 163 – 171.

Rendić - Miočević, Duje, 1967, Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku, *ANU BiH, Posebna izdanja, V, CBI 2,* 139 – 156.

Sergejevski, Dimitrije, 1924, Cohors VIII voluntariorum civium Romanorum u Dalmaciji, *GZM, god. XXXVI*. 113 – 123.

Sergejevski, Dimitrije, 1938, I Rimski spomenici iz Bosne. II Rimski natpisi iz Bosne. *Spomenik SKA LXXXVIII,* Beograd. 95 – 131.

Skok, Petar, 1920, Studije iz ilirske onomastike, *GZM, god. XXXII, sv. 1-2*. 29 – 45.

Smith, William,[168] 1849, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, Vol. I – III,* London: Taylor, Walton, and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

---

[168] William Smith (20. V. 1813. – 7. X.1893. god.) je bio britanski leksikograf koji je najzaslužniji za objavljivanje niza epohalnih leksikografskih rječnika koji su se bavili baštinom klasične grčko – rimske civilizacije:

1. Prvo je 1842. god. objavljen „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“. Drugo veće i poboljšano izdanje je iz 1848, a i kasnije izlazio u editiranim izdanjima sve do 1890. Veći dio ovoga rječnika za grčke i rimske starine je sam William Smith napisao.
2. Zatim je 1849. slijedio „Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology“ u tri volumena. Ustvari ovo djelo je originalno objavljeno 1844. pod nešto drugačijim naslovom. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske biografije i mitologije je učestvovalo još 35 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.
3. I na kraju „Dictionary of Greek and Roman Geography“. Prvi tom rječnika za grčku i rimsku geografiju je izašao 1854, a drugi tom 1857. god. Uz urednika W.Smitha u stvaranju ovoga rječnika grčke i rimske geografije je učestvovalo još 17 autora (učenjaka klasične civilizacije) članaka, natuknica i definicija.

Iako su na ovim leksikografskim rječnicima radili i mnogi drugi učenjaci, u bibliografiji, natuknicama u glavnom tekstu i fusnotama ovoga djela oni se navode kao Smith, W. godina izdanja, tom, broj stranice. Stvarni autor citiranog članka ili natuknice se uvijek nalazi u inicijalima na kraju članka u konkretno korištenim rječnicima. U slučaju da iza članka/natuknice nema inicijala autora, onda je clanak/natuknica napisan od Editora/urednika = Smith, 1867:I, vi : „The Articles which have no initials attached to them are written by the Editor“.

William Smith je zaslužan i za objavljivanje nekoliko školskih rječnika, zatim seriju „Principia“ za učenje starogrčkog i latinskog jezika, „Student's Manuals of History and Literature“, „Latin–English Dictionary based upon the works of Forcellini and Freund“ (završeno 1855. god.), „Dictionary of the Bible“ (1860–1865), „Dictionary of Christian Antiquities“ (1875–1880), „Dictionary of Christian Biography“ (1877–1887), „The Atlas“ (1875).

Smith, William, 1854, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume I,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1857, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume II,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street.

Smith, William, 1859, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1867, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Vol. I – III,* Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1870, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities,* Boston : Little, Brown and Company.

Smith, William, 1875, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London : John Murray.

Smith, William, 1890, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London : John Murray.

Stipčević, Aleksandar, 1991, *Iliri, povijest, život, kultura*, I izdanje (1974); II dopunjeno izdanje (1989); III izdanje (1991), Zagreb.

Suić, Mate, 1976, Illyrii proprie dicti, *ANU BiH, XIII, CBI 11*. 179 – 196.

Suić, Mate, 2003, *Antički grad na istočnom Jadranu* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Zagreb.

Šalabalić, Radmila, 1967, Eine umrisch-etruskische Inscrift aus Bosnien (Pod bei Bugojno), *Archaelogica Iugoslavica. VIII*. Beograd. 35 – 45 + Prl. 1.

Šašel Kos, Marjeta, 1999, Octavian js Campaigns (35-33 BC) in Southern Illyricum, L jIllyrie mevridionale et l j Evpire dans l jantiquitev III (*Actes du IIIe colloque international de Chantilly 16-19 Octobre 1996.*), Pariz, 255 – 264.

Šašel Kos, Marjeta, 2005, The Pannonians in Appian vs Illyrike, *Illyrica antiqua*, FF press, Zagreb, 433 – 439.

Šašel Kos, Marjeta, 2005 A, *Appian and Illyricum, Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Thurston, Harry Peck, 1898, *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*,Trustees of Tufts University, New York.

Truhelka, Čiro, 1890, Rimski natpisi u Bosni i Hercegovini, *GZM, god. II, sv. 2*. 188 – 191.

Truhelka, Čiro, 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, *GZM, god. IV, sv. 4*. 340 – 365.

Todorović, Jovan, 1968, *Kelti u jugoistočnoj Evropi,* Beograd.

Todorović, Jovan, 1974, *Skordisci,* Novi Sad-Beograd.

Vasić, Rastko, 1987, Uvod u Srednjopodunavsku regija, *PJZ V-željezno doba.* 531 – 532.

Vasić, Rastko, 1987A, Daljska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 533 – 535.

Vasić, Rastko, 1987B, Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa, *PJZ V-željezno doba.* 555 – 558.

Vasić, Rastko, 1997, Arheologija jugoslovenskih zemalja, *Arheologija*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, 207 – 316.

Wilkes, J. J., 1969, *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia,* University of Birmingham, London.

Wilkes, J. J., 2001, *Iliri,* Split.

Zaninović, Marin, 1994, Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice, *Zbornik «Livanjski kraj u povijesti»*. Split – Livno, 45 – 50.

Zaninović, Marin, 1995, Delmati e Pirusti e la loro presenza in Dacia, *Op. Arch. 19,* Zagreb, 111 – 115.

Recenzije

Filozofski fakultet

Univerzitet u Tuzli

Dr.sc. Mersiha Imamović, doc.

Recenzija rukopisa:

„ILIRI - Postanci“ autora dr. sc. Salmedina Mesihovića, red. prof.

Pitanje Ilira i njihove prošlosti je uvijek aktuelno, te od istraživača zahtijeva mnogo napora kako bi donekle odgovorio na mnoga složena pitanja. Djelo *ILIRI - Postanci,* autora prof. dr. Salmedina Mesihovića, upravo u tome pomaže jer donosi nove poglede u spoznavanju najstarijeg pitanja o Ilirima.

Autor u knjizi *ILIRI - Postanci*, raspravlja o etničkom kompleksu i kontinumu, širokom pitanju koje ovi termini obahvataju, a za koje još ne postoji jedinstvena definicija. Stoga, autor kroz komparativnu analizu antičkih civilizacija, potom analizu južnoslavenskog prostora modernog doba i Ilira, donosi neke zajedničke osobenosti upoznavanja ovih etničkih kompleksa, naglašavajući pak, da je to zamršeno pitanje kada su u pitanju Iliri. Smatra da ilirski etnički kompleks čine sljedeći faktori: zajednička jezična osnova i porijeklo, na neki način prepoznavanje od strane susjeda (kroz teritoriju i zasebnu etničku zajednicu), te određeni stepen kulturnog jedinstva. Autor nastavlja, naglašavajući opet porijeklo Ilira u kojem treba tražiti predmetne odgovore, osvrćući se na dosadašnje panilirske i mikroilirske ili panpanonske teze, ističući njihove nedostatke za ispravno razumijevanje procesa geneze. Također, primjećuje i naglašava pristranost, neobjektivnost i negativnu tendenciju modernih metoda (destruktivnih) u ilirilogiji, a sve u cilju ostvarivanja različitih ideologija. Shodno navedenom, autor smatra da je za proučavanje ilirskih *origines* potreban interdisciplinarni pristup, stavljajući akcenat na genetičku genealogiju.

Autor ilirski *origines* analizira i kroz dvije, do danas nam dostupne mitografske priče antičkih autora; prvu o Kadmu, Harmoniji, Enhelejcima i Iliriju, kao i teritoriju na kojem su živjeli i istu odbacuje, kao eponim ilirskog imena; dok drugu priču o Ilirima smatra pravim eponimskim mitom, u interpretaciji Apijana, koji pominje: Kiklopa Polifema i njegovu suprugu Galateju sa tri sina: Kelta, Ilirija i Galata, a po Iliriju (od kojeg potječe mitska genealogija) je zemlja dobila ime, čija prostranstva opisuje.

Nadalje autor analizira pojavu neandertalca i homosapiensa, kao i pojavu neolitskih kultura u ”ilirskim zemljama“, i smatra da je eneolitska, odnosno bronzana epoha ključna za buduće općekulturološke, demografsko – populacione, ekonomske i društvene procese u jugoistočnoj Europi, uključujući i ”ilirske zemlje“. Smatra i da su neke neolitske kulturne grupe doprinijele u stvaranju kasnijeg bronzanog supstrata ilirskih *origines*, čiji se kulturni kompleks prostirao od Jadranskog mora do srednjeg Podunavlja. Iz tog protolirskog supstrata ilirskih *origines*, nakon velike seobe u XII stoljeću p.n.e., koja je izazvala migracije, demografske i općekulturološke promjene, došlo je do „oblikovanja i prepoznavanja etničkog kompleksa koji je u željeznom dobu prepoznat i poznat pod izrazima 'Iliri', 'ilirski', 'Ilirija', 'Illyricum'.”

Autor, analizirajući antička literarna vrela raspravlja i o ilirsko-panonskom odnosu, tačnije o ilirskom etničkom kompleksu i da li su u isti ulazili i Panoni. Također, ukazuje i na značaj onomastike u proučavanju ovog problema, na kulturu žarnih polja, te jezičku identičnost ili sličnost između Panona i ilirskog prostora, objašnjavajući koji su razlozi u njihovom jezičkom zajedništvu.

Autor ističe da je starije željezno doba period kada sigurno postoji ilirski etnički kompleks i kada dolazi do jednog sveopćeg napretka unutar tog kompleksa, a na to su nesumnjivo utjecale i, helenska i etrurska civilizacija. Također, autor razmatra i etimološko porijeklo ilirskog imena, i između ostalog nudi novi mogući model, do danas neprimjenjen u ilirologiji, a odnosi se na moguće izvorno ime zajednice, koje je kasnije korišteno za cijeli etnički kompleks, za područje Zapadnog Balkana i panonskog bazena, a širenju tog imena su doprinijele migracije.

Na kraju, autor naglašava da današnje stanovništvo koje živi na ”ilirskom prostoru“ mora u sebi nositi u određenoj mjeri i genetičko naslijeđe populacija koje su pripadale ilirskom etničkom kompleksu, analizirajući dosadašnja genetičko – genealoška istraživanja Y DNA grupe, koje danas potječu sa područja ”ilirskih zemalja“.

Verba volant, scripta manent (Riječi lete, ono što je napisano ostaje), a nama i budućim pokoljenjima, ostaje djelo *Iliri. Postanci*, autora prof. dr Salmedina Mesihovića, koje donosi nove naučne poglede za izučavanje ilirske prošlosti. Stoga, ovo dragocjeno štivo preporučujem za objavljivanje, a istraživačima i naučnicima, kao i svim ljubiteljima drevne prošlosti da isto konsultiraju.

Dr. sc. Mersiha Imamović, doc.

Prof. dr. Gligor Samardžić

Redovni profesor

Katedra za istoriju

**Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini
sa privreminim sedištem u Kosovskoj Mitrovici**

Djelo „ILIRI - Postanci“ autora prof. dr. sc. Salmedina Mesihovića je vrijedan doprinos iliroloških studijama. Ono ponovo oživljava pitanje istraživanja porijekla Ilira, koje je bilo u određenoj mjeri zapostavljeno u zadnjih nekoliko decenija. Prof. dr. Mesihović je dao novi pristup tim istraživanjima, tako da se nije ograničio samo na jednu naučnu disciplinu, nego je pristupio multidisciplinarno. On je koristio rezultate naučnih istraživanja iz širokog spektra, od mitografije, pa sve do genetičke genealogije. Autor se na početku djela bavi definiranjem osnovnih pojmova, ponajviše u konkretnom slučaju onoga što bi trebalo sadržavati pod izrazom „etnički kompleks“ ili jezički i etnički kontiuum. Nakon toga slijedi kraći prikaz istorijata istraživanja ovoga pitanja i kritike dosadašnjih metodoloških pristupa. Zanimljivo je kako prof. dr. Mesihović uspješno dekonstruiše pojedine metodološke pristupe i dokazuje kako oni ustvari imaju jasnu ideološku agendu i oslonac preko kojih konstruišu svoje naučne ili pseudo-naučne zaključke. U narednom poglavlju prof. dr. Mesihović se bavi mitografskim podacima i iz njih nastoji izvući bar neko zrnce istorijske istine. Posebno se bavi kadmejskim ciklusom koji je tako usko povezan sa ranim ilirskim periodima te Apijanovim eponimnim mitom o Ilirima i pojedinim ilirskim narodima. Vrlo je vidljivo da autor pokazuje zavidne vještine u baratanju sa složenim materijalom čije je porijeklom iz mitova i legendi stare Grčke.

Prof. dr. Mesihović se u svome djelu nadalje bavi rezultatima arheoloških istraživanja i kulturama koje su vodile ili ka oblikovanju Ilira ili su bile i same produkt pojedinih ilirskih zajednica. U ovom dijelu svoga rada, autor nastoji ne izostaviti nijedan kulturološki fenomen a koji je mogao biti bitan za porijeklo Ilira. Posebno mjesto u djelu zauzima analiza odnosa Iliri i Panoni, teme koja je zbog neadekvatne izvorne građe, još uvijek zaokuplja pažnju istoričara i arheologa. Prof. dr. Mesihović nastoji da uklopi Panone u određeni odnos sa Ilirima. U sljedećem dijelu autor nudi i neke zanimljive odgovore na pitanja iz problematike porijekla Ilira. To se primarno odnosi na tezu o eponimnim ili nukleus Ilirima, kako ih naziva prof. dr. Mesihović. Po toj novoiznesenoj tezi, za te eponimne/nukleus Ilire se predlažu i Hili/Hileji iz centralne Dalmacije, iz kojih bi se odcijepile skupine poznate kasnije kao Iliri u pravom smislu, pa i dorsko pleme Hileji. Samo ime autor dovodi u vezu sa kultom sunca, što potkrepljuje nizom dokaza. Na kraju svoga djela, prof. dr. Mesihović ubacuje i manje poglavlje koje se bavi genetičkim

genealoškim rezultatima i pri tome nudi određene zaključke kao i predlaže nove mjere za konačno shvatanje genealogije stanovništva na zapadnom Balkanu.

Imajući u vidu sve izneseno, želim da istaknem vrijednost knjige i toplo je preporučujem čitaocima.

Prof. dr. Gligor Samardžić

Životopis

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura". Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. god. u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio 44 naučna rada, kao i sljedeće knjige:

1. *ANTIQVI HOMINES BOSNAE.*
2. *Revolucije stare Helade i Rimske Republike.*
3. *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba.*
4. *Progresivizam.*
5. *Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara.*
6. *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo.*
7. *Historija Autarijata.*
8. *PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije.*
9. *Ilirike.*
10. *ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije).*
11. *Filipike.*
12. *Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić.*
13. *Helenske apoikije u Italiji i Siciliji.*
14. *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan.*
15. *Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo.*

16. *Drugo izdanje knjige "Tito i mi – jučer, danas, sutra", koautorstvo.*
17. *Helenske apoikije u Italiji i Siciliji", II (printano) izdanje.*
18. *Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano) izdanje.*
19. *Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike.*
20. *Hrestomatija. Origines. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta.*
21. *Bitka za Ilirik.*
22. *Kraljevstvo pobunjenih robova.*
23. *Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona.*
24. *Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar.*
25. *Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damirom Marjanovićem i Draganom Primorcem.*
26. *CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije.*
27. *LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva.*
28. *Kako se kalio revolucionar.*
29. *Historijsko daleko zrcalo.*
30. *Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium.*
31. *Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi.*
32. *Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta.*
33. *RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje.*
34. *ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta.*
35. *PRINCIPAT – Vlast "Prvog građanina".*
36. *DOMINAT – Vlast gospodara.*
37. *PRVA REPUBLIKA.*